

www.hombat.eu
info@hombat.eu

Καταπολέμηση του ομοφοβικού και τρανσφοβικού εκφοβισμού στα σχολεία

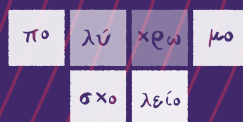
Project number: 764746 Call: REC-DISC-AG-2016

ΕΘΝΙΚΗ Έκθεση: Ελλάδα

www.kmop.gr

Με την υποστήριξη του

rainbowschool.gr

Funded by the European Union's
Rights, Equality and Citizenship
Programme (2014-2020)

Καταπολέμηση του ομοφοβικού και τρανσφοβικού εκφοβισμού στα σχολεία

Project number: 764746 Call: REC-DISC-AG-2016

Εθνική Έκθεση: Ελλάδα

Συγγραφέας:

Χριστίνα Ιωάννου, Ph.D

Αθήνα, 2018

Περιεχόμενα

1. Εισαγωγή	5
1.1. Μεθοδολογία	7
1.1.1. Έρευνα δευτερογενών στοιχείων (Έρευνα γραφείου)	7
1.1.2. Διαδικτυακή έρευνα	7
1.1.3. Ομάδες εστιασμένης συζήτησης (Focus groups)	7
2. Κύρια ευρήματα της έρευνας δευτερογενών στοιχείων	9
2.1. Γενική επισκόπηση της στάσης της κοινωνίας απέναντι στα ΛΟΑΤΚΙ άτομα	9
2.2. Ελληνικό νομοθετικό πλαίσιο σχετικά με τα δικαιώματα των ΛΟΑΤΚΙ	10
2.2.1. Διεθνές νομικό πλαίσιο	10
2.2.2. Εθνικό νομικό πλαίσιο	11
2.2.3. Νομοθεσία για ομόφυλα ζευγάρια και αλλαγή ταυτότητας φύλου	12
2.3. Πολιτικές και δράσεις κατά των διακρίσεων	13
2.3.1. Η συμβολή των ΜΚΟ και λοιπών οργανισμών	14
2.3.2. Σύντομη επισκόπηση συναφών ερευνών και εκθέσεων	16
3. Ευρήματα της έρευνας πεδίου	20
3.1. Συχνότητα και εντοπισμός/αναγνώριση του ομοφοβικού και τρανσφοβικού εκφοβισμού	20
3.1.1. Ατομικές αντιλήψεις	20
3.1.2. Σχολικό περιβάλλον	21
3.1.3. Ενδοοικογενειακό / Εξωοικογενειακό περιβάλλον (οικογένεια, φίλοι και σχολείο)	25
3.2. Αντιδράσεις της σχολικής κοινότητας απέναντι στον ομοφοβικό και τρανσφοβικό εκφοβισμό στα σχολεία	28
3.2.1. Διευθυντές Δημοτικού/Γυμνασίου/Λυκείου	28
3.2.2. Εκπαιδευτικοί, ειδικοί παιδαγωγοί και ψυχολόγοι	28
3.2.3. Μαθητές/-ήτριες	30
3.2.4. Γονείς μαθητών/-ριών	31
3.3. Μέτρα που μπορούν να ληφθούν από το σχολείο και τη συνεργασία μεταξύ φορέων για την καταπολέμηση του ομοφοβικού και τρανσφοβικού εκφοβισμού	31
3.3.1. Μέτρα που λαμβάνονται σε ατομικό επίπεδο	31
3.3.2. Μέτρα που λαμβάνονται εντός της σχολικής μονάδας	33
3.3.3. Μέτρα που λαμβάνονται σε συνεργασία με ΜΚΟ, δημοτικές και κοινοτικές αρχές, εμπειρογνώμονες και λοιπά σχολεία	36
4. Συμπεράσματα και προτάσεις	39
4.1. Θέματα για μελλοντική έρευνα	41
4.2. Πολιτικές	41
4.3. Σχολεία	42
4.4. ΜΚΟ και δημοτικές και κοινοτικές αρχές	43
5. Βιβλιογραφία	46

Εισαγωγή

1. Εισαγωγή

Συμπεριφορές που προβάλλουν διακρίσεις απέναντι σε ανθρώπους που εκφράζουν διαφορετικότητα στον σεξουαλικό προσανατολισμό και την έκφραση ταυτότητας φύλου περιλαμβάνουν στάσεις και εκφράσεις εντός ενός κοινωνικού πλαισίου ετεροκανονικότητας, και ειδικότερα την αντίληψη ότι η ετεροφυλοφιλία είναι ο μόνος αποδεκτός τρόπος σεξουαλικής έκφρασης (Tauches 2011). Τέτοιου είδους διάκριση εκφράζεται μέσα από ομοφοβικές και τρανσφοβικές (ΟΤ) συμπεριφορές. Ο όρος ομοφοβία χρησιμοποιείται για να περιγράψει κάθε είδους προκαταλήψεις, διακρίσεις και καταπίεση των ατόμων λόγω του σεξουαλικού τους προσανατολισμού. Οι ομοφοβικές συμπεριφορές αντανakλούν ένα είδος φοβίας και αποστροφής για τους ομοφυλόφιλους και συχνά έχουν τιμωρητικό χαρακτήρα απέναντί τους. Αντίστοιχες τέτοιες συμπεριφορές και στάσεις απέναντι σε ανθρώπους με διαφορετική ταυτότητα φύλου (διεμφυλικά άτομα) χαρακτηρίζονται με τον όρο «τρανσφοβία» (Weeks 2011, UNESCO 2012a).

Η πιο πρόσφατη και εκτεταμένη έρευνα της ΕΕ σχετικά με τις αντιλήψεις και τις εμπειρίες λεσβιών, ομοφυλόφιλων, αμφιφυλόφιλων και διεμφυλικών (ΛΟΑΤ), με συνολικά περισσότερους από 93.000 συμμετέχοντες, δείχνει ότι κατά το προγενέστερο της έρευνας έτος (2012) περίπου οι μισοί από τους συμμετέχοντες είχαν προσωπικά υποστεί διάκριση ή παρενόχληση για λόγους σεξουαλικού προσανατολισμού και ταυτότητας φύλου ενώ περίπου το ένα τέταρτο είχε δεχτεί επίθεση ή απειλή με βία (FRA, 2013). Στις τελευταίες, το ποσοστό έφτασε το 35% για τα διεμφυλικά άτομα. Η Κύπρος, η Ελλάδα και η Λιθουανία συγκαταλέγονται μεταξύ των 10 Κρατών-Μελών, στα οποία τα ΛΟΑΤ άτομα είναι περισσότερο πιθανό να καταστούν θύματα διακρίσεων, βίας και παρενόχλησης. Εξ αυτών των 3 χωρών, η Κύπρος και η Ελλάδα εμφανίζονται διστακτικές αναφορικά με την εφαρμογή του δικαιώματος στην εκπαίδευση των ατόμων ΛΟΑΤ, ενώ η Λιθουανία την αρνείται εντελώς, γεγονός που υποδηλώνει μεγάλη ασυμφωνία μεταξύ αυτών των χωρών και άλλων Κρατών-Μελών της ΕΕ, όπως η Ολλανδία, όπου τα ΛΟΑΤ άτομα υποστηρίζονται και το κοινωνικό περιβάλλον είναι δεκτικό (GALE, 2015).

Η Ελλάδα χαρακτηρίζεται από την κυρίαρχη παρουσία της Ελληνικής Ορθόδοξης Εκκλησίας σε αστικές υποθέσεις και την πολιτική, η οποία επηρεάζει την κοινή γνώμη. Μόλις το 53% των Ελλήνων αποδέχεται την ομοφυλοφιλία, ένα από τα χαμηλότερα ποσοστά στην Ευρώπη (Pew Research Centre, 2013), και ως χώρα η Ελλάδα παραμένει μακράν πίσω σε σχέση με την πλειονότητα των Κρατών-Μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ) όσον αφορά θέματα ατομικών δικαιωμάτων, ισότητας, απαγόρευσης διακρίσεων εις βάρος των ΛΟΑΤ και των κουίρ/queer (ΛΟΑΤΚ) ατόμων (Κοινότητα ΛΟΑΤΚ Νέων Αθήνας Colour Youth, 2014). Η ευρεία εκπροσώπηση της ορθόδοξης εκκλησίας σε πολιτικά ζητήματα σε συνδυασμό με τη ραγδαία αύξηση της αποδοχής του ακροδεξιού πολιτικού κόμματος «Χρυσή Αυγή», το οποίο κατάφερε να κερδίσει μία θέση στο ελληνικό κοινοβούλιο, έχει οδηγήσει στη νομιμοποίηση της ομοφοβικής και

τρανσφοβικής ρητορικής μίσους στην Ελλάδα (Κοινότητα ΛΟΑΤΚ Νέων Αθήνας Colour Youth, 2014), μία χώρα που ξεπερνά τον μέσο όρο της ΕΕ σε επίπεδο διακρίσεων και παρενοχλήσεων για λόγους σεξουαλικού προσανατολισμού και ταυτότητας φύλου. Τέτοιου είδους διακρίσεις και παρενοχλήσεις οδηγούν στην εμφάνιση περιστατικών εκφοβισμού στα σχολεία για λόγους σεξουαλικού προσανατολισμού και ταυτότητας φύλου. Το φαινόμενο αυτό συγκεντρώνει πολύ υψηλά ποσοστά στην Ελλάδα, σύμφωνα με διεθνείς μελέτες, αν και προς το παρόν δεν έχει διεξαχθεί καμία έρευνα στην Ελλάδα που να μελετά άμεσα τα επίπεδα τέτοιου είδους εκφοβισμού. Σύμφωνα με τα ευρήματα του Έργου της Ευρωπαϊκής Εκστρατείας Αντι-Εκφοβισμού (Europe's Anti-bullying Campaign Project, 2013), περίπου το 25% των μαθητών πιστεύει ότι οι σεξουαλικές προτιμήσεις είναι παράγοντας θυματοποίησης και εκφοβισμού. Τα αποτελέσματα της Έρευνας ΛΟΑΤ της ΕΕ (EU LGBT Survey) καταδεικνύουν ότι το 97% των Ελλήνων ηλικίας 18-24 ετών έχει ακούσει ή δει αρνητικές συμπεριφορές, επειδή κάποιος θεώρησε ότι ένας συνομήλικός του ήταν ΛΟΑΤ και το 76% των συμμετεχόντων έχει υποστεί τέτοιες συμπεριφορές. Έκπληξη προξενεί το γεγονός ότι, αν εξετάσουμε όλες τις ηλικιακές ομάδες, παρατηρούμε ότι το ποσοστό των ατόμων που έχει ακούσει ή δει τέτοιες αρνητικές συμπεριφορές παραμένει περίπου το ίδιο (96%). Τέτοιου είδους διακρίσεις και παρενοχλήσεις δεν θα μπορούσαν να παραμείνουν εκτός των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων, όπου λαμβάνει χώρα το 27% των πιο σοβαρών περιστατικών και το 17% των σοβαρότερων σωματικών/σεξουαλικών επιθέσεων ή απειλών βίας. Τέλος, αξίζει να σημειωθεί ότι 1 στους 3 συμμετέχοντες ανέφερε ότι έχει βιώσει διακριτική μεταχείριση λόγω του ότι ήταν ΛΟΑΤ, από προσωπικό του σχολείου/ πανεπιστημίου κατά το έτος που προηγήθηκε της έρευνας (FRA, 2013).

Το έργο "Combating HOMophobic And Transphobic bullying in schools" (HOMBAT) – «Καταπολέμηση του ομοφοβικού και τρανσφοβικού εκφοβισμού στα σχολεία», το οποίο χρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση στο πλαίσιο του Προγράμματος για τα Δικαιώματα, την Ισότητα και την Ιθαγένεια (REC Programme), έχει ως στόχο την πρόληψη και την αντιμετώπιση της ομοφοβίας και της τρανσφοβίας στην Ελλάδα, την Κύπρο και τη Λιθουανία μέσω της πρόληψης και της αντιμετώπισης του Ομοφοβικού και Τρανσφοβικού εκφοβισμού στα σχολεία. Ο στόχος αυτός θα επιτευχθεί ενισχύοντας τις ικανότητες των επαγγελματιών στον τομέα της εκπαίδευσης (εκπαιδευτικοί πρωτοβάθμιας ή/και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, σχολικοί σύμβουλοι) σε θέματα πρόληψης και αντιμετώπισης του Ομοφοβικού και Τρανσφοβικού εκφοβισμού, προωθώντας τη συνεργασία πολλών σχετικών φορέων, αυξάνοντας την ευαισθητοποίηση σχετικά με τον Ομοφοβικό και Τρανσφοβικό εκφοβισμό στο σχολικό περιβάλλον και τέλος, επιδιώκοντας την έμμεση μεταβολή των κοινωνικών αντιλήψεων και στάσεων απέναντι στο φαινόμενο αυτό. Η παρούσα έκθεση εκπονήθηκε στο πλαίσιο του Πακέτου Εργασίας 2 «Έρευνα για τον εκφοβισμό λόγω σεξουαλικού προσανατολισμού και ταυτότητας φύλου στην Ελλάδα, την Κύπρο και τη Λιθουανία» ("Research on bullying on the grounds of SOGI in Greece, Cyprus and Lithuania") του έργου HOMBAT. Το εν λόγω Πακέτο Εργασίας στοχεύει στην ανάλυση των δεδομένων και των υφιστάμενων πόρων όσον αφορά τη συχνότητα εμφάνισης και τα χαρακτηριστικά των διακρίσεων που υφίστανται τα ΛΟΑΤΚΙ άτομα (λεσβίες, ομοφυλόφιλοι, αμφιφυλόφιλοι, διεμφυλικοί, κουίρ και ίντερσεξ) λόγω σεξουαλικού προσανατολισμού και ταυτότητας φύλου. Επικεντρώνεται στον εκφοβισμό και τη ρητορική μίσους στο σχολικό περιβάλλον (πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση), καθώς επίσης, στη διερεύνηση των σχετικών μέτρων, πρωτοβουλιών ή/και προγραμμάτων που εφαρμόζονται στις τρεις χώρες που συμμετέχουν στο έργο. Στόχος της παρούσας έκθεσης είναι ο εντοπισμός των χαρακτηριστικών των διακρίσεων και του εκφοβισμού λόγω σεξουαλικού προσανατολισμού και ταυτότητας φύλου στα σχολεία της Ελλάδας, οι προσπάθειες που γίνονται για την αντιμετώπιση του φαινομένου και η χαρτογράφηση των αναγκών των εκπαιδευτικών, των μαθητών και των οικογενειών τους, ώστε να θωρακιστούν από τέτοιου είδους περιστατικά.

1.1. Μεθοδολογία

Για την επίτευξη του παραπάνω στόχου, διεξήχθη πρωτογενής και δευτερογενής έρευνα, η οποία περιελάμβανε συγκεκριμένα: α) έρευνα γραφείου, β) διαδικτυακή έρευνα και γ) 3 ομάδες εστιασμένης συζήτησης (focus groups) με επαγγελματίες από τον χώρο της εκπαίδευσης, μαθητές/-ήτριες πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και τους γονείς τους.

1.1.1. Έρευνα δευτερογενών στοιχείων (Έρευνα γραφείου)

Αρχικά, πραγματοποιήθηκε μία εκτεταμένη επισκόπηση και συγκέντρωση της βιβλιογραφίας σε ένα κείμενο 28 σελίδων, τα ευρήματα της οποίας συνοψίζονται στο κεφάλαιο 2 της παρούσας έκθεσης. Στόχος της έρευνας γραφείου ήταν η χαρτογράφηση της υπάρχουσας κατάστασης και του υφιστάμενου νομοθετικού πλαισίου καθώς και ο προσδιορισμός των κενών και των αναγκών που εντοπίζονται στην Ελλάδα. Επίσης, η έρευνα αυτή συνέβαλε στην ενημέρωση και τον εμπλουτισμό του περιεχομένου των ερωτήσεων της διαδικτυακής έρευνας.

1.1.2. Διαδικτυακή έρευνα

Έπειτα, πραγματοποιήθηκε μία διαδικτυακή έρευνα με 84 συμμετέχοντες συνολικά (ελάχιστος αναμενόμενος αριθμός συμμετεχόντων: 70) με σκοπό τον εντοπισμό της συχνότητας του εκφοβισμού που ασκείται λόγω σεξουαλικού προσανατολισμού και ταυτότητας φύλου, των τρόπων αντίδρασης του εκπαιδευτικού προσωπικού και των μαθητών πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης απέναντι στο φαινόμενο αυτό καθώς και των τρόπων με τους οποίους αντιμετωπίζεται ή θα μπορούσε να αντιμετωπιστεί και να καταπολεμηθεί εντός της σχολικής κοινότητας στην Ελλάδα. Οι απαντήσεις των συμμετεχόντων στη διαδικτυακή έρευνα αξιοποιήθηκαν για την περαιτέρω βελτίωση και ενημέρωση του περιεχομένου των ερωτήσεων προς τις ομάδες εστιασμένης συζήτησης (focus groups) αποσκοπώντας στην όσο το δυνατόν πιο στοχευμένη συγκέντρωση πληροφοριών. Η έκθεση για τη διαδικτυακή έρευνα ολοκληρώθηκε τον Ιανουάριο του 2018 και στη συνέχεια παραδόθηκε προς υποβολή. Μία σύνοψη των ευρημάτων της έρευνας παρουσιάζεται στο κεφάλαιο 3, ακολουθώντας τη επιμέρους δομή του περιεχομένου του ερωτηματολογίου.

1.1.3. Ομάδες εστιασμένης συζήτησης (Focus groups)

Τέλος, πραγματοποιήθηκαν τρεις ομάδες εστιασμένης συζήτησης (focus groups) τον Φεβρουάριο του 2018. Πιο συγκεκριμένα, διεξήχθησαν δύο ομάδες εστιασμένης συζήτησης, στις οποίες συμμετείχαν συνολικά 17 επαγγελματίες της εκπαιδευτικής κοινότητας, ενώ αρχικά αναμενόταν 15 συμμετέχοντες, και μία ομάδα εστιασμένης συζήτησης με τη συμμετοχή 10 γονέων και μαθητών δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, όπως αναμενόταν εξ αρχής. Στόχος της διεξαγωγής των ομάδων εστιασμένης συζήτησης ήταν η διερεύνηση των εμπειριών και των απόψεων των συμμετεχόντων για τον ομοφοβικό και τρανσοφοβικό εκφοβισμό, καθώς και των επιμέρους αναγκών των τριών παραπάνω ομάδων, ώστε να αντιμετωπισθεί αποτελεσματικά το φαινόμενο στο μέλλον. Τα ευρήματα που προέκυψαν από τις ομάδες εστιασμένης συζήτησης έχουν, επίσης, καταγραφεί σε δύο εκθέσεις, μία για τους επαγγελματίες πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και μία για τους μαθητές δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και τους γονείς τους. Οι δύο εκθέσεις ολοκληρώθηκαν, υποβλήθηκαν και τα σχετικά ευρήματα παρουσιάζονται συνοπτικά στο κεφάλαιο 3 του παρόντος εγγράφου.

Κύρια ευρήματα της
έρευνας δευτερογενών
στοιχείων

2. Κύρια ευρήματα της έρευνας δευτερογενών στοιχείων

2.1. Γενική επισκόπηση της στάσης της κοινωνίας απέναντι στα ΛΟΑΤΚΙ άτομα

Σύμφωνα με δημοσκοπήσεις (Focus-Bari, 2015) στις οποίες συμμετείχαν 1.431 Έλληνες, το 76% του δείγματος θεωρεί ότι η κοινωνία θα πρέπει να αποδεχτεί την ομοφυλοφιλία, ενώ το 15% πιστεύει το αντίθετο. Επιπλέον, περίπου το 70% των συμμετεχόντων τάχθηκε υπέρ του δικαιώματος για σύναψη συμφώνου συμβίωσης των ομόφυλων ζευγαριών σε αντίθεση με ποσοστό 20% που τάχθηκε κατά του δικαιώματος αυτού. Ωστόσο, στο θέμα του γάμου ομόφυλων ζευγαριών, μόλις το 56% των ερωτηθέντων υποστήριξε τη νομιμοποίησή του, ενώ το 35% διαφώνησε με αυτή την πρόταση. Αξιοσημείωτο είναι και το γεγονός ότι όσο μεγαλύτερη ήταν η ηλικία των συμμετεχόντων, τόσο περισσότερο αυξανόταν το ποσοστό αντίθεσής τους προς τους γάμους ομόφυλων ζευγαριών. Παρόμοια αποτελέσματα παρατηρήθηκαν όσον αφορά την υιοθεσία τέκνων από ομόφυλα ζευγάρια, καθώς το 56% του δείγματος δήλωσε υπέρ αυτού του δικαιώματος, ενώ το 30% δήλωσε κατά. Και σε αυτό το θέμα διαπιστώθηκε ότι το ποσοστό αντίθεσης προς αυτή την άποψη αυξανόταν όσο αυξανόταν η ηλικία των συμμετεχόντων. Ακόμη, στο ζήτημα της ομοφυλοφιλίας, το 33% των ερωτηθέντων απάντησε ότι κάποιος γεννιέται ομοφυλόφιλος, το 20% ότι είναι θέμα προσωπικής επιλογής, ενώ το 38% δήλωσε ότι δεν γνωρίζει ή δεν επιθυμεί να απαντήσει σε αυτή την ερώτηση. Επίσης, αν και το 14% του δείγματος απάντησε ότι θεωρεί την ομοφυλοφιλία ως ψυχική διαταραχή, η πλειονότητα των συμμετεχόντων (57%) διαφώνησε με αυτή την άποψη. Ένα άλλο ενδιαφέρον αποτέλεσμα των δημοσκοπήσεων είναι ότι το 37% των ερωτηθέντων πιστεύουν ότι είναι «μειονέκτημα» να είναι κάποιος ομοφυλόφιλος στην Ελλάδα σε αντίθεση με το 18% του δείγματος που δεν συμφωνεί με τη συγκεκριμένη άποψη. Περισσότεροι από τους μισούς συμμετέχοντες (55%) υποστήριξαν ότι η Εκκλησία οφείλει να επιδείξει μεγαλύτερη κατανόηση και ανεκτικότητα στο θέμα της ομοφυλοφιλίας. Η κατανομή των απαντήσεων στις παραπάνω ερωτήσεις ακολούθησε παρόμοιες τάσεις ανεξαρτήτως ηλικίας και τόπου καταγωγής των συμμετεχόντων. Εντούτοις, οι γυναίκες του δείγματος εμφανίστηκαν να είναι περισσότερο ανεκτικές σε σχέση με τους άνδρες συμμετέχοντες. Τέλος, αν και περισσότεροι από τους μισούς ερωτηθέντες (54%) δήλωσαν ότι θα πρέπει να επιβάλλονται αυστηρότερες κυρώσεις σε περιπτώσεις ρητορικής μίσους εις βάρος ΛΟΑΤΚΙ ατόμων, ένα ακόμη μεγαλύτερο ποσοστό του δείγματος (59%) θεωρεί ότι η προβολή ομοφυλόφιλων ατόμων και ομοφυλοφιλικών προτύπων στην τηλεόραση ή στα ΜΜΕ ασκεί αρνητική επιρροή στα παιδιά. Η άποψη αυτή εκφράστηκε σε μεγαλύτερο βαθμό από τους άνδρες συμμετέχοντες (66%) σε σύγκριση με τις γυναίκες του δείγματος (52%) και σε μικρότερες επαρχιακές πόλεις (64%) σε σχέση με την Αθήνα (57%). Επιπρόσθετα, ήταν περισσότερο διαδεδομένη στους συμμετέχοντες μεγαλύτερης

ηλικίας, καθώς η συντριπτική πλειονότητα ήταν ηλικίας άνω των 55 ετών (82%) σε σχέση με αυτούς που ανήκαν στην ηλικιακή ομάδα 18-34 ετών (49-50%). Από το σύνολο των 47 συμμετεχόντων που αποκάλυψαν ότι είναι ομοφυλόφιλοι μόλις το 24% ανέφερε ότι εκδηλώνει ανοιχτά τον σεξουαλικό του προσανατολισμό στους φίλους, την οικογένεια και το εργασιακό του περιβάλλον, ενώ το 60% μόνο σε συγκεκριμένα άτομα και το 16% σε κανέναν απολύτως. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει και το γεγονός ότι το 21% εξ αυτών είχε πέσει θύμα σωματικής βίας λόγω σεξουαλικού προσανατολισμού σε αντίθεση με το 76% του δείγματος, ενώ υπόλοιπο το 3% αρνήθηκε να απαντήσει σε αυτή την ερώτηση. Σε γενικές γραμμές, μόνο το 35% των ερωτηθέντων εξέφρασε την ελπίδα ότι η κατάσταση θα αλλάξει προς το καλύτερο για τα ΛΟΑΤ άτομα σε σύγκριση με ποσοστό της τάξεως του 13% που δήλωσε ότι η κατάσταση θα παραμείνει στάσιμη, ενώ το 49% δεν απάντησε καθόλου σε αυτή την ερώτηση.

2.2. Ελληνικό νομοθετικό πλαίσιο σχετικά με τα δικαιώματα των ΛΟΑΤΚΙ

Οι διακρίσεις μπορεί να οριστούν ως η καθημερινή, διακριτική ή μη, συμβολική ή πραγματική βία προς ομάδες του πληθυσμού, συνήθως μειονότητες, η οποία οδηγεί σε περιθωριοποίηση και ανικανότητα αυτών των ατόμων να συμμετάσχουν ισότιμα στο σύστημα (Ανδρούσσο, 2001). Η Ελλάδα είναι μία από τις χώρες που μέχρι πρόσφατα δεν είχε προσδιορίσει με σαφήνεια τους λόγους διακρίσεων κατά την εφαρμογή της νομοθεσίας, αλλά είχε συμπεριλάβει τη γενική αρχή της ίσης μεταχείρισης των ανθρώπων (European Commission, 2016). Ως ρητορική μίσους ορίζεται η ομιλία που προσβάλλει ένα άτομο με βάση χαρακτηριστικά, όπως η εθνικότητα, η θρησκεία, η εθνική/εθνοτική καταγωγή, ο σεξουαλικός προσανατολισμός, η αναπηρία και η ταυτότητα φύλου (Nockleby, 2000).

2.2.1. Διεθνές νομικό πλαίσιο

Η Ελλάδα περιλαμβάνει περιορισμένης έκτασης νομοθεσία και δεν έχει εφαρμόσει πολιτικές αντιμετώπισης διακρίσεων και ρητορικής μίσους με βάση το σεξουαλικό προσανατολισμό και την ταυτότητα φύλου, πράγμα το οποίο καταλήγει σε ανασφάλεια δικαίου σχετικά με τους τρόπους με τους οποίους τα άτομα ΛΟΑΤΚΙ μπορούν να προστατευτούν νομικά (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2016). Η γενική αρχή απαγόρευσης των διακρίσεων, το δικαίωμα στην ελευθερία και την αξιοπρέπεια και οι αρχές της δίκαιης και ισότιμης μεταχείρισης που προβλέπονται σε διεθνείς συμβάσεις θεωρείται ότι διασφαλίζουν δίκαιη και ισότιμη μεταχείριση όλων των ατόμων και ομάδων ενάντια στις διακρίσεις. Τα κύρια άρθρα είναι το άρθρο 14 (απαγόρευση διακρίσεων) της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, το άρθρο 26 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα σχετικά με την ισότητα όλων των ανθρώπων χωρίς διακρίσεις ενώπιον του νόμου και το άρθρο 2 (αρχή της προοδευτικής υλοποίησης) του Διεθνούς Συμφώνου των Ηνωμένων Εθνών για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Μορφωτικά Δικαιώματα (νόμος 1532/1985), το οποίο διασφαλίζει το σεβασμό και όλα τα δικαιώματα της σύμβασης σε όλους τους ανθρώπους χωρίς διακρίσεις εντός συγκεκριμένης δικαιοδοσίας. Η Ελλάδα έχει εφαρμόσει τον Χάρτη Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων της ΕΕ (2000/C 364/01), αλλά τα έγγραφα των πολιτικών και οι πρωτοβουλίες που αναφέρονται στον χάρτη είναι περιορισμένα. Σχετικά πρόσφατα, η Ελλάδα εισήγαγε ένα Σχέδιο Δράσης για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα (Γενική Γραμματεία Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, Ελληνικό Υπουργείο Δικαιοσύνης, 2014) με σκοπό την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων με έναν πιο ακριβή, συστηματικό και συνεκτικό τρόπο. Ιδιαίτερα σημαντική θεωρείται επίσης, η απόφαση του Συμβουλίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων των Ηνωμένων Εθνών (Συμβούλιο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων των Ηνωμένων Εθνών, 2011) αναφορικά με τις νομικές ενέργειες που διασφαλίζουν τα δικαιώματα των ατόμων ΛΟΑΤ, οι οποίες υποστηρίχθηκαν από όλα τα Κράτη-Μέλη, συμπεριλαμβανομένης και της Ελλάδας. Ένα χρήσιμο εργαλείο για την προστασία των δικαιωμάτων των ατόμων ΛΟΑΤΚΙ είναι η Σύσταση

CM/Rec (2010) 5 της Επιτροπής Υπουργών προς τα Κράτη Μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης για την καταπολέμηση των διακρίσεων με βάση το σεξουαλικό προσανατολισμό και την ταυτότητα φύλου, η οποία υπενθυμίζει την καθολικότητα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, την εγγύηση της αξιοπρέπειας σε όλα τα άτομα ανεξάρτητα από, μεταξύ άλλων, τον σεξουαλικό προσανατολισμό και την ταυτότητα φύλου τους και ζητά να ληφθούν θετικά μέτρα για να διασφαλιστεί η προστασία ενάντια στη διακριτική μεταχείριση και να καταπολεμηθούν οι διακρίσεις με βάση το σεξουαλικό προσανατολισμό και την ταυτότητα φύλου στο εκπαιδευτικό περιβάλλον, λαμβάνοντας συγχρόνως υπόψη το πρωταρχικό συμφέρον του παιδιού.

2.2.2. Εθνικό νομικό πλαίσιο

Σύμφωνα με το ελληνικό συνταγματικό δίκαιο, τα άτομα προστατεύονται από πράξεις που προωθούν διακρίσεις και τα δικαιώματά τους γίνονται σεβαστά δυνάμει του άρθρου 2 – παράγραφος 1 (σεβασμός και προστασία της αξιοπρέπειας του ανθρώπου), του άρθρου 4 – παράγραφος 1 (ισότητα ενώπιον του νόμου), του άρθρου 5 - παράγραφος 2 (προστασία της ζωής, της τιμής και της ελευθερίας), του άρθρου 20 - παράγραφος 1 (δικαίωμα δικαστικής προστασίας) και του άρθρου 25 - παράγραφος 1 (απεριόριστη άσκηση ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων σε σχέση με το Κράτος και τις σχέσεις μεταξύ ατόμων). Ο πρώτος εθνικός νόμος για την προστασία ενάντια στις διακρίσεις που βασίζονται στον σεξουαλικό προσανατολισμό εγκρίθηκε το 2005 (υπ' αριθ. 3304/2005) και αφορούσε την ίση μεταχείριση των εργαζομένων ανεξαρτήτως, μεταξύ άλλων, του θρησκειώματος ή της εθνικότητας και του σεξουαλικού τους προσανατολισμού. Ο νόμος εγκρίθηκε για την ενσωμάτωση στο εθνικό δίκαιο συγκεκριμένων οδηγιών της ΕΕ για ίση μεταχείριση χωρίς διακρίσεις, και πιο συγκεκριμένα της Οδηγίας για τη Φυλετική Ισότητα (υπ' αριθ. 2000/43/EK) και αυτής για την Ισότητα στην Απασχόληση (υπ' αριθ. 2000/78/EK) (Ομοφυλοφιλική Λεσβιακή Κοινότητα Ελλάδας – ΟΛΚΕ, 2010). Παρόλο που ο “σεξουαλικός προσανατολισμός” συμπεριλήφθηκε ως λόγος διάκρισης, τα διεμφυλικά και τα διαφυλικά άτομα δεν προστατεύτηκαν από διακρίσεις λόγω φύλου, ταυτότητας ή έκφρασης φύλου, επειδή η ελληνική νομοθεσία δεν διέκρινε το βιολογικό από το κοινωνικό φύλο. Ο νόμος αντικαταστάθηκε το 2016 από έναν νέο εργατικό νόμο (υπ' αριθ. 4443/2016) για την προστασία ενάντια στις διακρίσεις που βασίζονται στον σεξουαλικό προσανατολισμό, την ταυτότητα φύλου και τα χαρακτηριστικά φύλου. Και οι δύο νόμοι είναι σχετικοί με και βασισμένοι σε τεκμαιρόμενα χαρακτηριστικά, αλλά μόνο στην εργασία και όχι σε ό,τι αφορά την κοινωνική ασφάλιση, την απόκτηση δημόσιων αγαθών και την πρόσβαση/το δικαίωμα στην εκπαίδευση (Φύλλο Εφημερίδος της Κυβερνήσεως της Ελληνικής Δημοκρατίας, 2016). Η ταυτότητα φύλου αντικατοπτρίζεται μαζί με τον σεξουαλικό προσανατολισμό στο συνταγματικό δίκαιο στην Ελλάδα στον νόμο 4139/2913 σχετικά με την κατάχρηση ουσιών και άλλες προβλέψεις, όπου οι πράξεις μίσους που συνδέονται με τον σεξουαλικό προσανατολισμό και την ταυτότητα φύλου ενός προσώπου παρατίθενται και αναφέρονται ως επιβαρυντικές περιστάσεις, η ποινή των οποίων δεν μπορεί να ανασταλεί. Τέλος, αξίζει να αναφερθεί ο νόμος 3896/2010, που εφάρμοσε την Ευρωπαϊκή Οδηγία 2006/54/EK και διακηρύττει ότι η διάκριση λόγω αλλαγής φύλου προστατεύεται από τις ίδιες ως άνω προβλέψεις, αλλά δεν απαριθμεί την ταυτότητα φύλου ως πεδίο διάκρισης στην απασχόληση και στον χώρο εργασίας, υποδηλώνοντας δυνητική διάκριση βασισμένη στην ταυτότητα φύλου των ατόμων που δεν επιθυμούν να προβούν σε αλλαγή φύλου.

Μέχρι πρότινος, η ρητορική μίσους στην Ελλάδα ρυθμιζόταν αποκλειστικά από τον νόμο 927/1979, που ενοχοποιεί τη ρητορική μίσους μόνο για λόγους φυλετικής καταγωγής, θρησκείας και εθνικότητας και όχι λόγω σεξουαλικού προσανατολισμού, με αποτέλεσμα να μην παρέχεται συγκεκριμένη προστασία στα ΛΟΑΤ άτομα (Κέντρο Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου – CECL, 2010). Επιπλέον, αυτός ο νόμος είχε περιπέσει σε αχρησία για πολλά χρόνια και ξεκίνησε να εφαρμόζεται μόλις μερικά χρόνια πριν την αναθεώρησή του το 2014, οπότε συμπεριλήφθηκαν τροποποιήσεις σχετικά με ζητήματα διακρίσεων λόγω φύλου.

Όσον αφορά την ελευθερία του λόγου και την ελευθερία του συνέρχεσθαι, στο ελληνικό σύνταγμα διασφαλίζονται στα άρθρα 11 και 14 και εγγυώνται την ελευθερία της έκφρασης και της συνάθροισης, που εφαρμόζεται στα άτομα ΛΟΑΤΚΙ (Ομάδα Εργασίας για τον Σεξουαλικό Προσανατολισμό και την Ταυτότητα Φύλου, 2015· Ινστιτούτο Δανίας για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα, 2009).

2.2.3. Νομοθεσία για ομόφυλα ζευγάρια και αλλαγή ταυτότητας φύλου

Αν και η Ελλάδα επιχείρησε να εφαρμόσει νόμους σε συμφωνία με τα πρότυπα της ΕΕ, τα ΛΟΑΤΚΙ ζητήματα και οι διακρίσεις με βάση τον σεξουαλικό προσανατολισμό και την ταυτότητα φύλου αντιμετωπίζονται οριακά (Ομάδα εργασίας για τον Σεξουαλικό Προσανατολισμό και την Ταυτότητα Φύλου, 2015). Το ελληνικό κράτος έχει παραβιάσει τα δικαιώματα των ατόμων ΛΟΑΤΚΙ, με πιο γνωστή περίπτωση την υπόθεση Βαλλιανάτος και άλλοι εναντίον Ελλάδας (Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου – ΕΔΔΑ, 2013). Το 2008, πριν την πρόσφατη ψηφοφορία για το σύμφωνο συμβίωσης των ομόφυλων ζευγαριών (2015) και την ψηφοφορία για την αλλαγή ταυτότητας φύλου (2017), η Ελλάδα ενέκρινε έναν νόμο σχετικά με το σύμφωνο συμβίωσης (υπ' αριθ. 3919/2008) μεταξύ ετερόφυλων ατόμων, αποτελώντας μία από τις λίγες χώρες που κατοχύρωσαν τέτοιο δικαίωμα μόνο για ετερόφυλα ζευγάρια, παρόλο που τα σύμφωνα συμβίωσης μεταξύ ομόφυλων ατόμων ήταν νόμιμα στην Ευρώπη για περισσότερα από 15 χρόνια. Βάσει νόμου, μόνο δύο ενήλικες διαφορετικού φύλου μπορούσαν να έλθουν σε ένωση τέτοιου είδους. Ο Γρηγόρης Βαλλιανάτος μήνυσε το ελληνικό κράτος για παραβίαση του Άρθρου 14 (απαγόρευση διακρίσεων) σε συνδυασμό με το Άρθρο 8 (δικαίωμα σεβασμού του προσωπικού και οικογενειακού βίου) υποστηρίζοντας ότι ο νόμος παραβίασε το δικαίωμά του στον σεβασμό του προσωπικού και οικογενειακού του βίου, στοιχειοθετώντας, κατά συνέπεια, περίπτωση διάκρισης στο πεδίο του σεξουαλικού προσανατολισμού. Το κράτος υποστήριξε ότι υπάρχουν λόγοι για τους οποίους το σύμφωνο συμβίωσης δεν εφαρμόζεται σε ομόφυλα ζευγάρια. Πρώτον, προστατεύονται πρωτίστως τα τέκνα που γεννήθηκαν εκτός γάμου και ενδυναμώνεται ο θεσμός της οικογένειας με την παραδοσιακή έννοια, υπονοώντας ότι αυτό δεν αφορά ζευγάρια του ίδιου φύλου. Δεύτερον, όλα τα δικαιώματα και οι υποχρεώσεις (κληρονομιά, ζητήματα περιουσίας κλπ.) των ομόφυλων ζευγαριών θα μπορούσαν να εξασφαλιστούν στη βάση μίας σύμβασης, υπονοώντας ότι δεν υπήρξε καμία ευθεία νομική αναγκαιότητα ύπαρξης συμφώνου συμβίωσης μεταξύ ομόφυλων ζευγαριών. Το Τμήμα Μείζονος Συνθέσεως του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου εναντιώθηκε σε αμφότερους τους ισχυρισμούς και το 2013 το ελληνικό κράτος θεωρήθηκε υπεύθυνο για παραβίαση των δικαιωμάτων των ομόφυλων ζευγαριών (ΕΔΔΑ, 2013).

Παρόλο που η ανωτέρω απόφαση ελήφθη το 2013, το σύμφωνο συμβίωσης για ομόφυλα ζευγάρια δεν νομιμοποιήθηκε μέχρι τον Δεκέμβριο 2015, οπότε ψηφίστηκε ένας νέος νόμος (υπ' αριθ. 4356/2015), σύμφωνα με τον οποίο το σύμφωνο συμβίωσης είναι ανεξάρτητο από το φύλο των ενδιαφερόμενων ατόμων, είτε αυτά είναι του ίδιου είτε διαφορετικού φύλου. Συγχρόνως, η εξίσωση της ηλικίας για την παροχή συναίνεσης επιτεύχθηκε με την κατάργηση του άρθρου 347 του ποινικού κώδικα της Ελλάδας, το οποίο ποινικοποιούσε “άσεμνες πράξεις μεταξύ ανδρών για επίτευξη οικονομικού οφέλους”, ποινικοποιώντας ουσιαστικά την ομοφυλοφιλική πορνεία, ενώ η ετεροφυλόφιλη πορνεία και η πορνεία των γυναικών ήταν νόμιμη, υποκείμενη στους ισχύοντες νόμους με τους οποίους ρυθμιζόταν η πορνεία. Συγχρόνως, η ηλικία της συναίνεσης για τους ομοφυλόφιλους ήταν τα 17 έτη, ενώ για τους ετεροφυλόφιλους τα 15, μία άλλη διακριτική διαφορά από την πλευρά του ελληνικού κράτους. Η κατάργηση του άρθρου 347 επήλθε με το άρθρο 68 του Νόμου 4356/2015.

Πρόσφατα, ένας νέος νόμος με τίτλο “Νομική αναγνώριση της Ταυτότητας Φύλου – Εθνικός Μηχανισμός για την Ανάπτυξη, Παρακολούθηση και Αξιολόγηση Σχεδίων Δράσης για τα Δικαιώματα του Παιδιού” εγκρίθηκε στο Ελληνικό Κοινοβούλιο με 171 ψήφους σε σύνολο 300.

Αυτός ορίζει την ταυτότητα φύλου ως «τον προσωπικό τρόπο με τον οποίο ένα άτομο βιώνει το φύλο του ή το φύλο της, άσχετα με το φύλο που καταχωρίστηκε στη ληξιαρχική πράξη γέννησής του επί τη βάση των βιολογικών χαρακτηριστικών του/της, συμπεριλαμβανομένης της προσωπικής αντίληψης για το σώμα, όπως επίσης της κοινωνικής και εξωτερικής έκφρασης φύλου, που ανταποκρίνεται στη θέληση του προσώπου» και επιτρέπει στους Έλληνες πολίτες άνω των 15 ετών να αλλάξουν τα επίσημα έγγραφα ταυτοποίησής τους με δικαστική απόφαση. Η καινοτομία του νόμου αυτού έγκειται στο γεγονός ότι αφαιρούνται παλαιότερα προαπαιτούμενα για τέτοιες αλλαγές στα έγγραφα ταυτοποίησης, συμπεριλαμβανομένου του προαπαιτούμενου το άτομο να έχει υποβληθεί σε ψυχιατρική εξέταση και χειρουργική επέμβαση αλλαγής φύλου. Η διαδικασία είναι ελαφρώς διαφορετική για άτομα ηλικίας 15-16 ετών και άνω των 17 ετών, καθώς οι πρώτες ομάδες θα υποβληθούν σε ψυχιατρική εξέταση, ενώ οι δεύτερες όχι.

2.3. Πολιτικές και δράσεις κατά των διακρίσεων

Στην Ελλάδα δεν υπάρχουν συγκεκριμένες πολιτικές κατά των διακρίσεων, οι οποίες να επικεντρώνονται ειδικά στα ΛΟΑΤΚΙ άτομα. Ωστόσο, ένα πολύ σημαντικό πρόγραμμα, και για την ακρίβεια το πρώτο που υλοποιήθηκε σε συνεργασία με έναν κρατικό φορέα στην Ελλάδα (Υπουργείο Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων), είναι το έργο 11528 (<http://11528.gr/>, δημιουργήθηκε στο διάστημα 2015-2016). Εστιάζει σε ζητήματα που απασχολούν τα ΛΟΑΤΚΙ άτομα με στόχο την καταπολέμηση και την πρόληψη των διακρίσεων βάσει του σεξουαλικού προσανατολισμού και της ταυτότητας φύλου. Πρόκειται για ένα ομαδικό έργο στο οποίο συμμετέχουν η Ομοφυλοφιλική Λεσβιακή Κοινότητα Ελλάδας (ΟΛΚΕ), η Θετική Φωνή, το Athens Pride και το Thessaloniki Pride. Στη διάρκεια υλοποίησης του έργου δημιουργήθηκε η Ανοιχτή Γραμμή Ψυχολογικής Στήριξης «11528 – ΔΙΠΛΑ ΣΟΥ», που απευθύνεται σε ΛΟΑΤΚΙ νέους, τους γονείς τους και σε εκπαιδευτικούς όλων των βαθμίδων, και σχεδιάστηκε η καμπάνια με τίτλο «ΔΙΠΛΑ ΣΟΥ» με σκοπό την ευαισθητοποίηση σε θέματα και δικαιώματα της ΛΟΑΤΚΙ κοινότητας.

Επιπλέον, το Υπουργείο Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων κατά το σχολικό έτος 2016-2017 υλοποίησε μία θεματική εβδομάδα στα γυμνάσια της χώρας με τίτλο «Σώμα και Ταυτότητα», η οποία αποσκοπούσε στην ενημέρωση και ευαισθητοποίηση των μελών της σχολικής κοινότητας σε θέματα που αφορούσαν, μεταξύ άλλων, τις έμφυλες ταυτότητες (Ministry of Education, 2016). Στη συνέχεια, πραγματοποιήθηκε έρευνα για τη διερεύνηση της εμπειρίας που βίωσαν 43 εκπαιδευτικοί συντηρητικών αντιλήψεων από τη συμμετοχή τους στη θεματική εβδομάδα (Pateraki, Orfanidou & Skibas, 2018). Αρχικά, παρατηρήθηκε ότι σχεδόν οι μισοί εκπαιδευτικοί του δείγματος (47%) δεν αντιμετώπισαν προβλήματα κατά την υλοποίηση των δράσεων που είχαν προετοιμάσει για αυτό τον σκοπό. Κάποιοι εκπαιδευτικοί, όμως, ανέφεραν προβλήματα με μέλη του Συλλόγου Διδασκόντων (24%), άλλοι δέχθηκαν αντιδράσεις από τους γονείς (20%) και ακόμη αντιδράσεις/άρνηση από τους μαθητές (9%). Κατά τη διάρκεια της Θεματικής Εβδομάδας και ιδιαίτερα στη θεματική ενότητα που αφορούσε τις έμφυλες ταυτότητες το 73% των εκπαιδευτικών ανέφερε ότι οι μαθητές εξέφρασαν την επιθυμία να πραγματοποιηθούν στο μέλλον περισσότερες παρόμοιες δράσεις, γεγονός που καταδεικνύει το έντονο ενδιαφέρον τους, το οποίο επιβεβαιώθηκε και από το 62% των εκπαιδευτικών που δήλωσε ότι η στάση των μαθητών σε ζητήματα σεξουαλικού προσανατολισμού και ταυτότητας φύλου ήταν θετική. Επίσης, μόλις το 20% των εκπαιδευτικών απάντησε ότι η στάση των μαθητών απέναντι στα ζητήματα αυτά ήταν αρνητική, γεγονός το οποίο οφείλεται σε μεγαλύτερο βαθμό, κατά τη γνώμη τους, στα αρνητικά στερεότυπα που καλλιεργούνται από την οικογένεια (44%). Σύμφωνα με την πλειονότητα των εκπαιδευτικών (63%) οι μαθητές έχουν κακή, ανεπαρκή γνώση πάνω στα θέματα σεξουαλικού προσανατολισμού και ταυτότητας φύλου. Ωστόσο, εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι οι ίδιοι οι εκπαιδευτικοί στη συντριπτική

τους πλειονότητα (99%) έκριναν ότι έχουν χαμηλό επίπεδο γνώσεων επί του θέματος. Ακόμη, παρατηρήθηκε ότι πολλοί από αυτούς κράτησαν αρνητική στάση προς τα ζητήματα σεξουαλικού προσανατολισμού και ταυτότητας φύλου. Πιο συγκεκριμένα, το 22% δήλωσε ότι τα ζητήματα αυτά είναι εκτός του παιδαγωγικού τους ρόλου, το 20% εξέφρασε φόβο και κινδυνολογία και το 29% αρνήθηκε ή απέφυγε να συνεργαστεί στον σχεδιασμό σχετικού υλικού. Ο συντηρητισμός και η υπεράσπιση της κανονικότητας εκφράστηκαν από το 11% των συμμετεχόντων, ενώ η προσπάθεια απαξίωσης του εγχειρήματος εκφράστηκε από ένα ανάλογο ποσοστό. Τέλος, το 24% εξέφρασε αδιαφορία, έλλειψη ευαισθητοποίησης και αποσιώπηση. Τα παραπάνω ευρήματα καταδεικνύουν ότι η εκπαιδευτική κοινότητα δεν διαθέτει επαρκείς ή ακριβείς γνώσεις σε θέματα σεξουαλικού προσανατολισμού και ταυτότητας φύλου, γεγονός που ενδεχομένως ελαχιστοποιεί την ικανότητα των εκπαιδευτικών να καταπολεμήσουν τις διακρίσεις που γίνονται βάσει αυτού του κριτηρίου.

2.3.1. Η συμβολή των ΜΚΟ και λοιπών οργανισμών

Εκτός από μεμονωμένες πρωτοβουλίες, όπως αυτές που περιγράφηκαν παραπάνω, στην Ελλάδα δραστηριοποιούνται κυρίως ΜΚΟ και ιδιωτικοί οργανισμοί και οργανώσεις που παρέχουν στήριξη σε ΛΟΑΤΚΙ άτομα. Ιδιαίτερα σημαντικό είναι το έργο που προσφέρει η ΛΟΑΤΚ ΜΚΟ Colour Youth Athens (www.colouryouth.gr) με σκοπό την καταπολέμηση των διακρίσεων βάσει σεξουαλικού προσανατολισμού και ταυτότητας φύλου. Πιο αναλυτικά, η εν λόγω ΜΚΟ αγωνίζεται για τη νομική αναγνώριση της ταυτότητας φύλου, τον πολιτικό γάμο και τη γονεϊκότητα για όλα τα ζευγάρια ανεξαρτήτως του φύλου των συντρόφων καθώς και για την αντιμετώπιση της ενδοοικογενειακής βίας. Επιπλέον, διεκδικεί ίσα δικαιώματα στην εκπαίδευση και την υγεία, ασφαλιστική κάλυψη για τα άτομα που επιθυμούν να μπουν στην διαδικασία επαναπροσδιορισμού φύλου και επέκταση της νομοθεσίας που αφορά τους ΛΟΑΤΚ πρόσφυγες και μετανάστες. Προς το παρόν, βρίσκονται σε εξέλιξη τρία έργα που υλοποιεί η Colour Youth Athens: (α) το έργο «Πες Το Σ' Εμάς» (2013), αποτελέσματα του οποίου παρουσιάζονται στο επόμενο κεφάλαιο 2.3.2, (β) το έργο «Έρευνα για το Σχολικό Κλίμα» (2017) που αποσκοπεί στη διερεύνηση και τον προσδιορισμό της ποιότητας του σχολικού κλίματος, όπως αυτή προσλαμβάνεται από τους ΛΟΑΤΚ μαθητές και (γ) το έργο "Come Forward" («Βγες Μπροστά») (2016), το οποίο συγχρηματοδοτείται από το Πρόγραμμα για τα Δικαιώματα, την Ισότητα και την Ιθαγένεια (REC Programme) της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Στόχος του είναι η καταπολέμηση των ΛΟΑΤΚ εγκλημάτων μίσους, μέσω της αύξησης του αριθμού των ειδικών κέντρων αναφοράς τέτοιων περιστατικών, της ενδυνάμωσης της κοινωνίας των πολιτών, της ανταλλαγής καλών πρακτικών, της ενίσχυσης της διεθνούς συνεργασίας και της ενδυνάμωσης των θυμάτων. Ένα από τα παλαιότερα έργα στα οποία συμμετείχε ενεργά η Colour Youth Athens ήταν το «Είμαστε όλοι Πολίτες» (2014-2016) που είχε ως στόχο την παροχή υποστηρικτικών, συνοδευτικών και νομικών υπηρεσιών σε θύματα εγκλημάτων μίσους. Το πρόγραμμα αυτό υλοποιήθηκε από την Ελληνική Ένωση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου σε συνεργασία με το Ελληνικό Συμβούλιο για τους Πρόσφυγες, το Ελληνικό Φόρουμ Προσφύγων, τη ΜΕΤΑδραση, τους Γιατρούς του Κόσμου και το Κέντρο Ημέρας ΒΑΒΕΛ. Στο πλαίσιο του προγράμματος, η Colour Youth ανέλαβε την καταγραφή περιστατικών κατά ΛΟΑΤΚΙ ατόμων. Ένα άλλο έργο που ολοκλήρωσε με επιτυχία η συγκεκριμένη ΜΚΟ ήταν η δημιουργία του φόρουμ «Μοιράσου Το» (2014-2015), στο οποίο οι γονείς ΛΟΑΤΚ ατόμων μπορούσαν να μοιράζονται τις εμπειρίες και τους προβληματισμούς τους με άλλους γονείς με παρόμοια βιώματα. Τέλος, το έργο «Ψήφισε για τα δικαιώματά σου» (2014), με αφορμή τις ευρωεκλογές και τις δημοτικές εκλογές του Μαΐου του 2014, περιελάμβανε μία καμπάνια με στόχο την ενθάρρυνση των ΛΟΑΤΚ ψηφοφόρων, ιδιαίτερα των νέων, προκειμένου να διεκδικήσουν τα δικαιώματά τους ψηφίζοντας συνειδητά σε σχέση με αυτά.

Στο Πίνακα 1 παρουσιάζονται συνοπτικά και άλλοι σημαντικοί συναφείς οργανισμοί/ οργανώσεις καθώς και οργανισμοί/οργανώσεις που ασχολούνται με το φαινόμενο του εκφοβισμού.

Πίνακας 1: Συναφείς οργανισμοί και οργανώσεις

Όνομα	Link	Αντικείμενο και δράσεις
Colour Youth Athens	http://www.colouryouth.gr/en/	ΛΟΑΤΚΙ
Πολύχρωμο Σχολείο	http://rainbowschool.gr/	ΛΟΑΤΚΙ
Κέντρο Ερευνών για Θέματα Ισότητας (Κ.Ε.Θ.Ι.)	https://kethi.gr/	Πρόληψη και καταπολέμηση του σεξισμού και των διακρίσεων σε θέματα ταυτότητας φύλου
Athens Pride	www.athenspride.eu	ΛΟΑΤΚΙ
Thessaloniki Pride - HOMOphonia	www.thessalonikipride.com	ΛΟΑΤΚΙ
Σύμπραξη για το Κοινωνικό Φύλο	http://lgbtq-iff.gr/en/home/	ΛΟΑΤΚΙ
Λεσβιακή Ομάδα Αθήνας	http://loa.gr/	ΛΟΑΤΚΙ
Σωματείο Υποστήριξης Διεμφυλικών	http://www.transgender-association.gr/	ΛΟΑΤΚΙ
Ομοφυλοφιλική & Λεσβιακή Κοινότητα Ελλάδας (ΟΛΚΕ)	http://olkegr.blogspot.gr/	ΛΟΑΤΚΙ
Ομάδα Αμφιφυλόφιλων και Αλληλέγγυων ατόμων	https://bisparkle.blogspot.gr	ΛΟΑΤΚΙ
QueerTrans forum	https://queertrans.espiv.net/forum/	ΛΟΑΤΚΙ
Οικογένειες Ουράνιο Τόξο	http://ouraniotoksofamilies.blogspot.gr/	ΛΟΑΤΚΙ
Good As You(th) (Θεσσαλονίκη)	http://goodasyouth.com/	ΛΟΑΤΚΙ
Blender – Κοινότητα ΛΟΑΤΚΙ Νέων Πάτρας	http://koinonikokentro.gr/category/blender-blog/	ΛΟΑΤΚΙ
LGBTQI Larissa	http://lgbtqi-larissa.wixsite.com/lgbtqi-larissa	ΛΟΑΤΚΙ
Λεσβιακή Ομάδα Θεσσαλονίκης (ΛΟΘ)	https://lothess.weebly.com/	ΛΟΑΤΚΙ
«Μαζί για την Εφηβική Υγεία»	http://www.youth-life.gr/el/	Εκφοβισμός, εταίρος στο πρόγραμμα της ΕΕ "ENABLE": http://enable.eun.org/
Κέντρο Κοινωνικής Δράσης και Καινοτομίας (ΚΜΟΠ)	https://kmop.gr/index.php https://livewithoutbullying.com/ http://combatbullying.eu/en/ http://divercity.ub.edu/ http://www.epsilonproject.eu/	Ηλεκτρονική πλατφόρμα "Live Without Bullying", εταίρος στα προγράμματα της ΕΕ "ComBus", "DIVERCITY", "EpsiLon" και "Power Action".
Κέντρο Πρόληψης «ΠΥΞΙΔΑ»	http://www.pyxida.org.gr/index.php/nea/234-to-spiti-ton-paidion-paei-sxoleio	Εκφοβισμός: «Το Σπίτι των Παιδιών»

Όνομα	Link	Αντικείμενο και δράσεις
Ευρωπαϊκό Δίκτυο κατά του Σχολικού Εκφοβισμού (EAN)	http://www.antibullying.eu/	Εκφοβισμός

2.3.2. Σύνοψη επισκόπηση συναφών ερευνών και εκθέσεων

Αν και ο εκφοβισμός είναι ένα γενικό φαινόμενο που παρατηρείται στα σχολεία και στοχοποιεί άτομα που παρεκκλίνουν από τη νόρμα του «φυσιολογικού» (UNESCO, 2012b), οι ΛΟΑΤΚΙ μαθητές ή οι μαθητές που εκλαμβάνονται ως ΛΟΑΤΚΙ θεωρούνται εξαιρετικά ευάλωτοι σε αυτή τη μορφή διάκρισης. Ο ομοφοβικός και τρανσφοβικός εκφοβισμός εκδηλώνεται με διάφορους τρόπους, όπως υποτιμητικούς χαρακτηρισμούς προς το θύμα, δημόσια διαπόμπευση, διάδοση φημών, λεκτική ή σωματική βία, άσκηση πίεσης, κοινωνική απομόνωση, παρενόχληση στο διαδίκτυο, κλοπή ή καταστροφή προσωπικών αντικειμένων, σεξουαλική παρενόχληση/ επίθεση και κάθε είδους απειλές (Aide et al., 2013; Guasp et al., 2012). Οι συμπεριφορές αυτές έχουν αρνητικό αντίκτυπο στην ευημερία των ατόμων, προκαλούν κατάθλιψη, προβλήματα συγκέντρωσης και μειωμένη ακαδημαϊκή επίδοση, δυσκολίες κατά την εισαγωγή, την παρακολούθηση και την ολοκλήρωση της πρωτοβάθμιας ή/και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, καθώς επίσης, απροθυμία για εισαγωγή στην τριτοβάθμια εκπαίδευση και διεκδίκηση επαγγελματικών ευκαιριών (International Lesbian, Gay, Bisexual, Transgender, Queer & Intersex Youth and Student Organisation – IGLYO, 2017, FRA, 2016). Ο ομοφοβικός και τρανσφοβικός εκφοβισμός είναι ένα διαδεδομένο φαινόμενο σε παγκόσμιο επίπεδο (UNESCO, 2012a), γεγονός που επιβεβαιώνεται από ΛΟΑΤ άτομα που δήλωσαν ότι στο παρελθόν υπήρξαν θύματα τέτοιας παρενόχλησης σε ποσοστά που κυμαίνονται από 34% στην Ιρλανδία έως και 90% στις ΗΠΑ (ενδεικτικά: 35-48% σε χώρες της ΕΕ, όπως η Γαλλία, το Βέλγιο ή η Ισπανία, 65% στο Ηνωμένο Βασίλειο, 61%-68% στο Μεξικό, 60-76% στην Αυστραλία και τη Νέα Ζηλανδία, 83% στην Ιαπωνία). Η Ελλάδα δεν θεωρείται χώρα φιλική ή ανεκτική απέναντι στα ΛΟΑΤ άτομα, ενώ παλαιότερα ερευνητικά δεδομένα επισημαίνουν την αρνητική στάση των Ελλήνων στο θέμα της σεξουαλικής διαφοροποίησης, καθώς κρίνεται επικίνδυνη όχι μόνο από τον γενικό πληθυσμό (Τζαμαλούκα, 2000) αλλά και από ομάδες ατόμων νεαρής ηλικίας (Δεληγιάννη-Κουϊμτζή & Ρεντζή, 2000). Σύμφωνα με τον Ειδικό Εισηγητή της Επιτροπής Ανθρώπινων Δικαιωμάτων των Ηνωμένων Εθνών (Special Rapporteur of the United Nations Human Rights Council, 2010, 2011), στην Ελλάδα οι διακρίσεις εις βάρος ΛΟΑΤ ατόμων διαπιστώνονται στα περισσότερα περιβάλλοντα και ασκούνται ακόμη και από τις αρχές, όπως για παράδειγμα στην ιεραρχία των κρατουμένων στα σωφρονιστικά καταστήματα. Τα ΛΟΑΤ άτομα βρίσκονται στη χαμηλότερη θέση αυτής της ιεραρχίας και καταλήγουν να υφίστανται διπλή ή τριπλή διάκριση. Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι, σύμφωνα με μαρτυρίες, τα άτομα που κρατούνταν στο τμήμα των φυλακών που προοριζόταν για ΛΟΑΤ ήταν περιορισμένα στα κελιά τους και τους διαδρόμους, ενώ τους είχαν απαγορεύσει την πρόσβαση σε εξωτερικό προαύλιο χώρο για δύο χρόνια. Όσον αφορά την επαγγελματική απασχόληση, τα ΛΟΑΤΚΙ άτομα γενικά έχουν λιγότερες πιθανότητες να προσκληθούν σε συνέντευξη για δουλειά και συγκεκριμένα, οι λεσβίες 28% λιγότερες πιθανότητες σε σχέση με τις ετεροφυλόφιλες γυναίκες (Drydakis, 2011).

Στην Ελλάδα, σύμφωνα με την έρευνα που διενήργησε ο Οργανισμός Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης για τα ΛΟΑΤ άτομα (FRA, 2013), το 76% των ερωτηθέντων δήλωσε ότι αντιμετώπισε αρνητική συμπεριφορά, επειδή ήταν ΛΟΑΤ. Τα εκπαιδευτικά ιδρύματα αποτελούν τους χώρους στους οποίους λαμβάνουν χώρα τα σοβαρότερα περιστατικά παρενόχλησης (27%), σε σχέση με τους δημόσιους χώρους (23%) και το διαδίκτυο (11%). Ακόμη, το 17% των σοβαρότερων σωματικών/σεξουαλικών επιθέσεων ή απειλών βίας συμβαίνουν σε χώρους εκπαίδευσης. Επιπρόσθετα, το 33% των 93.000 συμμετεχόντων στην έρευνα ανέφερε ότι έχει αισθανθεί προσωπικά ότι έχει υποστεί διακρίσεις από το διδακτικό προσωπικό του σχολείου ή του πανεπιστημίου, επειδή είναι ΛΟΑΤ, τους 12 μήνες που προηγήθηκαν της έρευνας. Τα

αποτελέσματα σχετικά πρόσφατων ερευνών (Grigoropoulos, 2010) δείχνουν ότι αυτού του είδους η αρνητική προδιάθεση του μαθητικού πληθυσμού προς τους ΛΟΑΤΚΙ εκφράζεται κατά κύριο λόγο από άτομα που αναφέρουν ότι δεν γνωρίζουν προσωπικά ομοφυλόφιλους και που επίσης, έχουν υψηλό αίσθημα θρησκευτικότητας. Πιο πρόσφατα, μία μελέτη που αξιολογούσε τους κοινωνικούς παράγοντες που προκαλούν εχθρικά αισθήματα προς τα διεμφυλικά άτομα, σε δείγμα 238 προπτυχιακών φοιτητών σημαντικών πανεπιστημίων της Αθήνας, κατέδειξε ότι η αρνητική στάση προς τα άτομα αυτά δεν σχετίζεται μόνο με τη θρησκευτικότητα, αλλά και με τη συχνότητα παρακολούθησης θρησκευτικών λειτουργιών, τον πολιτικό προσανατολισμό και τις προκαταλήψεις λόγω φύλου. Παράλληλα, παρατηρήθηκε ότι οι άνδρες, σε γενικές γραμμές, είναι πολύ πιο αρνητικοί και λιγότερο ανεκτικοί προς τα διεμφυλικά άτομα σε σχέση με τις γυναίκες του δείγματος (Grigoropoulos & Kordoulis, 2015). Σύμφωνα με ποιοτικά δεδομένα που αφορούσαν τον τρόπο αντίδρασης δασκάλων της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης απέναντι στον εκφοβισμό που ασκούσαν σε μαθητές από συνομηλίκους τους λόγω μη στερεότυπης βάσει φύλου συμπεριφοράς, οι ίδιοι οι εκπαιδευτικοί επιδεικνύουν αδυναμία ή ακόμη και αδιαφορία στην αντιμετώπιση/στον χειρισμό αντίστοιχων περιστατικών (Gerouki, 2010).

Το 2012 η ΛΟΑΤΚ ΜΚΟ Colour Youth εντάχθηκε στο Δίκτυο Καταγραφής Περιστατικών Ρατσιστικής Βίας (Racist Violence Recording Network – RVRN, 2014, 2015). Το 2013 κατέγραψε 166 περιστατικά ρατσιστικής βίας λόγω σεξουαλικού προσανατολισμού και ταυτότητας φύλου με 320 θύματα. Το 2015, σημειώθηκαν 185 περιστατικά ρατσιστικής βίας σε βάρος ΛΟΑΤ ατόμων, από τα οποία τα 4 ήταν ΛΟΑΤ μετανάστες και 2 εξ αυτών ήταν άτομα με αναπηρία. Επιπλέον, η οργάνωση αυτή κατά την υλοποίηση του έργου «Πες Το Σ' Εμάς» (Θεοφιλόπουλος, 2016) κατέγραψε, από την 1η Απριλίου 2014 έως την 30η Νοεμβρίου 2015, 101 περιστατικά ομοφοβικής και τρανσφοβικής βίας ή διακρίσεων με 140 θύματα και τουλάχιστον 194 θύτες. Θα πρέπει να σημειωθεί το γεγονός ότι η Colour Youth δραστηριοποιείται αποκλειστικά και μόνο εντός της Περιφέρειας Αττικής, και συνεπώς τα περιστατικά αυτά έλαβαν χώρα στη συντριπτική τους πλειονότητα (98) εντός της Περιφέρειας αυτής και όχι σε όλη την Ελλάδα.

Η συγκριτική ανάλυση του Οργανισμού Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (FRA, 2015) έδειξε ότι στην πλειονότητά τους οι φορείς ισότητας των κρατών-μελών της ΕΕ συγχωνεύονται με τους εθνικούς φορείς για τα ανθρώπινα δικαιώματα (NHRIs), οι οποίοι, ωστόσο, μερικές φορές είναι κατακερματισμένοι, γεγονός που φανερώνει την έλλειψη μιας συντονισμένης και συνεκτικής προσέγγισης για την παρακολούθηση των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Σε σχέση με αυτό, ορισμένα κράτη-μέλη της ΕΕ σπεύδουν να διαβεβαιώσουν ότι τόσο οι φορείς ισότητας όσο και οι εθνικοί φορείς για τα ανθρώπινα δικαιώματα (NHRIs) διαθέτουν τους κατάλληλους πόρους που απαιτούνται, ώστε να ενεργούν με πλήρη ανεξαρτησία. Βέβαια, άλλα κράτη, όπως η Ελλάδα, δεν παρέχουν τα κατάλληλα μέσα για άμεση εφαρμογή από τους φορείς ισότητας. Η διαπίστωση αυτή συμφωνεί με παλαιότερα ευρήματα του Οργανισμού Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (FRA, 2011) για την αποτελεσματικότητα της Οδηγίας για τη Φυλετική Ισότητα (Race Equality Directive, no.2000/43/EC) με στόχο την καταπολέμηση των φυλετικών διακρίσεων, σύμφωνα με τα οποία υπάρχουν προβλήματα στην επιβολή της νομοθεσίας από τα αρμόδια όργανα. Επιπλέον, στα παραπάνω ευρήματα διακρίνεται το χαμηλό επίπεδο ενημέρωσης του κοινού όσον αφορά τη νομοθεσία και το διαδικαστικό πλαίσιο για την αντιμετώπιση των διακρίσεων, γεγονός το οποίο συνιστά σοβαρή αδυναμία σε αυτές τις περιπτώσεις, διότι όσο καλύτερη γνώση της νομοθεσίας διαθέτει ένα άτομο, τόσο αποτελεσματικότερα μπορεί να διεκδικήσει τα δικαιώματά του. Σε κάθε περίπτωση, θα πρέπει να σημειωθεί ότι αρκετές φορές δεν αρκεί μόνο η γνώση των δικαιωμάτων και των νομικών διαδικασιών, με αποτέλεσμα η παρακολούθηση και η αντιμετώπιση περιστατικών διακρίσεων να κρίνεται ανεπαρκής εξαιτίας πιθανών αντικινήτρων που αναδύονται κατά τη διαδικασία της καταγγελίας/αναφοράς του περιστατικού. Τέτοια είναι για παράδειγμα, τα νομικά έξοδα που συνεπάγεται η υποβολή καταγγελίας λόγω διακρίσεων, η απροθυμία καταγγελίας του σχετικού περιστατικού, η αδυναμία αναγνώρισης των διακρίσεων,

ο φόβος των αρνητικών συνεπειών και η πεποίθηση των θυμάτων ότι η κατάσταση αυτή δεν πρόκειται να αλλάξει. Επομένως, είναι αποφασιστικής σημασίας ο ρόλος που καλούνται να διαδραματίσουν οι εθνικές και οι τοπικές αρχές, καθώς και οι φορείς ισότητας και οι ΜΚΟ, για τη διευθέτηση τέτοιων προβλημάτων μέσω της παροχής συμβουλών και, αν είναι εφικτό στο μέλλον, νομικής καθοδήγησης.

Ευρήματα της
έρευνας πεδίου

3. Ευρήματα της έρευνας πεδίου

Σε αυτό το κεφάλαιο παρουσιάζονται ανά θεματική ενότητα τα αποτελέσματα της έρευνας πεδίου, η οποία περιλάμβανε μία διαδικτυακή έρευνα και τρεις ομάδες εστιασμένης συζήτησης (focus groups). Ωστόσο, προτού προχωρήσουμε στα ερευνητικά αποτελέσματα, είναι σημαντικό να περιγράψουμε συνοπτικά τα δημογραφικά χαρακτηριστικά των ομάδων που συμμετείχαν στην παρούσα έρευνα.

Καταρχάς, στη διαδικτυακή έρευνα έλαβαν μέρος συνολικά 84 άτομα. Η πλειονότητα των συμμετεχόντων ήταν γυναίκες (65%) ηλικίας 41 ετών κατά μέσο όρο, ενώ η δεύτερη μεγαλύτερη ομάδα συμμετεχόντων ήταν άνδρες (31%) ηλικίας 44 ετών κατά μέσο όρο (βλ. Πίνακας 2). Οι υπόλοιποι συμμετέχοντες ήταν intersex άτομα (2%) με μέσο όρο ηλικίας τα 49 έτη και άτομα που επέλεξαν την απάντηση «Άλλο» (2%), με μέσο όρο ηλικίας τα 24 έτη, χωρίς να διευκρινίσουν την ταυτότητα του φύλου τους.

Πίνακας 2: Αριθμός συμμετεχόντων, μέσο ποσοστό και μέσος όρος ηλικίας (έτη) συμμετεχόντων ανά ταυτότητα φύλου

Μεταβλητές	Φύλο	Γυναίκες	Άνδρες	Intersex	Άλλο
Αριθμός συμμετεχόντων		55	25	2	2
% συμμετεχόντων		65	31	2	2
Μέσος όρος ηλικίας (έτη)		41	44	49	24

3.1. Συχνότητα και εντοπισμός/αναγνώριση του ομοφοβικού και τρανσφοβικού εκφοβισμού

3.1.1. Ατομικές αντιλήψεις

Σύμφωνα με τους συμμετέχοντες τόσο στις ομάδες εστιασμένης συζήτησης όσο και στη διαδικτυακή έρευνα ο εκφοβισμός γενικά, καθώς και ο ομοφοβικός και τρανσφοβικός εκφοβισμός, αποτελούν ευρέως διαδεδομένα φαινόμενα στην Ελλάδα. Τα κρούσματα που παρατηρούνται με μεγαλύτερη συχνότητα είναι η εσκεμμένη απόκλιση μαθητών από ομαδικές δραστηριότητες (55%), η συκοφάντηση (65%) και η βίαιη συμπεριφορά προς κάποιους συμμαθητές τους (61%). Ακόμη, περιστατικά όπως η δημοσιοποίηση αρνητικών σχολίων εις βάρος κάποιων μαθητών στο διαδίκτυο από άλλους συμμαθητές τους και η σεξουαλική παρενόχληση ορισμένων μαθητών από άλλους μαθητές δεν διαπιστώνονται τόσο συχνά, αλλά πιθανότατα μερικές φορές στο διάστημα ενός έτους (32%, 30% και 23% αντίστοιχα) ή ποτέ/

σχεδόν ποτέ (23%, 28% και 36% αντίστοιχα). Ο ομοφοβικός και τρανσφοβικός εκφοβισμός μπορεί να πάρει τη μορφή οργανωμένων σωματικών επιθέσεων κατά ορισμένων μαθητών, αν και αυτές συμβαίνουν σπανιότερα, καθώς επίσης, τη μορφή πρακτικών αποκλεισμού. Τέλος, οι συμμετέχοντες υποστήριξαν ότι τα άτομα που είναι αποδέκτες τέτοιων συμπεριφορών παρουσιάζουν αυξημένες πιθανότητες να εγκαταλείψουν το σχολείο.

3.1.2. Σχολικό περιβάλλον

Οι επαγγελματίες της εκπαιδευτικής κοινότητας που έλαβαν μέρος στις ομάδες εστιασμένης συζήτησης ανέφεραν ότι ο ομοφοβικός και τρανσφοβικός εκφοβισμός δεν είναι σπάνιο φαινόμενο στα σχολεία που εργάζονται στην Ελλάδα, όμως είναι συνήθως δύσκολο να εντοπιστεί, εκτός αν οδηγήσει σε μία σοβαρή, ανεξέλεγκτη κατάσταση. Αν και δεν μπόρεσαν να θυμηθούν αν έχουν υπάρξει ποτέ μάρτυρες περιστατικών τέτοιου είδους εκφοβισμού, οι συμμετέχοντες επισήμαναν το γενικότερο αρνητικό κλίμα που επικρατεί στο σχολείο και ότι ο εκφοβισμός δεν προέρχεται πάντα από τους μαθητές, αλλά και από το προσωπικό του σχολείου. Βέβαια, αξίζει να σημειωθεί ότι η παρουσία του φαινομένου αυτού γίνεται περισσότερο εμφανής στα σχολεία της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης από ότι στα σχολεία πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης. Ακόμη, οι συμμετέχοντες παρατήρησαν ότι μία πρακτική άσκηση ομοφοβικού και τρανσφοβικού εκφοβισμού είναι η λεκτική παρενόχληση, η οποία εκδηλώνεται είτε με τη μορφή προσβλητικών εκφράσεων και ύβρεων που σχετίζονται με τον σεξουαλικό προσανατολισμό και την ταυτότητα φύλου ενός ατόμου είτε με τη μορφή εσκεμμένης λανθασμένης χρήσης αντωνυμιών, άρθρων και άλλων λέξεων που απευθύνονται σε διαφορετικό φύλο από το φύλο στο οποίο επιθυμεί ένα άτομο να του απευθύνονται (intentional misgendering). Τέτοιες πρακτικές είναι πιθανό να εφαρμόζονται μεταξύ μαθητών, μεταξύ του εκπαιδευτικού προσωπικού, ή ακόμη και από εκπαιδευτικούς προς μαθητές, γεγονός που επιβεβαιώθηκε και από τη διαδικτυακή έρευνα. Ενδεικτικά, οι συμμετέχοντες που είναι μέλη της εκπαιδευτικής κοινότητας ανέφεραν ότι στο παρελθόν έχουν μάθει ή έχουν ακούσει να διατυπώνονται αρνητικά σχόλια για τη ΛΟΑΤΚΙ κοινότητα σε μεγαλύτερο ποσοστό από συναδέλφους τους παρά από μαθητές του σχολείου τους, είτε αρκετές φορές στη διάρκεια ενός έτους (38% έναντι 28% αντίστοιχα) είτε μερικές φορές στο διάστημα ενός μήνα (25% έναντι 19% αντίστοιχα). Σύμφωνα με όσα δήλωσαν οι συμμετέχοντες, τις περισσότερες φορές αυτού του είδους ο σχολιασμός γίνεται από το προσωπικό του σχολείου με συγκαλυμμένο τρόπο, δηλαδή πίσω από την πλάτη του εν λόγω μαθητή. Υπό αυτή την έννοια, οι συμμετέχοντες θεωρούν ότι τουλάχιστον οι μαθητές εκδηλώνουν περισσότερο αποκάλυπτα μεροληπτικές και φοβικές συμπεριφορές έναντι άλλων. Για παράδειγμα, μερικές φορές, όταν οι εκπαιδευτικοί διαπιστώσουν ότι ένας μαθητής/μία μαθήτρια στο σχολείο συμπεριφέρεται με τρόπο που παρεκκλίνει από τα στερεότυπα που σχετίζονται με το ανδρικό και το γυναικείο φύλο, κάνουν χιουμοριστικά και ειρωνικά σχόλια εις βάρος του/της ή τον/την κουτσομπολεύουν. Οι εκπαιδευτικοί συζητούν συχνά πώς πρέπει να αντιμετωπίζουν στο σχολείο τα παιδιά που είναι «διαφορετικά» προκειμένου να αποθαρρύνουν ή να περιορίσουν την έκφραση μία τέτοιας «διαφορετικής» συμπεριφοράς. Επιπλέον, πολλές φορές προτείνουν στους γονείς τους να συμβουλευτούν έναν ειδικό, και/ή τους παροτρύνουν να ασχολείται το παιδί τους με παιχνίδια, δραστηριότητες κτλ. που να «αρμόζουν» στο φύλο του και να επιλέγει «κατάλληλους» φίλους. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι οι συμμετέχοντες υποστήριξαν ότι ο εκφοβισμός λόγω σεξουαλικού προσανατολισμού και ταυτότητας φύλου μερικές φορές ασκείται προς τους ίδιους τους εκπαιδευτικούς κυρίως από τους συναδέλφους τους και/ή από διοικητικά στελέχη της εκπαίδευσης, π.χ. τον διευθυντή/τη διευθύντρια του σχολείου. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση misgendering που γινόταν εσκεμμένα και συστηματικά εις βάρος ενός διεμφυλικού εκπαιδευτικού.

Όπως προέκυψε από την έρευνα, τα άτομα που θεωρούνται πιο ευάλωτα στον εκφοβισμό είναι μαθητές που αντιμετωπίζουν μαθησιακές δυσκολίες (76%), μαθητές από οικογένειες

μεταναστών (65%) και μαθητές που είναι υπέρβαροι (65%). Η ομάδα που θεωρείται λιγότερο ευάλωτη στον εκφοβισμό είναι οι μαθητές που προέρχονται από φτωχές οικογένειες (30%). Σε αυτό το σημείο, αξίζει να σημειωθεί ότι το 71% των συμμετεχόντων δήλωσε ότι συνήθως πέφτουν θύματα εκφοβισμού οι μαθητές που δεν ταιριάζουν με την αναμενόμενη εικόνα ενός αγοριού ή κοριτσιού, γεγονός που υποδηλώνει τη συχνότητα εμφάνισης του ομοφοβικού και τρανσφοβικού εκφοβισμού. Περισσότεροι από τους μισούς συμμετέχοντες (53%) απάντησαν ότι γνωρίζουν μαθητές του σχολείου τους που έχουν υποστεί ομοφοβικό και τρανσφοβικό εκφοβισμό, σε αντίθεση με ένα μεγάλο ποσοστό συμμετεχόντων (40%) που ανέφερε ότι δεν γνωρίζει. Οι συμμετέχοντες που δήλωσαν πεπεισμένοι ότι οι μαθητές τους δεν έχουν πέσει ποτέ θύματα ομοφοβικού και τρανσφοβικού εκφοβισμού άγγιξαν μόλις το 7%. Επομένως, αν και η πλειονότητα των συμμετεχόντων πιστεύει ότι οι μαθητές τους έχουν υποστεί τέτοιου είδους εκφοβισμό, δεν θεωρεί ότι αυτό συμβαίνει πολύ συχνά (8%), αλλά σπάνια-σχεδόν καθόλου συχνά (22%) ή καθόλου συχνά (29%). Εκτός αυτού, πάνω από τους μισούς συμμετέχοντες (51%) δήλωσαν ότι δεν γνωρίζουν αν υπάρχουν ΛΟΑΤΚΙ μαθητές/ άτομα στο σχολείο τους, ενώ μόλις το 26% ανέφερε το αντίθετο, έναντι ποσοστού 23% των συμμετεχόντων που απάντησαν ότι δεν υπάρχουν. Από το 74% των συμμετεχόντων που δήλωσαν ότι είτε δεν υπάρχουν είτε δεν γνωρίζουν αν υπάρχουν ΛΟΑΤΚΙ μαθητές/άτομα στο σχολείο τους (περίπου 62 άτομα), η πλειονότητα (41%) τόνισε ότι αν και δεν έχει σχετική ενημέρωση, πιστεύει ότι πράγματι υπάρχουν ΛΟΑΤΚΙ μαθητές/άτομα εντός της σχολικής μονάδας.

Αναφορικά με τη συχνότητα εμφάνισης του εκφοβισμού γενικά και του ομοφοβικού και τρανσφοβικού εκφοβισμού στα σχολεία, τα συνηθέστερα περιστατικά που παρατηρούνται (αρκετές φορές στη διάρκεια ενός μήνα) καταγράφονται στη διαδικτυακή έρευνα από την εκπαιδευτική κοινότητα. Στον Πίνακα 3, παρουσιάζονται τα αποτελέσματα της έρευνάς μας σε αντιπαραβολή με τα αποτελέσματα της έρευνας PISA 2015 (OECD, 2017) σχετικά με την έκθεση των μαθητών στον εκφοβισμό.

Πίνακας 3: Ποσοστό (%) συμμετεχόντων σχετικά με τη συχνότητα εμφάνισης συγκεκριμένων περιστατικών εκφοβισμού σε ΛΟΑΤΚΙ και μη μαθητές στα σχολεία που εργάζονται και αντίστοιχα αποτελέσματα της έρευνας PISA 2015

Συχνότητα	Σε μαθητές γενικά: συχνά (τουλάχιστον μερικές φορές στο διάστημα ενός μήνα)	Σε ΛΟΑΤΚΙ μαθητές: συχνά (τουλάχιστον μερικές φορές στο διάστημα ενός μήνα)	Αποτελέσματα PISA 2015 (τουλάχιστον μερικές φορές στο διάστημα ενός μήνα)
Περιστατικό			
Κάποιοι μαθητές βρίζουν άλλους συμμαθητές τους.	ΔΓ/ΔΑ	55%	ΔΓ/ΔΑ
Κάποιοι μαθητές αποκλείουν εσκεμμένα άλλους συμμαθητές τους από διάφορες ομαδικές δραστηριότητες.	55%	25%	4,9%
Κάποιοι μαθητές κοροϊδεύουν άλλους συμμαθητές τους.	ΔΓ/ΔΑ	30%	10%
Κάποιοι μαθητές εκφοβίζουν/ απειλούν άλλους συμμαθητές τους.	ΔΓ/ΔΑ	24%	3,2%

Συχνότητα Περιστατικό	Σε μαθητές γενικά: συχνά (τουλάχιστον μερικές φορές στο διάστημα ενός μήνα)	Σε ΛΟΑΤΚΙ μαθητές: συχνά (τουλάχιστον μερικές φορές στο διάστημα ενός μήνα)	Αποτελέσματα PISA 2015 (τουλάχιστον μερικές φορές στο διάστημα ενός μήνα)
Κάποιοι μαθητές παίρνουν δια της βίας ή καταστρέφουν τα προσωπικά αντικείμενα άλλων συμμαθητών τους.	37%	12%	4,6%
Κάποιοι μαθητές χτυπούν ή σπρώχνουν άλλους συμμαθητές τους.	61%	15%	4,3%
Κάποιοι μαθητές συκοφαντούν άλλους συμμαθητές τους.	65%	23%	7,3%
Κάποιοι μαθητές δημοσιοποιούν αρνητικά σχόλια για συμμαθητές τους στο διαδίκτυο.	19%	16%	ΔΓ/ΔΑ
Κάποιοι μαθητές δέχονται σεξουαλική παρενόχληση από άλλους μαθητές.	17%	12%	ΔΓ/ΔΑ

Τα περιστατικά ομοφοβικού και τρανσφοβικού εκφοβισμού που παρατηρούνται περισσότερο συχνά, και συγκεκριμένα τουλάχιστον μερικές φορές στη διάρκεια ενός μήνα, είναι τρία. Πρώτον, υπάρχουν μαθητές που συνηθίζουν να αποκαλούν άλλους συμμαθητές τους με χαρακτηρισμούς, όπως «γκέι», «αδερφή», «λεσβία», «αντρογυναίκα» και άλλες παρόμοιες λέξεις με αρνητικό περιεχόμενο (40%). Δεύτερον, κάποιοι μαθητές επικρίνουν άλλους συμμαθητές τους ή συμμαθήτριά τους λέγοντας τους αντίστοιχα «να μην συμπεριφέρονται σαν κορίτσια (σε αγόρια) ή σαν αγόρια (σε κορίτσια)» (47%). Τρίτον, κάποιοι μαθητές γίνονται δέκτες ύβρεων και προσβολών που δεν σχετίζονται απαραίτητα με τη ΛΟΑΤΚΙ κοινότητα. (55%). Οι υπόλοιπες εκφοβιστικές συμπεριφορές δεν θεωρήθηκαν εξίσου διαδεδομένες με τις παραπάνω. Εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι μεγάλος αριθμός συμμετεχόντων ανέφερε ότι δεν έχουν συμβεί ποτέ ή σχεδόν ποτέ τέτοια περιστατικά στο σχολείο που εργάζονται ή ότι δεν γνωρίζει αν έχουν εκδηλωθεί στο παρελθόν τέτοιου είδους συμπεριφορές στον χώρο εργασίας τους. Πιο συγκεκριμένα, οι εκφοβιστικές συμπεριφορές που εμφανίζονται με μικρότερη συχνότητα στο σχολείο είναι ο σκόπιμος αποκλεισμός ΛΟΑΤΚΙ μαθητών από διάφορες ομαδικές δραστηριότητες, οι κοροϊδίες σε βάρος τους, ο εκφοβισμός ή/και οι απειλές εναντίον τους, το χτύπημα και το σπρώξιμο, η καταστροφή των προσωπικών τους αντικειμένων, η σεξουαλική παρενόχληση από άλλους συμμαθητές τους κτλ. Επίσης, μία άλλη εκδήλωση του ομοφοβικού και τρανσφοβικού εκφοβισμού είναι ο χλευασμός ΛΟΑΤΚΙ μαθητών σε θέματα σεξουαλικού προσανατολισμού και ταυτότητας φύλου από συμμαθητές ή δασκάλους/καθηγητές τους. Σύμφωνα με τους συμμετέχοντες, η γελοιοποίηση ενός προσώπου σε ένα ζήτημα τόσο θεμελιώδες για την ανθρώπινη ύπαρξη συνιστά μία εξαιρετικά βίαιη και προσβλητική συμπεριφορά και δεν έχει καμία σχέση με το χιούμορ. Ωστόσο, οι εκπαιδευτικοί παραμένουν απλοί παρατηρητές, όταν βλέπουν και ακούν κάποιους μαθητές στο σχολείο να πληγώνουν άλλους μαθητές χρησιμοποιώντας εις βάρος τους λεξιλόγιο που τους προσβάλλει ή τους γελοιοποιεί, θεωρώντας ότι τα παιδιά το κάνουν για πλάκα. Ακόμη, οι συμμετέχοντες ανέφεραν ότι πολύ συχνά οι μαθητές που πέφτουν θύματα αυτού του υποτιθέμενου «χιούμορ», αναγκάζονται να γελούν μαζί με τους συνομηλίκους τους προκειμένου να αποφύγουν τον περαιτέρω στιγματισμό και την επακόλουθη περιθωριοποίησή τους. Σε γενικές

γραμμές, οι μαθητές που συμμετείχαν στην ομάδα εστιασμένης συζήτησης τόνισαν ότι σε ένα τόσο ανασφαλές περιβάλλον είναι εξαιρετικά δύσκολο για έναν μαθητή/μία μαθήτρια να βρει το θάρρος να διεκδικήσει τη διαφορετικότητά του/της σε θέματα σεξουαλικού προσανατολισμού και/ή ταυτότητας φύλου. Άλλωστε, όπως υποστηρίζουν, αν οι ΛΟΑΤΚ+ μαθητές έβρισκαν τη δύναμη να συζητήσουν το θέμα της προσωπικής τους ταυτότητας, θα γίνονταν τελικώς αποδεκτοί από τη σχολική τους κοινότητα.

Σύμφωνα με τα ευρήματα που προέκυψαν από την έρευνα, πολλοί συμμετέχοντες (17%) απάντησαν ότι δεν γνωρίζουν αν οι μαθητές του σχολείου τους ανοίγονται εύκολα σε θέματα που αφορούν τον σεξουαλικό προσανατολισμό και την ταυτότητα του φύλου τους και πολλοί λίγοι (3%) θεωρούν ότι οι μαθητές αποκαλύπτουν εύκολα τα δύο αυτά προσωπικά τους δεδομένα. Επιπρόσθετα, κάποιιοι υποστηρίζουν ότι αυτό συμβαίνει μερικές φορές (26%), άλλοι ότι γνωρίζουν πως κάτι τέτοιο έχει συμβεί τουλάχιστον μία φορά (16%) στο σχολείο τους, ενώ σύμφωνα με την πλειονότητα των συμμετεχόντων δεν έχει συμβεί ποτέ αντίστοιχο περιστατικό (38%). Επιπλέον, οι επικρατούσες απόψεις σχετικά με τον τρόπο που διαχειρίζονται οι μαθητές τον σεξουαλικό προσανατολισμό ή την ταυτότητα του φύλου τους στο σχολικό περιβάλλον είναι ότι είτε ανοίγονται μόνο σε άτομα που εμπιστεύονται (31%), είτε κρύβουν τον πραγματικό σεξουαλικό τους προσανατολισμό ή την ταυτότητα του φύλου τους από τους συμμαθητές τους (25%), ενώ κάποιιοι ανοίγονται σε κάποια άτομα που εμπιστεύονται και όχι σε άλλα για τον πραγματικό σεξουαλικό τους προσανατολισμό ή την ταυτότητα του φύλου τους (17%). Ένα μεγάλο ποσοστό των συμμετεχόντων απάντησε ότι δεν γνωρίζει με ποιον τρόπο διαχειρίζονται οι μαθητές αυτό το θέμα (23%), σε αντίθεση με ένα πολύ μικρό ποσοστό που θεωρεί ότι οι μαθητές αποκαλύπτουν σε όλους ανεξαιρέτως τον σεξουαλικό τους προσανατολισμό ή την ταυτότητα του φύλου τους (3%). Σε κάθε περίπτωση, η συντριπτική πλειονότητα του δείγματος συμφώνησε ότι τα ΛΟΑΤΚΙ άτομα θα πρέπει να έχουν τη δυνατότητα να εκφράζονται ανοιχτά ως προς τον σεξουαλικό τους προσανατολισμό ή την ταυτότητα του φύλου τους στο σχολείο (60%), όπως επίσης, ότι το σχολείο θα πρέπει να προλαμβάνει και να καταπολεμά τη διατύπωση αρνητικών σχολίων εις βάρος της ΛΟΑΤΚΙ κοινότητας (76%). Συμπληρωματικά, το σχολείο θα πρέπει να λαμβάνει σοβαρά υπόψη την ευημερία των ΛΟΑΤΚΙ μαθητών (70%), διασφαλίζοντας αφενός ότι παρακολουθούν κανονικά τα μαθήματά τους (79%) και αφετέρου ότι αισθάνονται άνετα στον χώρο του σχολείου (78%). Αξιοπρόσεκτο είναι το γεγονός ότι το ένα τέταρτο των συμμετεχόντων (26%) θεωρεί ότι η σχολική επίδοση των ΛΟΑΤΚΙ μαθητών δεν είναι χειρότερη σε σχέση με αυτή των υπολοίπων μαθητών εξαιτίας των αρνητικών σχολίων που διατυπώνονται σε βάρος τους, αν και περίπου το ίδιο ποσοστό (24%) πιστεύει ότι ίσως είναι. Κάποιιοι συμμετέχοντες εκτιμούν ότι η σχολική τους επίδοση ίσως δεν είναι χαμηλότερη σε σύγκριση με αυτή των υπόλοιπων μαθητών (12%), παρόλο που το μεγαλύτερο ποσοστό του δείγματος δήλωσε ότι δεν γνωρίζει (31%). Τέλος, ένα πολύ μικρό ποσοστό των συμμετεχόντων υποστηρίζει ότι η σχολική επίδοση των εν λόγω μαθητών είναι αναμφίβολα χειρότερη σε σχέση με αυτή των υπολοίπων μαθητών (4%).

Για τη διερεύνηση των πιθανών διαφορών μεταξύ των υποομάδων του δείγματος, πραγματοποιήσαμε μία εκτεταμένη στατιστική ανάλυση δεδομένων. Δεδομένου ότι οι μεταβλητές ήταν κατηγορικές και ασυνεχείς, δεν ήταν δυνατό να διεξαχθούν t-tests και να εφαρμοστούν διμεταβλητές συσχετίσεις. Για τον λόγο αυτό, χρησιμοποιήσαμε τη στατιστική τεχνική χ^2 συντελεστή συσχέτισης του Pearson (Pearson's chi-square test) προκειμένου να διαπιστωθεί η συσχέτιση μεταξύ των κατηγορικών μεταβλητών. Αρχικά, το δείγμα της έρευνας χωρίστηκε σε εκπαιδευτικούς και λοιπούς συμμετέχοντες. Όμως, παρά τη διάκριση αυτή, δεν παρατηρήθηκαν διαφορές μεταξύ των σχετικών μεταβλητών. Έπειτα, το δείγμα διαιρέθηκε σε δύο ηλικιακές ομάδες, και συγκεκριμένα κάτω των 35 ετών και άνω των 35 ετών, γεγονός που για άλλη μία φορά δεν αποκάλυψε διαφορές μεταξύ των μεταβλητών. Τέλος, το δείγμα διαιρέθηκε με βάση τον σεξουαλικό προσανατολισμό των συμμετεχόντων σε Ετεροφυλόφιλους και Μη ετεροφυλόφιλους, που είχε ως αποτέλεσμα να αναδειχθούν

οι διαφορές μεταξύ των δύο υποομάδων (επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας για όλους τους ελέγχους: $p < .05$). Καταρχάς, παρατηρήθηκε σημαντική διαφορά μεταξύ των δύο ομάδων ως προς τη συχνότητα εντοπισμού του ομοφοβικού και τρανσφοβικού εκφοβισμού, και ιδίως ως προς τις προσφωνήσεις των μαθητών με λέξεις, όπως «αδερφή», «λεσβία», «αντρογυναίκα» και άλλες παρεμφερείς προσβλητικές εκφράσεις από άλλους συμμαθητές τους. Συγκεκριμένα, η πλειονότητα των μη ετεροφυλόφιλων συμμετεχόντων δήλωσε ότι τέτοια περιστατικά συμβαίνουν στο σχολείο τους πολύ συχνά, αρκετές φορές στη διάρκεια ενός μήνα, ενώ οι ετεροφυλόφιλοι απάντησαν ότι συμβαίνουν σπάνια, ποτέ ή ότι δεν γνωρίζουν. Τα αποτελέσματα αυτά ήταν αναμενόμενα δεδομένου ότι ένα άτομο που δεν είναι ετεροφυλόφιλο έχει αυξημένες πιθανότητες να υποστεί ομοφοβικό και τρανσφοβικό εκφοβισμό αυτής της μορφής σε αντίθεση με τους ετεροφυλόφιλους. Ανάλογη και εξίσου σημαντική ήταν η διαφορά που παρατηρήθηκε μεταξύ των απόψεων των δύο αυτών ομάδων όσον αφορά τη συχνότητα εμφάνισης κρουσμάτων εκφοβισμού όπως: α) ο κοινωνικός αποκλεισμός/εξοστρακισμός ΛΟΑΤΚΙ μαθητών («Κάποιοι μαθητές αποκλείουν εσκεμμένα άλλους συμμαθητές τους από διάφορες ομαδικές δραστηριότητες.»), β) ο εκφοβισμός των μαθητών αυτών, γ) η χρήση βίας με σκοπό την αφαίρεση ή την καταστροφή προσωπικών αντικειμένων των ΛΟΑΤΚΙ μαθητών, δ) το χτύπημα ή σπρώξιμο από άλλους μαθητές, ε) η διάδοση συκοφαντιών για ΛΟΑΤΚΙ μαθητές και στ) η δημοσιοποίηση αρνητικών σχολίων εναντίον των μαθητών αυτών στο διαδίκτυο. Για άλλη μία φορά, οι μη ετεροφυλόφιλοι συμμετέχοντες ανέφεραν ότι τα παραπάνω φαινόμενα εμφανίζονται συχνά και μάλιστα αρκετές φορές στη διάρκεια ενός μήνα, ενώ σύμφωνα με τους ετεροφυλόφιλους συμβαίνουν σπάνια, ποτέ ή δεν γνωρίζουν καθόλου. Τέλος, διαπιστώθηκε μία σχέση μεταξύ της γνώσης των συμμετεχόντων για την ύπαρξη ΛΟΑΤΚΙ μαθητών στο σχολείο και ομοφοβικού και τρανσφοβικού εκφοβισμού εναντίον τους. Για την ακρίβεια, οι συμμετέχοντες που γνώριζαν ότι υπάρχουν ΛΟΑΤΚΙ μαθητές στο σχολείο τους, ήταν περισσότερο ενήμεροι για τον εκφοβισμό που υφίστανται οι εν λόγω μαθητές. Κάτι τέτοιο είναι απολύτως λογικό δεδομένου ότι, όταν κάποιος δεν γνωρίζει την παρουσία μίας κοινότητας σε έναν χώρο, κατά συνέπεια, δεν θα γνωρίζει και τα προβλήματα που αυτή αντιμετωπίζει.

3.1.3. Ενδοοικογενειακό / Εξωοικογενειακό περιβάλλον (οικογένεια, φίλοι και σχολείο)

Ο εντοπισμός του ομοφοβικού και τρανσφοβικού εκφοβισμού ήταν επίσης ένα από τα θέματα που συζητήθηκαν με τους γονείς και τους μαθητές. Το φαινόμενο αυτό συνδέεται άμεσα με τη σεξουαλική διαπαιδαγώγηση των μαθητών στο σχολείο και των παιδιών από τους γονείς εντός του οικογενειακού περιβάλλοντος αλλά και μέσω της επαφής των μαθητών αυτών με τους συνομηλικούς τους. Η συζήτηση με τους μαθητές που συμμετείχαν στις ομάδες εστιασμένης συζήτησης ήταν εξαιρετικά εποικοδομητική, διότι μας βοήθησε να ανακαλύψουμε το εύρος των διαφορετικών σεξουαλικών ταυτοτήτων που υπάρχουν στα σχολεία που φοιτούν αλλά και στις φιλικές τους σχέσεις. Όπως υποστηρίζουν οι μαθητές, η ρευστότητα της σεξουαλικής ταυτότητας (αμφιφυλόφιλη και πανσεξουαλική ταυτότητα) είναι ευρέως διαδεδομένη, ειδικά μεταξύ των κοριτσιών, όπως προκύπτει από σχετικές συζητήσεις με συνομηλικούς τους, και επιπλέον, παρατηρείται ένας μικρός αριθμός διεμφυλικών μαθητών/φίλων. Ωστόσο, όποτε γίνεται συζήτηση για το συγκεκριμένο θέμα μεταξύ συνομηλικών, τα αγόρια έχουν την τάση να υπερβάλουν, επειδή αισθάνονται ότι βάλλεται και απειλείται ο ανδρισμός τους. Πέραν αυτού, οι μαθητές που έλαβαν μέρος στην έρευνα δήλωσαν ότι ουδέποτε έχουν υπάρξει μάρτυρες περιστατικών ομοφοβικού και τρανσφοβικού εκφοβισμού. Ο εκφοβισμός που εντοπίζουν στα σχολεία τους συνήθως περιορίζεται σε περιστατικά λεκτικής βίας και προσβλητικών εκφράσεων, κυρίως με τη μορφή σχολίων και αστεισμών, όπως, «Σταμάτα να κάνεις σαν κορίτσι!», «Μην κλαις σαν κορίτσι!», «Τι εμφάνιση είναι αυτή;», «Πώς περπατάει έτσι;». Οι μαθητές θεωρούν ότι αυτού του είδους τα σχόλια πηγάζουν από στερεότυπα και

προκαταλήψεις, οι οποίες καλλιεργούνται και εδραιώνονται από μικρή ηλικία στο πλαίσιο της οικογένειας και γενικότερα της κοινωνίας, με αποτέλεσμα να είναι πολύ δύσκολο να μεταβληθούν, όταν τα παιδιά φτάνουν στο Λύκειο. Στη συνέχεια, οι μαθητές έδωσαν μερικά χαρακτηριστικά παραδείγματα στερεότυπων φύλου όπως, η επιλογή μπλε χρώματος για τα ρούχα των αγοριών και ροζ για τα ρούχα των κοριτσιών ή η αγορά παιχνιδιών βάσει του βιολογικού φύλου του παιδιού. Βέβαια, έδειξαν να διαφοροποιούνται από την άποψη αυτή, υποστηρίζοντας ότι δεν υπάρχουν ρούχα (π.χ. φορέματα, ψηλοτάκουνα παπούτσια κ.ά.) ή πρακτικές (π.χ. προϊόντα μακιγιάζ, όπως makeur κ.ά.) που προορίζονται αυστηρά για άνδρες ή γυναίκες. Κατά τη γνώμη των μαθητών, τέτοια στερεότυπα πρέπει να καταπολεμώνται από νωρίς στο σχολείο, διότι ο τρόπος με τον οποίο οι άνθρωποι αντιμετωπίζουν ζητήματα όπως τα παραπάνω είναι θέμα παιδείας. Ακόμη, οι μαθητές ανέφεραν ότι οι περισσότεροι εκπαιδευτικοί δεν εκφράζονται ανοιχτά κάνοντας ομοφοβικά και τρανσφοβικά σχόλια, όχι τόσο επειδή δεν είναι ενημερωμένοι γύρω από αυτά τα θέματα, αλλά λόγω ευγένειας. Παράλληλα, επεσήμαναν ότι οι καθηγητές στην πλειονότητά τους αποφεύγουν να συζητήσουν ανοιχτά τέτοια θέματα ταμπού, από φόβο μήπως προκαλέσουν προβλήματα και συγχρόνως εγείρουν αρνητικές αντιδράσεις. Από την άλλη πλευρά, οι μαθητές θεωρούν ότι είναι απαραίτητο οι εκπαιδευτικοί να είναι ενημερωμένοι και να βρίσκονται σε ετοιμότητα να υποστηρίξουν τους μαθητές που το έχουν ανάγκη και κυρίως τους ΛΟΑΤΚΙ+ μαθητές.

Επιπρόσθετα, οι μαθητές ανέφεραν ότι η παροχή κατάλληλης σεξουαλικής διαπαιδαγώγησης θα μπορούσε να λειτουργήσει ιδανικά ως ένας τρόπος για να μάθουν να αναγνωρίζουν τον ομοφοβικό και τρανσφοβικό εκφοβισμό. Δυστυχώς, όμως, όπως συμπλήρωσαν, το μάθημα της σεξουαλικής αγωγής, σε σύγκριση με άλλες ευρωπαϊκές χώρες, απουσιάζει από το πρόγραμμα σπουδών των ελληνικών σχολείων ή απλώς περιορίζεται στη διδασκαλία του συστήματος αναπαραγωγής του ανθρώπου στο πλαίσιο του μαθήματος της βιολογίας. Τα σεμινάρια και οι ενημερωτικές εκδηλώσεις που διοργανώνονται με επισκέψεις ειδικών στα σχολεία αφορούν κατά κύριο λόγο τα σεξουαλικά μεταδιδόμενα νοσήματα και δεν πραγματοποιούνται σε όλες τις σχολικές μονάδες ανεξαιρέτως ή σε όλες τις τάξεις του σχολείου, παρά μόνο στη Β' και Γ' Λυκείου. Πιο συγκεκριμένα, τα ιδιωτικά και τα πειραματικά σχολεία, σύμφωνα με τους μαθητές, φαίνεται ότι είναι πιο δεκτικά σε τέτοια ζητήματα. Επίσης, όπως υποστηρίζουν οι μαθητές, τα παραπάνω αποτελούν θέματα ταμπού για να αποτελέσουν αντικείμενο συζήτησης σε μικρότερες τάξεις. Άλλες, ελάχιστες εκδηλώσεις που διοργανώνονται συνήθως περιορίζονται στην ομοφυλοφιλία, όπως για παράδειγμα, το πρόγραμμα που παρακολούθησε μία μαθήτρια με θέμα την τέχνη και την αγάπη. Ακόμη, ενδιαφέρον προκαλούν οι διαφορές που διαπιστώθηκαν ως προς την προθυμία των μαθητών να συζητήσουν σχετικά θέματα με τους συμμαθητές τους. Ένα αγόρι που συμμετείχε στις ομάδες εστιασμένης συζήτησης είπε ότι συζητά τέτοια θέματα με τους φίλους του και συγκρίνει όσα ακούει με όσα γνωρίζει, σε αντίθεση με ένα κορίτσι που απάντησε ότι είναι χειρότερο να συζητά τέτοια θέματα με φίλους και συμμαθητές, λόγω της άγνοιας που έχουν πάνω σε πολλά θέματα συζήτησης (π.χ. αντισύλληψη).

Έπειτα, εξετάζοντας τη σεξουαλική διαπαιδαγώγηση που πραγματοποιείται εντός της οικογένειας αναδείχθηκαν μερικά από τα βασικά χαρακτηριστικά της ελληνικής κοινωνίας, καθώς επίσης, ο τρόπος συζήτησης συναφών θεμάτων μεταξύ των μελών της οικογένειας. Οι περισσότεροι γονείς που έλαβαν μέρος στις ομάδες εστιασμένης συζήτησης χαρακτήρισαν την ελληνική κοινωνία ως συντηρητική και καταπιεστική, ιδιαίτερα στις αγροτικές περιοχές, με τις οποίες ήταν εξοικειωμένοι λόγω προσωπικής εμπειρίας. Οι γονείς αυτοί μίλησαν για κλειστές κοινωνίες, όπου η θρησκεία ασκεί αυξημένη επιρροή, και οι οποίες έχουν εμφυσήσει φόβο και ανασφάλεια σε μεγάλο αριθμό γονέων, με αποτέλεσμα να είναι απρόθυμοι να συζητήσουν τέτοιου είδους θέματα με τα παιδιά τους. Συχνά, όπως πιστεύουν, παρά τις προσπάθειες των γονέων το ετεροκανονικό κοινωνικό περιβάλλον ενισχύει τις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν τα παιδιά με διαφορετικό σεξουαλικό προσανατολισμό ή ταυτότητα φύλου. Η σεξουαλική

διαπαιδαγώγηση φαίνεται ότι παραμένει ένα θέμα ταμπού στην ελληνική κοινωνία. Πριν περίπου δύο δεκαετίες, τα βιβλία που είχαν εκδοθεί για τη διδασκαλία του μαθήματος της σεξουαλικής διαπαιδαγώγησης από το Υπουργείο Παιδείας, τελικά δεν διανεμήθηκαν ποτέ στα ελληνικά σχολεία. Αιτία ήταν οι αντιρρήσεις εκ μέρους της πανίσχυρης Ορθόδοξης Εκκλησίας, η οποία αντιστεκόταν σθεναρά σε κάθε προσπάθεια εισαγωγής του εν λόγω μαθήματος στα σχολεία. Πέραν αυτού, οι όποιες προσπάθειες γίνονται με στόχο την ενημέρωση των μαθητών σε θέματα σεξουαλικής διαπαιδαγώγησης περιορίζονται από πλευράς θεματολογίας στα θέματα των σεξουαλικά μεταδιδόμενων νοσημάτων και της ετεροφυλοφιλίας.

Στο πλαίσιο της οικογένειας, οι γονείς υπογράμμισαν την αναγκαιότητα της σεξουαλικής διαπαιδαγώγησης, ενώ παράλληλα αναφέρθηκαν στις πρακτικές που έχουν υιοθετήσει οι ίδιοι, όπως οι συζητήσεις που κάνουν με τα παιδιά τους και η αγορά σχετικών βιβλίων. Συχνά, ένα περιστατικό της προσωπικής τους ζωής ή η ανάγκη να αντιμετωπίσουν αποτελεσματικά τους οικογενειακούς καυγάδες και να κατανοήσουν τη διαφορά ή τη διαφορετικότητα του παιδιού τους ήταν αρκετά για να ωθήσουν τους γονείς να εμβαθύνουν περισσότερο σε θέματα σεξουαλικότητας και σεξουαλικής διαπαιδαγώγησης. Σε κάθε περίπτωση, οι γονείς παραδέχτηκαν ότι η σεξουαλική διαπαιδαγώγηση διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στη ζωή του ανθρώπου, καθώς αναφέρεται στην έκφραση συναισθημάτων, τη δημιουργία οικογένειας, την αναπαραγωγή και την έκφραση, σε μεγάλο βαθμό, της προσωπικής ταυτότητας κάθε ατόμου. Επομένως, η συζήτηση μεταξύ των γονέων και των παιδιών τους πάνω σε θέματα σεξουαλικής διαπαιδαγώγησης θα πρέπει αφενός να είναι ανοιχτή και να χαρακτηρίζεται από ειλικρίνεια και σαφήνεια, και αφετέρου να θίγει το θέμα της σεξουαλικής διαφορετικότητας. Παρόλ' αυτά, οι γονείς δήλωσαν ότι συχνά αποφεύγουν να συζητήσουν τέτοια θέματα, αν νιώθουν αμηχανία ή έχουν άγνοια για αυτά. Η σεξουαλική διαπαιδαγώγηση στο σχολείο, κατά τη γνώμη των γονέων, θα πρέπει να ξεκινά από το νηπιαγωγείο με θέματα που θα σχετίζονται με την αυτοεικόνα του ατόμου, την οριοθέτηση του σώματος των παιδιών ή αλλιώς τον «κανόνα των εσωρούχων» (κανόνες για να καταλαβαίνουν τα παιδιά που μπορούν οι άλλοι/ες να τους αγγίξουν) και να προσαρμόζεται με βάση την ηλικία και την τάξη, διότι αφορά μία φυσική λειτουργία του ανθρώπινου σώματος που αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι της καθημερινής ζωής.

Οι γονείς που συμμετείχαν στις ομάδες εστιασμένης συζήτησης, στην πλειονότητά τους, δεν αντιμετώπισαν δυσκολίες στο να συζητήσουν με τα παιδιά τους για θέματα σεξουαλικής διαφορετικότητας, είτε στη θεωρία, είτε μέσα από την προσωπική τους πείρα. Ωστόσο, όπως τόνισαν, η ελληνική κοινωνία εξακολουθεί να δυσκολεύεται να αντιμετωπίσει τη διαφορετικότητα. Ακόμη, αναφέρθηκαν στον αντίκτυπο που έχει η κουλτούρα της ετεροκανονικότητας στα άτομα με μη ετεροκανονική ταυτότητα φύλου ή σεξουαλικό προσανατολισμό, υπό την έννοια ότι αναγκάζονται να κρύβουν την ταυτότητα τους στο σχολείο ή εντός της οικογένειας. Πέραν αυτού, ορισμένοι γονείς φάνηκαν να αγνοούν την ορολογία που σχετίζεται με την ταυτότητα φύλου ενός ατόμου, γεγονός που καθιστά δύσκολη τη συζήτηση τέτοιων θεμάτων. Από την άλλη πλευρά, αξίζει να σημειωθεί ότι οι περισσότεροι γονείς φάνηκαν να είναι ενημερωμένοι και ικανοί να χειριστούν με άνεση συζητήσεις με αντικείμενο τη σεξουαλική διαφορετικότητα. Κατόπιν, οι μαθητές που έλαβαν μέρος στις ομάδες εστίασης επεσήμαναν πόσο σημαντικό είναι να υπάρχει ένα κλίμα ειλικρίνειας που θα τους επιτρέπει να μιλούν ανοιχτά με τους γονείς τους για αυτά τα ζητήματα. Οι οικογένειες των μαθητών που συμμετείχαν στην έρευνα έδειξαν να αποδέχονται τη διαφορετικότητα σχετικά με τον σεξουαλικό προσανατολισμό και την έκφραση φύλου. Τα παιδιά αυτά μεγαλώνοντας μέσα σε οικογένειες στις οποίες δεν υπάρχουν θέματα ταμπού, έχουν πάψει να τα θεωρούν σοκαριστικά ή παράξενα. Η προσέγγιση αυτή εκ μέρους της οικογένειας, όπως φαίνεται, τα βοηθά να συνειδητοποιήσουν ότι το σεξ είναι ένα φυσιολογικό κομμάτι της ζωής τους.

3.2. Αντιδράσεις της σχολικής κοινότητας απέναντι στον ομοφοβικό και τρανσφοβικό εκφοβισμό στα σχολεία

Η ενότητα που ακολουθεί εστιάζει στις αντιδράσεις της σχολικής κοινότητας (διευθυντές σχολικών μονάδων, εκπαιδευτικοί, ειδικοί παιδαγωγοί, ψυχολόγοι, μαθητές και γονείς) απέναντι στον ομοφοβικό και τρανσφοβικό εκφοβισμό που εκδηλώνεται στον χώρο του σχολείου. Αν και τα ευρήματα παρουσιάζονται ανά ομάδα συμμετεχόντων, θα πρέπει σε αυτό το σημείο να σημειωθεί ότι τα ευρήματα που προέκυψαν μέσω της διαδικτυακής έρευνας αναφέρονται ως ποσοστά αλλά δεν είναι καταναμεμημένα ανά ομάδα συμμετεχόντων.

3.2.1. Διευθυντές Δημοτικού/Γυμνασίου/Λυκείου

Όσον αφορά τις αντιδράσεις των διευθυντών σχολικών μονάδων απέναντι στον ομοφοβικό και τρανσφοβικό εκφοβισμό στο σχολείο και την πρόληψη του φαινομένου, η συντριπτική πλειονότητα των συμμετεχόντων στην έρευνα (95%) θεωρεί ότι η σχολική κοινότητα θα πρέπει να αναλάβει ενεργό δράση. Ωστόσο, οι αντιδράσεις αυτές δεν έχουν επίσημο χαρακτήρα, όπως δήλωσαν οι συμμετέχοντες στις ομάδες εστιασμένης συζήτησης. Αυτό συμβαίνει σε όλες τις βαθμίδες εκπαίδευσης. Αφενός δεν υπάρχουν καθιερωμένες πρακτικές για την αντιμετώπιση του εκφοβισμού λόγω σεξουαλικού προσανατολισμού και ταυτότητας φύλου στα σχολεία και αφετέρου δε διορίζονται σε αυτά εκπαιδευτές αρμόδιοι για τον χειρισμό περιστατικών εκφοβισμού, σε αντίθεση με τις δράσεις που αφορούν άλλα θέματα ασφάλειας στο σχολείο, όπως οι ασκήσεις ετοιμότητας σε περίπτωση πυρκαγιάς. Πριν μερικά χρόνια, σύμφωνα με τους συμμετέχοντες, το Υπουργείο Παιδείας έδινε την οδηγία στα σχολεία να προσλάβουν δύο ή τρεις εκπαιδευτές, οι οποίοι θα ήταν υπεύθυνοι για τον χειρισμό κρουσμάτων σχολικού εκφοβισμού και τη λήψη μέτρων για την καταπολέμησή του. Η υιοθέτηση της συγκεκριμένης πρακτικής έχει εξασθενήσει σε βαθμό που η πλειονότητα των σχολείων δεν προχωρά πλέον σε προσλήψεις σχετικών εκπαιδευτών. Τα ευρήματα αυτά καταδεικνύουν τη γενική αδιαφορία ή την αδυναμία εκ μέρους των διοικητικών στελεχών των σχολείων όχι μόνο να αντιμετωπίσουν το επικείμενο πρόβλημα στην πράξη αλλά και να λειτουργήσουν προληπτικά εκφράζοντας την αντίθεσή τους απέναντι στον ομοφοβικό και τρανσφοβικό εκφοβισμό.

3.2.2. Εκπαιδευτικοί, ειδικοί παιδαγωγοί και ψυχολόγοι

Παράλληλα, δεν κατέστη σαφές από την έρευνα αν οι επαγγελματίες του τομέα της εκπαίδευσης διαθέτουν τις απαραίτητες γνώσεις, ώστε να αναλάβουν αποτελεσματική δράση απέναντι στον ομοφοβικό και τρανσφοβικό εκφοβισμό (το 4% δήλωσε ότι δεν του χρειάζονται και το 1% ότι δεν γνωρίζει), καθώς περίπου οι μισοί συμμετέχοντες από την εκπαιδευτική κοινότητα απάντησαν καταφατικά (43%), ενώ οι υπόλοιποι αρνητικά (52%). Μία άλλη ενδιαφέρουσα διαπίστωση είναι ότι σχεδόν οι μισοί συμμετέχοντες (49%) ανέφεραν ότι πάντα παρεμβαίνουν, όταν ακούν να διατυπώνονται ομοφοβικά και τρανσφοβικά σχόλια εις βάρος κάποιων μαθητών. Επίσης, το 24% των ερωτώμενων δήλωσε ότι τις περισσότερες φορές υποστηρίζει τους μαθητές που γίνονται στόχοι ομοφοβικών και τρανσφοβικών σχολίων, ενώ το 15% απάντησε ότι δεν έχει τύχει ποτέ να ακούσει τέτοιου είδους σχόλια στον χώρο του σχολείου. Ακόμη, παρατηρήθηκε ότι η πλειονότητα του δείγματος (78%) θεωρεί ότι η πληροφόρηση των μαθητών σε θέματα σεξουαλικού προσανατολισμού και ταυτότητας φύλου θα πρέπει να παρέχεται εντός της σχολικής μονάδας, αν και μερικές φορές ενδέχεται να μην επιτρέπεται από τη διεύθυνση του σχολείου ή τις αρμόδιες αρχές (14%). Μόλις το 2% των συμμετεχόντων διαφώνησε με την παραπάνω άποψη, ενώ το 6% δεν θέλησε να τοποθετηθεί καθόλου πάνω σε αυτό το ζήτημα. Σε κάποιες περιπτώσεις, οι μαθητές έχουν την ευκαιρία να ενημερωθούν πάνω σε θέματα σεξουαλικού προσανατολισμού και ταυτότητας φύλου στη διάρκεια των μαθημάτων (44%), αλλά σε άλλες αυτό δεν είναι εφικτό (56%). Όταν τίγονται τέτοια θέματα στην τάξη, η παρουσίασή τους γίνεται, κατά κύριο λόγο, με ουδέτερο τρόπο

(36%), χωρίς αρνητικές ή θετικές συνδηλώσεις. Ωστόσο, μόλις το 9% των συμμετεχόντων ανέφερε ότι τα θέματα αυτά παρουσιάζονται αρνητικά και το 6% θετικά, σε αντίθεση με την πλειονότητα (41%) που απάντησε ότι δεν παρουσιάζονται καθόλου τέτοια θέματα στη διάρκεια των μαθημάτων λόγω της ιδιαίτερης φύσης του ζητήματος.

Η περιορισμένη αντίδραση ή η αδράνεια σχετικά με τη συζήτηση θεμάτων σεξουαλικού προσανατολισμού και ταυτότητας φύλου στον χώρο του σχολείου οφείλεται, κατά τη γνώμη των συμμετεχόντων της ομάδας εστιασμένης συζήτησης, στην έλλειψη επιμόρφωσης των εκπαιδευτικών και την απουσία σωστής ενημέρωσης πάνω στο θέμα αυτό. Οι εκπαιδευτικοί δεν διαθέτουν τις απαραίτητες γνώσεις, δεξιότητες αλλά και τα μέσα για να συζητήσουν στην τάξη τις ποικίλες οικογενειακές δομές που υπάρχουν (π.χ. οικογένειες ουράνιο τόξο), θέματα φύλου και σεξουαλικής διαφορετικότητας στη σχολική κοινότητα (π.χ. ΛΟΑΤΚΙ+ μαθητές), ή έστω να δώσουν απαντήσεις στα ερωτήματα συγκεκριμένων γονέων. Άλλη αιτία που προκαλεί αυτή την αδιαφορία είναι το γεγονός ότι πολλοί εκπαιδευτικοί υπηρετούν σε περισσότερα από ένα σχολεία, με αποτέλεσμα να αφιερώνουν πολύ περιορισμένο χρόνο σε καθένα από αυτά. Ένας άλλος ανασταλτικός παράγοντας που αναφέρθηκε ήταν η υπερκόπωση των εκπαιδευτικών, οι οποίοι προτιμούν να περιορίζονται στο παραδοσιακό πρότυπο διδασκαλίας, παρά να είναι δημιουργικοί και να βρίσκονται σε διαρκή επαγρύπνηση σχετικά με τα τεκταινόμενα. Τέλος, λόγω της οικονομικής κρίσης που μαστίζει τη χώρα, οι εκπαιδευτικοί έχουν υποστεί μεγάλες μειώσεις μισθών, γεγονός που τους έχει εξοργίσει σε βαθμό που δεν είναι διατεθειμένοι να προσφέρουν τίποτε περισσότερο στους μαθητές πέρα από την τυπική διδασκαλία.

Συχνά οι εκπαιδευτικοί φοβούνται να αναλάβουν την ευθύνη να συζητήσουν ζητήματα όπως τα παραπάνω, γιατί, από τη μία πλευρά, αισθάνονται ανασφάλεια ως προς το περιεχόμενο των λεγόμενων τους, και από την άλλη πλευρά, δεν θέλουν να παρεξηγηθούν οι προθέσεις τους ή να φοβίσουν τους μαθητές. Ωστόσο, στη διάρκεια της έρευνας οι περισσότεροι συμμετέχοντες δήλωσαν ότι θα ένιωθαν πολύ άνετα αν συζητούσαν με τους μαθητές τους θέματα που αφορούν τη ΛΟΑΤΚΙ κοινότητα (46% έναντι ποσοστού 21% που θα ένιωθε ουδέτερα και ποσοστού μόλις 3% που θα ένιωθε άβολα), αν βρίσκονταν στο ίδιο δωμάτιο με έναν/μία ΛΟΑΤΚΙ μαθητή/μαθήτρια (74%), αν είχαν έναν/μία ΛΟΑΤΚΙ μαθητή/μαθήτρια στην τάξη τους (72%), αν ένας/μία ΛΟΑΤΚΙ μαθητής/μαθήτρια τους αποκάλυπτε εκτός μαθήματος την ταυτότητα του φύλου του/της (64%), αν τους ζητούσε την προσωπική τους υποστήριξη στο πλαίσιο μίας κατ' ιδίαν συζήτησης (55%) και αν τους ζητούσε να τον/τη βοηθήσουν να προσεγγίσουν τον/την διευθυντή/διευθύντρια με σκοπό τη βελτίωση της σχολικής πολιτικής σε θέματα σεξουαλικότητας και διαφορετικότητας (66%). Βέβαια, εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι, αν και η πλειονότητα των συμμετεχόντων (45%) ανέφερε ότι θα ένιωθε άνετα στην περίπτωση αποκάλυψης της ταυτότητας φύλου ενός/μίας ΛΟΑΤΚΙ μαθητή/μαθήτριας στη διάρκεια του μαθήματος, το ένα τέταρτο από αυτούς δήλωσε ότι θα ένιωθε κάπως άβολα (25%).

Έπειτα, οι συμμετέχοντες στις ομάδες εστιασμένης συζήτησης απέδωσαν την αδιαφορία των εκπαιδευτικών για τα περιστατικά ομοφοβικού και τρανσφοβικού εκφοβισμού που εκδηλώνονται στο σχολείο τους στην έλλειψη σαφών εκπαιδευτικών πολιτικών κατά του εκφοβισμού. Κατά τη γνώμη τους, οι περισσότεροι εκπαιδευτικοί έχουν παραμελήσει το θέμα αυτό, αν, όμως, εφαρμόζονταν σαφείς πολιτικές, η σχολική κοινότητα θα μπορούσε να ανταποκριθεί πιο αποτελεσματικά στην αντιμετώπιση του φαινομένου. Αν και υπάρχουν κανόνες, όχι μόνο δεν τηρούνται πάντα, αλλά, επιπλέον, δεν υπάρχουν επιπτώσεις για τη μη συμμόρφωση σε αυτούς, καθώς δεν πραγματοποιείται συστηματική αξιολόγηση του έργου των εκπαιδευτικών. Σύμφωνα με τους συμμετέχοντες, το θέμα είναι πολιτικής φύσεως: οι αρμόδιοι για τη χάραξη εκπαιδευτικής πολιτικής είναι πολιτικοί, με αποτέλεσμα να βλέπουν τους γονείς των μαθητών ως μία «δεξαμενή ψηφοφόρων». Υπό αυτή την έννοια, εσκεμμένα δεν θίγουν ζητήματα, τα οποία θα έθεταν ενδεχομένως σε κίνδυνο αυτή τη σχέση.

Όπως ανέφεραν χαρακτηριστικά οι συμμετέχοντες, κάθε φορά που αλλάζει ο πολιτικός που αναλαμβάνει το Υπουργείο Παιδείας, γίνονται ριζικές αλλαγές και στις εκπαιδευτικές πολιτικές. Τέλος, πρόσθεσαν ότι, ενώ υπάρχουν ψυχολόγοι που εργάζονται σε ορισμένα σχολεία και οι οποίοι θα μπορούσαν να βοηθήσουν και να αναλάβουν δράση περιορισμού των κρουσμάτων εκφοβισμού, οι επαγγελματίες αυτοί είναι λίγοι και η παρουσία τους στα σχολεία δεν είναι σταθερή. Μερικές φορές, ζητείται επίσης από τους σχολικούς συμβούλους να χειριστούν ανάλογα περιστατικά. Στα ιδιωτικά σχολεία τα θέματα που αφορούν τη σεξουαλική ποικιλομορφία ή άλλα συναφή θέματα θεωρούνται ταμπού και, κατά συνέπεια, δεν επιτρέπεται στους εκπαιδευτικούς από τη διεύθυνση του σχολείου να τα συζητούν από φόβο μήπως προκαλέσουν δυσaréσκεια και παράπονα εκ μέρους των γονέων. Όπως δήλωσαν οι συμμετέχοντες, ο κάθε εκπαιδευτικός θα μπορούσε να βοηθήσει τους ΛΟΑΤΚΙ μαθητές αναγνωρίζοντας τους και ενθαρρύνοντας την πολυφωνία στην τάξη. Με άλλα λόγια, θα μπορούσαν να υποστηρίξουν τους ΛΟΑΤΚΙ μαθητές κάνοντάς τους να αισθάνονται ισότιμοι σε σχέση με τους υπόλοιπους συμμαθητές τους και κατ' επέκταση ενεργά μέλη του κοινωνικού ιστού. Οι ΛΟΑΤΚΙ μαθητές θα πρέπει να έχουν αυτόνομη παρουσία στην κοινωνία, να είναι σε θέση να εκπληρώνουν τις βασικές τους ανάγκες και να δημιουργούν κοινωνικούς δεσμούς χωρίς περιορισμούς. Σε γενικές γραμμές, τα μέλη της εκπαιδευτικής κοινότητας που έλαβαν μέρος στην έρευνα πιστεύουν ότι υπάρχουν κάποια άτομα από το προσωπικό των σχολείων που εκφράζουν την υποστήριξή τους προς τους ΛΟΑΤΚΙ μαθητές (64%), αλλά ο αριθμός τους είναι μικρός σύμφωνα με το 41% των συμμετεχόντων. Κλείνοντας, οι περισσότεροι συμμετέχοντες (65%) ανέφεραν ότι θα βοηθούσαν τους ΛΟΑΤΚΙ μαθητές του σχολείου και μάλιστα χωρίς να θεωρούν ότι διακυβεύεται η θέση εργασίας τους.

3.2.3. Μαθητές/-ήτριες

Οι συμμετέχοντες στην έρευνα δήλωσαν σχετικά με τις αντιδράσεις των μαθητών απέναντι στα ομοφοβικά και τρανσφοβικά σχόλια που διατυπώνονται σε βάρος συμμαθητών τους ότι το 51% των μαθητών αντιδρούν μερικές φορές, αλλά όχι πάντα (2%), κατά τη γνώμη τους, ενώ η δεύτερη μεγαλύτερη ομάδα των συμμετεχόντων απάντησε ότι δεν γνωρίζει (26%). Σε αυτό το σημείο, αξίζει να σημειωθεί ότι οι παραπάνω απόψεις προέρχονται από τους ενήλικες συμμετέχοντες της έρευνας που ανήκουν στην εκπαιδευτική κοινότητα και όχι από τους ίδιους τους μαθητές. Επομένως, πρόκειται για τις αντιλήψεις του προσωπικού των σχολείων σχετικά με την κατάσταση που επικρατεί στο σχολικό περιβάλλον όσον αφορά το μέγεθος της στήριξης που προσφέρουν οι μαθητές προς άλλους συμμαθητές τους. Εξετάζοντας τις απόψεις των μαθητών αυτές καθαυτές (ομάδες εστιασμένης συζήτησης με γονείς και μαθητές), τα παιδιά φάνηκαν να επιδεικνύουν ιδιαίτερη ευαισθησία σε θέματα ισότητας, ένταξης και διακρίσεων. Όπως ανέφεραν, στο παρελθόν είχαν διαφωνήσει ή διαπληκτιστεί με συμμαθητές τους για τη χρήση επιθετικής ή προσβλητικής γλώσσας προς ΛΟΑΤΚΙ+ παιδιά ή παιδιά με ταυτότητα ή έκφραση φύλου που παρέκκλινε από τα κανονιστικά στερεότυπα που σχετίζονται με το ανδρικό και το γυναικείο φύλο. Βέβαια, οι μαθητές που έλαβαν μέρος στις ομάδες εστιασμένης συζήτησης προέρχονταν από οικογένειες χωρίς στερεοτυπικές απόψεις πάνω σε αυτά τα θέματα. Συνεπώς, είχαν την τάση να εμπιστεύονται τους γονείς τους και να ενημερώνουν τη διεύθυνση του σχολείου σε περίπτωση που αντιλαμβάνονταν την εκδήλωση κρουσμάτων εκφοβισμού στο σχολείο τους. Οι μαθητές αυτοί αντέδρασαν σε πραγματικά περιστατικά εκφοβιστικής συμπεριφοράς που σημειώθηκαν στο σχολείο τους, ενημερώνοντας τους καθηγητές τους και τη διοίκηση του σχολείου, αν και δεν ελήφθησαν μέτρα σε όλες τις περιπτώσεις εκφοβισμού. Σύμφωνα με όσα υποστήριξαν οι μαθητές, η αδυναμία πολλών εκπαιδευτικών και διευθυντών να διαχειριστούν τη διαφορετικότητα και να αντιμετωπίσουν περιστατικά εκφοβισμού οφείλεται στην έλλειψη σχετικής επιμόρφωσής τους, γεγονός το οποίο οδηγεί σε θετικές ή αρνητικές διακρίσεις. Όπως ανέφερε χαρακτηριστικά ένας μαθητής: «Θα ήταν καλύτερο εάν κάποιος έλεγε ότι απλώς υπάρχουν ομοφυλόφιλοι και δεν έχω κανένα

πρόβλημα με αυτό». Εκτός, όμως, από αυτό, οι μαθητές διέκριναν ένα αίσθημα παραίτησης εκ μέρους κάποιων εκπαιδευτικών που έχουν χάσει την ελπίδα ότι μπορούν να βοηθήσουν να αλλάξει αυτή η κατάσταση.

3.2.4. Γονείς μαθητών/-ριών

Όπως οι μαθητές, έτσι και οι γονείς που συμμετείχαν στην ομάδα εστιασμένης συζήτησης δήλωσαν ότι ούτε θα ανησυχούσαν ούτε θα ένιωθαν άβολα αν τα παιδιά τους επικοινωνούσαν με άτομα μη-ετεροκανονικής ταυτότητας φύλου ή σεξουαλικού προσανατολισμού. Οι άνθρωποι αυτοί έχουν επιλέξει να συζητούν ανοιχτά με τα παιδιά τους θέματα όπως τα παραπάνω, είτε στο πλαίσιο της σεξουαλικής τους διαπαιδαγώγησης, είτε με άμεση επαφή σε περίπτωση που υπάρχει κάποιος οικογενειακός φίλος ή φίλη με διαφορετικό σεξουαλικό προσανατολισμό ή ταυτότητα φύλου. Χαρακτηριστική ήταν η περίπτωση μίας μητέρας, της οποίας η κόρη έκανε “coming out” (δημόσια, εκούσια αποκάλυψη του σεξουαλικού προσανατολισμού ενός ατόμου) ως διεμφυλικό κορίτσι, γεγονός που την ώθησε να συζητήσει με ειλικρίνεια το θέμα αυτό με το παιδί της. Σύμφωνα με τη μητέρα, η εμπειρία αυτή ήταν θετική, καθώς βελτίωσε την επικοινωνία με την κόρη της, αν και αναγνωρίζει τις δυσκολίες αποδοχής που θα αντιμετωπίσει από το οικογενειακό της περιβάλλον. Από την πλευρά των γονέων, το σημαντικότερο είναι να δημιουργηθούν οι προϋποθέσεις και ο χώρος που θα επιτρέψουν στα άτομα αυτά να αναπτύξουν την ατομική τους ταυτότητα. Άλλοι γονείς αναφέρθηκαν στις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν τα αγόρια στη διαχείριση ζητημάτων σεξουαλικής ποικιλομορφίας, τονίζοντας ότι στις περιπτώσεις αυτές οι συζητήσεις με τα παιδιά τους προσανατολίζονται στον επαναπροσδιορισμό και την ανατροπή στερεοτύπων. Τέλος, οι γονείς που ανήκουν οι ίδιοι στη ΛΟΑΤΚΙ κοινότητα απάντησαν ότι φροντίζουν η συζήτηση με τα παιδιά τους και ο χειρισμός ανάλογων ζητημάτων στους κόλπους της οικογένειας να ξεκινούν από πολύ μικρή ηλικία.

3.3. Μέτρα που μπορούν να ληφθούν από το σχολείο και τη συνεργασία μεταξύ φορέων για την καταπολέμηση του ομοφοβικού και τρανσφοβικού εκφοβισμού

Η ενότητα αυτή επικεντρώνεται στα μέτρα που εφαρμόζονται από τους επαγγελματίες της εκπαιδευτικής κοινότητας σε ατομικό επίπεδο ή από την εκπαιδευτική κοινότητα στο σύνολό της, καθώς και στα μέτρα που λαμβάνονται εντός ή εκτός της σχολικής μονάδας ως αποτέλεσμα της συνεργασίας μεταξύ ποικίλων φορέων.

3.3.1. Μέτρα που λαμβάνονται σε ατομικό επίπεδο

Οι συμμετέχοντες στην ομάδα εστιασμένης συζήτησης δήλωσαν, στην πλειονότητά τους, ότι έχουν παρακολουθήσει στο παρελθόν επιμορφωτικά προγράμματα για τη διαχείριση της ποικιλομορφίας σε θέματα ταυτότητας φύλου και σεξουαλικού προσανατολισμού και την καταπολέμηση του ομοφοβικού και τρανσφοβικού εκφοβισμού, που είχαν είτε ολιγοήμερη είτε ακόμη και ετήσια διάρκεια. Ωστόσο, θα πρέπει να σημειωθεί ότι η παρακολούθηση των παραπάνω επιμορφώσεων έγινε με προσωπική πρωτοβουλία και έξοδα των εκπαιδευτικών στη διάρκεια του ελεύθερου χρόνου τους. Τέλος, τα περισσότερα άτομα παρακολούθησαν τα επιμορφωτικά αυτά σεμινάρια λόγω του προσωπικού ενδιαφέροντος που είχαν για ενημέρωση πάνω σε αυτό το θέμα. Οι εκπαιδευτικοί, με βάση την πείρα που διαθέτουν, υπογράμμισαν ότι η πρώτη και σημαντικότερη προϋπόθεση για την επίτευξη ουσιαστικών αποτελεσμάτων από τις επιμορφώσεις είναι έχουν συστηματικό, υποχρεωτικό χαρακτήρα και να απευθύνονται στο γενικό σύνολο των εκπαιδευτικών όλων των βαθμίδων. Οι εκπαιδευτές αυτές θα πρέπει να έχουν ως αφετηρία την παρουσίαση βασικών ορισμών και εννοιών, όπως «διαφορετικότητα»,

«ποικιλομορφία», φύλο και σεξουαλικότητα, διότι είναι απαραίτητο να γίνουν απολύτως κατανοητές έννοιες που διατρέχουν συχνά κίνδυνο παρερμηνείας. Οι εκπαιδευτικοί, από την πλευρά τους, θα πρέπει να ενθαρρύνονται να επαναδιαπραγματευτούν τα ατομικά τους στερεότυπα, να μάθουν να παρακολουθούν τον εαυτό τους και να ελέγχουν τις στερεοτυπικές τους προδιαθέσεις αμφισβητώντας την έννοια της ετεροκανονικότητας. Επιπλέον, τα εν λόγω προγράμματα επιμόρφωσης θα πρέπει να εστιάζουν σε θέματα ισότητας και ανθρωπίνων δικαιωμάτων, καθώς και στα συναισθήματα και την ενσυναίσθηση. Ως πλαίσιο της διδασκαλίας θα μπορούσε να λειτουργήσει ο κλάδος της παιδικής και της εφηβικής αναπτυξιακής ψυχολογίας.

Στη συνέχεια, οι συμμετέχοντες επισήμαναν την ανάγκη των εκπαιδευτικών να επιμορφώνονται ανά ομάδες, να εμπλέκονται σε εργασίες συνεργατικής μάθησης και να μαθαίνουν να αναγνωρίζουν τη δυναμική μίας ομάδας. Οι τεχνικές εκμάθησης που κρίνονται απαραίτητες για τους εκπαιδευτικούς θα πρέπει να έχουν εμπειρικό, ενεργό και συνεργατικό χαρακτήρα. Ένας άλλος ενδιαφέρων τρόπος προσέγγισης του θέματος της επιμόρφωσης θα ήταν μέσω της τέχνης. Βέβαια, οι ερωτώμενοι εξέφρασαν τις απόψεις τους σχετικά με την ιατρική προσέγγιση του ζητήματος και τον ρόλο που διαδραματίζουν εκπρόσωποι του ιατρικού κλάδου σε κάποιες εκπαιδεύσεις και σεμινάρια. Κατά τη γνώμη τους, αυτού του είδους η προσέγγιση ενδεχομένως να είναι παραπλανητική, διότι ενισχύει τον βιολογικό ντετερμινισμό. Οι ιατρικές συζητήσεις συχνά διαρθρώνονται με βάση το εννοιολογικό δίπολο «φυσιολογικό-παθολογικό», το οποίο, όμως, θεωρείται επικίνδυνο και προβληματικό, όταν πρόκειται για ζητήματα φύλου και δόμησης σεξουαλικής ταυτότητας.

Μία άλλη παράμετρος που θεωρήθηκε αποφασιστικής σημασίας ήταν η γνώση του ισχύοντος νομοθετικού πλαισίου για ζητήματα σεξουαλικού προσανατολισμού και ταυτότητας φύλου. Τα άτομα που έλαβαν μέρος στην ομάδα εστιασμένης συζήτησης συμφώνησαν ότι εξακολουθεί να επικρατεί η αντίληψη ότι αν συζητηθούν στο σχολείο τέτοια ζητήματα, οι εκπαιδευτικοί θα υποστούν αρνητικές συνέπειες. Συνεπώς, είναι απαραίτητο να γνωρίζουν το σχετικό νομοθετικό πλαίσιο προκειμένου να αντιμετωπίζουν όσους επιτίθενται στη διαφορετικότητα [ρητορική μίσους]. Εξίσου σημαντική είναι η εκπαίδευση σε θέματα διαχείρισης συναισθημάτων, όπως ο θυμός ή ο φόβος, και βελτίωσης των επικοινωνιακών δεξιοτήτων των εκπαιδευτικών, ώστε να είναι σε θέση να απαντούν κατάλληλα στα ερωτήματα των μαθητών ή των γονέων τους και παράλληλα να τους παρέχουν στήριξη σε περιόδους κρίσης.

Ένας τρόπος για να ενθαρρυνθούν οι εκπαιδευτικοί να παρακολουθήσουν επιμορφώσεις όπως οι παραπάνω, θα ήταν η αναγνώριση/μοριοδότηση των προγραμμάτων αυτών. Ωστόσο, οι προσπάθειες επιμόρφωσης δεν θα έπρεπε να περιορίζονται μόνο στους εκπαιδευτικούς, αλλά να απευθύνονται προς όλους τους ενδιαφερόμενους μίας σχολικής μονάδας, δηλαδή σε εκπαιδευτικούς, μαθητές, γονείς και κηδεμόνες, σχολικούς συμβούλους, διοικητικά στελέχη της εκπαίδευσης και στην ευρύτερη σχολική κοινότητα. Σε ορισμένες περιπτώσεις, οι ερωτώμενοι τόνισαν ότι οι γονείς δεν γνωρίζουν πώς να διαχειριστούν θέματα σεξουαλικού προσανατολισμού και ταυτότητας φύλου με τα παιδιά τους, ανεξαρτήτως πόσο ανοιχτόμυαλοι είναι. Επομένως, κρίνεται σκόπιμο οι σχέσεις μεταξύ γονέων και εκπαιδευτικών να βελτιωθούν και συγχρόνως να ενισχυθούν. Από την άλλη πλευρά, οι μαθητές έχουν ανάγκη από συστηματική διδασκαλία μαθημάτων σεξουαλικής διαπαιδαγώγησης, όπως για παράδειγμα το θέμα της σεξουαλικής ποικιλομορφίας.

Σύμφωνα με τους μαθητές, οι ΛΟΑΤΚΙ μαθητές είναι «αόρατοι» στα ελληνικά σχολεία. Συχνά, παρατηρείται ότι τα άτομα με σεξουαλική συμπεριφορά και/ή συμπεριφορά φύλου διαφορετική από τον τα «συνήθη πρότυπα» γελοιοποιούνται ή ακόμη αμφισβητούνται. Για τον λόγο αυτό, πολλοί μαθητές επιλέγουν να κρύψουν τον πραγματικό σεξουαλικό τους προσανατολισμό και την ταυτότητα του φύλου τους. Όμως, αυτού του είδους η αφάνεια καθιστά πιο δύσκολο τον εντοπισμό και την αντιμετώπιση περιστατικών ομοφοβικού και

τρανσφοβικού εκφοβισμού. Η έλλειψη σεξουαλικής διαπαιδαγώγησης σε συνδυασμό με την απουσία δράσεων και καλών πρακτικών για την καταπολέμηση του ομοφοβικού και τρανσφοβικού εκφοβισμού δημιουργούν έναν φαύλο κύκλο αναπαραγωγής της άγνοιας, των στερεοτύπων και της συμβολικής ή σωματικής βίας. Επίσης, η έλλειψη κατανόησης και επικοινωνίας σχετικά με τα ζητήματα αυτά σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης και το γεγονός ότι τα ελληνικά σχολεία δεν καταφέρνουν πάντοτε να αντιμετωπίσουν και άλλες μορφές διακρίσεων στο πλαίσιο της σχολικής μονάδας, συνθέτουν ένα εκπαιδευτικό περιβάλλον που χρήζει σημαντικών μεταρρυθμίσεων τόσο σε εκπαιδευτικό όσο και σε πολιτικό επίπεδο. Εκτός αυτού, οι μαθητές τόνισαν την ανάγκη για ένα σχολείο ανοιχτό προς όλους, το οποίο αφενός δεν θα αναπαράγει μύθους και κατηγοριοποιήσεις ανθρώπων λόγω προκαταλήψεων και αφετέρου δεν θα αντιμετωπίζει την ποικιλομορφία ως μία «αλλόκοτη» έννοια. Η συμπεριληπτική εκπαίδευση (inclusive education) μπορεί, κατά τη γνώμη τους, να διευκολύνει την επικοινωνία και την επίλυση συγκρούσεων. Ένα τέτοιο σχολικό περιβάλλον θα μπορούσε να βοηθήσει όλους τους μαθητές «να διαπρέψουν και να γίνουν περισσότερο ευτυχισμένοι». Σύμφωνα με όσα δήλωσαν οι μαθητές, το περιβάλλον αυτό θα μπορούσε να δημιουργηθεί σε κάθε σχολείο ξεχωριστά, διότι εξαρτάται από τις προθέσεις του εκπαιδευτικού προσωπικού αν θα το προωθήσει ή όχι. Παρολ' αυτά, οι μαθητές παραδέχτηκαν το γεγονός ότι το Υπουργείο Παιδείας είναι υπεύθυνο για τη δημιουργία ενός σχολικού περιβάλλοντος χωρίς αποκλεισμούς, για τον σχεδιασμό και την υλοποίηση ενός προγράμματος σεξουαλικής διαπαιδαγώγησης στο σχολείο, την ενημέρωση και την επιμόρφωση όλων των εκπαιδευτικών σε σχετικά ζητήματα, ακόμη και αυτών που διαφωνούν ή τηρούν αρνητική στάση προς αυτά.

3.3.2. Μέτρα που λαμβάνονται εντός της σχολικής μονάδας

Κατά τη διάρκεια της διαδικτυακής έρευνας, τα μέλη της εκπαιδευτικής κοινότητας κλήθηκαν να απαντήσουν ποια μέτρα λαμβάνονται από την πλευρά τους για την αντιμετώπιση του ομοφοβικού και του τρανσφοβικού εκφοβισμού. Δυστυχώς, σύμφωνα με τις απαντήσεις τους, τα μέτρα που εφαρμόζονται από το σχολείο ή τη συνεργασία μεταξύ φορέων με στόχο την καταπολέμηση του ομοφοβικού και του τρανσφοβικού εκφοβισμού δεν είναι πολλά. Ενδεικτικά, η πλειονότητα των συμμετεχόντων (το ποσοστό αναγράφεται εντός παρενθέσεως) ανέφερε ότι στα σχολεία που εργάζονται δεν πραγματοποιούνται τακτικές συζητήσεις με θέμα τον ομοφοβικό και τον τρανσφοβικό εκφοβισμό ούτε με τους μαθητές (72%), τους γονείς τους (81%), ή τους μαθητές και τους γονείς τους (81%), ούτε με άλλους εκπαιδευτικούς ή με σχετικούς επαγγελματίες, όπως κοινωνικούς λειτουργούς και ψυχολόγους (75%). Όπως υποστήριξε σχεδόν το 82% των ερωτηθέντων (79-84%), τα σχολεία δεν συνεργάζονται ούτε με ΜΚΟ, ούτε με το Κέντρο Ανάπτυξης Εκπαιδευτικής Πολιτικής της ΓΣΕΕ (ΚΑΝΕΠ-ΓΣΕΕ), υπό την αιγίδα του Υπουργείου Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων, ούτε με τις δημοτικές αρχές με σκοπό την καταπολέμηση του φαινομένου. Αν και ορισμένα σχολεία εφαρμόζουν ειδικά προγράμματα για την καταπολέμηση κάθε μορφής εκφοβισμού (όπως δήλωσε το 45% των συμμετεχόντων), φαίνεται ότι δεν υπάρχουν αντίστοιχα στοχευμένα προγράμματα κατά του ομοφοβικού και του τρανσφοβικού εκφοβισμού (όπως δήλωσε το 84% των συμμετεχόντων). Ομοίως, παρατηρείται ότι παρόλο που το εκπαιδευτικό προσωπικό παρακολουθεί επιμορφωτικά σεμινάρια σχετικά με την αναγνώριση, τη μείωση και την πρόληψη κάθε μορφής εκφοβισμού γενικά (όπως δήλωσε το 53% των ερωτηθέντων), δεν διοργανώνονται παρόμοια σεμινάρια που να επικεντρώνονται στην καταπολέμηση του ομοφοβικού και του τρανσφοβικού εκφοβισμού (76%). Σε γενικές γραμμές, η συντριπτική πλειονότητα του δείγματος (81%) ανέφερε ότι δεν πραγματοποιούνται τακτικές συζητήσεις για το φαινόμενο αυτό και την πρόληψή του στα σχολεία, δεν υπάρχει μία κατευθυντήρια γραμμή ή πολιτική για την πρόληψή του (62%), αλλά ούτε ένα κοινό ομαδικό όραμα – idem (75%). Από την άλλη πλευρά, σε μερικά σχολεία, υπάρχουν κανόνες για την πρόληψη της αρνητικής

συμπεριφοράς των μαθητών (81%) και κανόνες που προάγουν τη θετική συμπεριφορά των μαθητών (66%). Σε κάποιες περιπτώσεις, οι κανόνες αυτοί παρουσιάζονται κατά την έναρξη του σχολικού έτους, σύμφωνα με το 69% των συμμετεχόντων, ενώ σε άλλες (44%) είναι γραμμένοι σε αφίσες που τοιχοκολλώνται στον χώρο του σχολείου. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι, ενώ η πλειονότητα των ερωτηθέντων (78%) δήλωσε ότι επαναφέρει στην τάξη τους μαθητές με παιδαγωγικά μέσα κάθε φορά που παραβιάζουν τους κοινωνικούς κανόνες, ένα μεγάλο ποσοστό (64%) ανέφερε ότι τιμωρεί τους μαθητές που δεν σέβονται αυτούς τους κανόνες. Ακόμη, διαπιστώθηκε ότι η πλειονότητα των συμμετεχόντων δεν χρησιμοποιεί την πολιτική της «αποφυγής της κατηγορίας» (“no-blame” policy) (63%) ή τις «συναντήσεις απονομής πραγματικής δικαιοσύνης» (“real justice meetings”) (71%), ούτε τη διαμεσολάβηση συνομηλίκων, μαθητών και μαθητριών, (“peer mediation”) (63%) ή τη μέθοδο της «μυστικής ομάδας» (“secret team”) για την καταπολέμηση του εκφοβισμού (85%), σε περίπτωση εκδήλωσης ενός τέτοιου περιστατικού. Τέλος, οι περισσότεροι συμμετέχοντες δήλωσαν ότι δεν χρησιμοποιούν την ανάλυση σχέσεων μεταξύ ομάδων ούτε για να κατανοήσουν το φαινόμενο του εκφοβισμού (67%), ούτε για να διδάξουν τις διαδικασίες λειτουργίας του εκφοβισμού στους μαθητές (70%). Σύμφωνα με το 62% των ερωτηθέντων, οι γονείς των μαθητών δεν συμπεριλαμβάνονται στις συναντήσεις με τους δράστες εκφοβισμού και τα θύματά τους, αν και η συμβολή τους θα ήταν πολύτιμη. Με βάση τα παραπάνω αποτελέσματα της έρευνας, γίνεται φανερό ότι δεν υπάρχει πληθώρα μέτρων που να εφαρμόζονται στα ελληνικά σχολεία για τον εντοπισμό, την καταπολέμηση και την πρόληψη του ομοφοβικού και του τρανσφοβικού εκφοβισμού στο σχολείο, αν και πραγματοποιούνται ενημερώσεις και επιμορφώσεις εκπαιδευτικών για την αντιμετώπιση κάθε μορφής εκφοβισμού.

Η γενική αυτή έλλειψη μέτρων καταπολέμησης του ομοφοβικού και του τρανσφοβικού εκφοβισμού επαληθεύτηκε και από τα άτομα που έλαβαν μέρος στις ομάδες εστιασμένης συζήτησης. Συγκεκριμένα, επισήμαναν εξίσου την ανάγκη για περαιτέρω επιμόρφωση των μελών της εκπαιδευτικής κοινότητας. Όπως χαρακτηριστικά ανέφεραν, κατά τη διάρκεια των τελευταίων ετών και μετά τον θάνατο του Βαγγέλη Γιακουμάκη¹, πολλά σχολεία αποφάσισαν να υλοποιήσουν προγράμματα για την καταπολέμηση του εκφοβισμού. Εντούτοις, τόνισαν ότι ένα από τα χαρακτηριστικά του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος είναι να υιοθετεί πρακτικές για την αντιμετώπιση ή την επίλυση ενός προβλήματος που προϋπάρχει, αντί να ενθαρρύνει προληπτικές στρατηγικές. Βέβαια, σε αυτό το σημείο αξίζει να υπογραμμιστεί ότι τα ζητήματα σεξουαλικού προσανατολισμού και ταυτότητας φύλου απουσιάζουν από τα προγράμματα κατά του εκφοβισμού, που συνήθως αναλαμβάνουν να φέρουν εις πέρας οι εκπαιδευτικοί. Οι συμμετέχοντες τόνισαν με έμφαση ότι δεν πραγματοποιούνται συζητήσεις για ζητήματα σεξουαλικού προσανατολισμού και ταυτότητας φύλου στο σχολείο και οι περισσότεροι εκπαιδευτικοί δεν αντιλαμβάνονται την ανάγκη των μαθητών για ενημέρωση πάνω σε θέματα σεξουαλικής ποικιλομορφίας. Κατά συνέπεια, η σεξουαλική ποικιλομορφία περιορίζεται σε βιβλία και λοιπό εκπαιδευτικό υλικό, π.χ. επιμορφώσεις, σεμινάρια κ.ά., όπως συμβαίνει άλλωστε και με άλλα θέματα που αφορούν τη διαφορετικότητα (π.χ. διακρίσεις σε βάρος προσφύγων).

Έπειτα, οι συμμετέχοντες αναφέρθηκαν στη «Θεματική Εβδομάδα²», η οποία χρησιμοποιήθηκε ως ένα μέτρο για την αντιμετώπιση προβλημάτων σεξουαλικού προσανατολισμού και ταυτότητας φύλου. Κατά τη γνώμη τους, ο θεσμός αυτός συνέβαλε θετικά στην

1 Φοιτητής τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, του οποίου ο αιφνίδιος θάνατος το 2015 θεωρήθηκε αποτέλεσμα άσκησης (ομοφοβικού) εκφοβισμού.

2 Κατά το σχολικό έτος 2016-2017, εγκαινιάστηκε ο θεσμός της Θεματικής Εβδομάδας στα γυμνάσια. Στο πλαίσιο της εβδομάδας αυτής, προτάθηκε στα σχολεία να χρησιμοποιήσουν τεχνικές ενεργού μάθησης για να συζητηθούν ποικίλα θέματα, όπως η διατροφή, οι εξαρτήσεις και οι έμφυλες ταυτότητες. Το τελευταίο προτεινόμενο θέμα προκάλεσε πολλές και έντονες συζητήσεις στους κόλπους της κοινωνίας. Για περισσότερες πληροφορίες, ανατρέξτε στην ενότητα 2.3.

ευαισθητοποίηση της εκπαιδευτικής κοινότητας σε τέτοια ζητήματα. Επιπλέον, το γεγονός ότι η υλοποίηση της Θεματικής Εβδομάδας είχε εθνική εμβέλεια βοήθησε στην ευρύτερη προβολή του συγκεκριμένου θέματος. Όπως παρατήρησαν οι συμμετέχοντες, πολλοί εκπαιδευτικοί έδειξαν προθυμία να συζητήσουν αντίστοιχα θέματα στο σχολείο στο πλαίσιο της Θεματικής Εβδομάδας. Πέραν αυτού, και οι μαθητές εξέφρασαν ζωηρό ενδιαφέρον και δεκτικότητα να εμβαθύνουν περαιτέρω στα θέματα αυτά. Στη συνέχεια, οι συμμετέχοντες τόνισαν πόσο αποφασιστικός είναι ο ρόλος του διευθυντή του σχολείου στην ανάληψη πρωτοβουλιών για την ευαισθητοποίηση σημαντικών ενδιαφερόμενων φορέων σε θέματα ομοφοβικού και τρανσφοβικού εκφοβισμού. Ωστόσο, δεν αντιμετώπισαν όλοι οι εκπαιδευτικοί με την ίδια προθυμία τη Θεματική Εβδομάδα. Πολλοί από αυτούς διατύπωσαν αντιρρήσεις και αρνήθηκαν να συζητήσουν όχι απλώς το θέμα της ταυτότητας φύλου, αλλά και όλα τα προτεινόμενα θέματα. Άλλοι από αυτούς δεν παρακολούθησαν καν τις διαλέξεις ή όποιες άλλες παρεμβάσεις είχαν προγραμματιστεί στη διάρκεια της Θεματικής Εβδομάδας. Αυτού του είδους η αντίσταση οφειλόταν στην ιδιοσυγκρασία των εκπαιδευτικών και τη στάση τους απέναντι στον ρόλο που διαδραματίζουν στη σχολική κοινότητα. Με άλλα λόγια, υπάρχουν πολλοί εκπαιδευτικοί, σύμφωνα με τους συμμετέχοντες, που περιορίζουν τον ρόλο τους αποκλειστικά στη διδασκαλία του μαθήματος που τους έχει ανατεθεί. Κατά συνέπεια, σε πολλές περιπτώσεις η υλοποίηση της Θεματικής Εβδομάδας έγινε με βάση τις ατομικές προσπάθειες και τις πρωτοβουλίες που ανέλαβαν κάποιοι εκπαιδευτικοί, γνωστοί και ως «ακτιβιστές εκπαιδευτικοί». Ο ακτιβιστής σε ζητήματα σεξουαλικού προσανατολισμού και ταυτότητας φύλου περιγράφεται από τους συμμετέχοντες ως ένας μοναχικός τύπος στο σχολείο, ο οποίος αποτελεί μειοψηφία ανάμεσα στο υπόλοιπο διδακτικό προσωπικό. Ο εκπαιδευτικός αυτός συνήθως αναζητά και προωθεί ζητήματα που αφορούν την επιμόρφωση των εκπαιδευτικών και την υλοποίηση προγραμμάτων για την καταπολέμηση του εκφοβισμού στο σχολείο που εργάζεται. Ακόμη, επιδεικνύει μεγαλύτερη ενσυναίσθηση σε ζητήματα σεξουαλικής ποικιλομορφίας, ενώ συχνά θεωρείται πηγή συμβουλών και παρηγοριάς για τους μαθητές και τους γονείς τους.

Οι συμμετέχοντες στην έρευνα τόνισαν την ανάγκη κατάρτισης ενός επίσημου πλαισίου που θα στηρίζεται σε νομικά δεσμευτικές αρχές, οι οποίες θα περιλαμβάνουν ειδικές οδηγίες και στόχους πολιτικών και στρατηγικών κατά του εκφοβισμού και στις οποίες θα είναι υποχρεωμένοι να συμμορφωθούν όλοι οι παράγοντες της σχολικής κοινότητας. Απαραίτητη προϋπόθεση για κάθε νέα στρατηγική είναι η δέσμευση από την πλευρά της σχολικής κοινότητας να καταπολεμήσει την ομοφοβία και την τρανσφοβία. Ελάχιστα σχολεία και εκπαιδευτικοί έχουν λάβει μέρος σε επιμορφωτικά προγράμματα με θέμα την καταπολέμηση των διακρίσεων. Συχνά, οι εκπαιδευτικοί δεν γνωρίζουν, όχι μόνο τον τόπο διεξαγωγής αυτών των σεμιναρίων, αλλά και εάν πραγματοποιούνται τέτοιου είδους επιμορφώσεις. Στο παρελθόν, σε μερικά σχολεία της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, οι σχολικοί σύμβουλοι είχαν διοργανώσει, έστω σποραδικά, σεμινάρια με θέμα τις διακρίσεις και τον εκφοβισμό. Δυστυχώς, τα σεμινάρια αυτά είχαν αρκετά αποσπασματικό χαρακτήρα και υστερούσαν από πλευράς περαιτέρω παρακολούθησης. Εξάλλου, τα ζητήματα σεξουαλικού προσανατολισμού και ταυτότητας φύλου δεν εντάσσονται συνήθως στη θεματολογία των παραπάνω σεμιναρίων, τα οποία επικεντρώνονται κατά κύριο λόγο σε θέματα μεταναστών και προσφύγων, καθώς επίσης, σε θέματα ειδικής αγωγής και μαθησιακών δυσκολιών. Εντύπωση προκαλεί και το γεγονός ότι όσοι εργάζονται στα ιδρύματα μεταδευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (λύκεια) ανέφεραν ότι η επιμόρφωση των εκπαιδευτικών σε θέματα διακρίσεων δεν υλοποιήθηκε ποτέ από το Υπουργείο Παιδείας ή οποιονδήποτε άλλο φορέα. Επειδή τα επιμορφωτικά προγράμματα κατά του εκφοβισμού δεν είναι υποχρεωτικά, ορισμένοι εκπαιδευτικοί αναλαμβάνουν οικειοθελώς την πρωτοβουλία να επιμορφωθούν και να διδάξουν το συγκεκριμένο αντικείμενο. Επιπρόσθετα, οι συμμετέχοντες εξέφρασαν τον φόβο ότι λόγω της έλλειψης συστηματικής και ολοκληρωμένης επιμόρφωσης, οι εκπαιδευτικοί που επιθυμούν να εμβαθύνουν και στη

συνέχεια, να ασχοληθούν με τη διδασκαλία ζητημάτων σεξουαλικού προσανατολισμού και ταυτότητας φύλου ενδέχεται να κάνουν λάθη που θα επηρεάσουν αρνητικά τους μαθητές. Η έλλειψη προβολής ζητημάτων ομοφοβικού και τρανσφοβικού εκφοβισμού και αντίστοιχων επιμορφωτικών προγραμμάτων αποδόθηκε στη γενικά περιορισμένη συζήτηση γύρω από το θέμα του σεξουαλικού προσανατολισμού και της ταυτότητας φύλου. Όπως ανέφεραν χαρακτηριστικά οι ερωτηθέντες: «Μας έχει γίνει συνήθεια να μη συζητάμε τέτοια θέματα». Τα ζητήματα σεξουαλικού προσανατολισμού και ταυτότητας φύλου γενικά αποφεύγονται να προβάλλονται, διότι θεωρούνται ως ένα περίπλοκο θέμα ταμπού. Αν και όλοι οι συμμετέχοντες επισήμαναν πολλές φορές την ανάγκη επιμόρφωσης με στόχο τον χειρισμό περιστατικών ομοφοβικού και τρανσφοβικού εκφοβισμού, στην πραγματικότητα δεν εφαρμόζονται ισχυρές σχολικές πολιτικές και παράλληλα δεν προσφέρονται αποτελεσματικά επιμορφωτικά προγράμματα για εκπαιδευτικούς.

Κατ' ανάλογο τρόπο, η πλειονότητα των συμμετεχόντων στην έρευνα (71%) δήλωσε ότι θεωρεί σημαντική την παρακολούθηση ενός ειδικού προγράμματος επιμόρφωσης που θα απευθύνεται στα μέλη της εκπαιδευτικής κοινότητας. Σύμφωνα με το 85% των συμμετεχόντων, το μάθημα της σεξουαλικής διαπαιδαγώγησης δεν διδάσκεται στα σχολεία, σε αντίθεση με το 15% του δείγματος που απάντησε ότι διδάσκεται, αν και, κατά γενική ομολογία, δεν περιλαμβάνει πληροφόρηση για ζητήματα σεξουαλικού προσανατολισμού και ταυτότητας φύλου ή για την πρόληψη του ομοφοβικού και του τρανσφοβικού εκφοβισμού. Πιο αναλυτικά, όπως υποστήριξαν οι συμμετέχοντες, οι εκπαιδευτικοί (69%) και οι διευθυντές σχολείων (72%) έχουν τη μεγαλύτερη ανάγκη για επιμόρφωση σε θέματα πρόληψης κάθε μορφής εκφοβισμού. Αντίθετα, λιγότεροι ήταν εκείνοι που δήλωσαν ότι οι ειδικοί παιδαγωγοί (56%) και οι ψυχολόγοι (47%) έχουν μεγάλη ανάγκη αυτού του αντικειμένου επιμόρφωσης, πιθανότατα επειδή λόγω του επαγγέλματός τους έχουν ήδη επιμορφωθεί σε έναν ικανοποιητικό βαθμό. Τέλος, το 66% των συμμετεχόντων απάντησε ότι και το υπόλοιπο προσωπικό του σχολείου έχει μεγάλη ανάγκη επιμόρφωσης πάνω σε αυτό το θέμα. Οι απαντήσεις που δόθηκαν όσον αφορά συγκεκριμένα το φαινόμενο του ομοφοβικού και του τρανσφοβικού εκφοβισμού ήταν παρόμοιες με τις προηγούμενες. Για την ακρίβεια, οι περισσότεροι συμμετέχοντες θεωρούν ότι, από το προσωπικό του σχολείου, μεγαλύτερη ανάγκη επιμόρφωσης σε θέματα πρόληψης ομοφοβικού και τρανσφοβικού εκφοβισμού έχουν οι εκπαιδευτικοί (79%), οι διευθυντές σχολείων (69%), οι ειδικοί παιδαγωγοί (60%) και οι ψυχολόγοι (79%), ενώ λιγότεροι κρίνουν ότι υπάρχει άμεση ανάγκη για το υπόλοιπο εκπαιδευτικό προσωπικό (38%).

Οι πτυχές της επιμόρφωσης που θεωρήθηκαν εξαιρετικά σημαντικές από τους συμμετέχοντες είναι οι παιδαγωγικές (81%) και οι διδακτικές δεξιότητες (65%), η επίτευξη σύμπνοιας διαφορετικών απόψεων, προοδευτικών ή συντηρητικών (63%), η αντιμετώπιση συναδέλφων που ενδεχομένως δεν είναι συνεργάσιμοι (65%), η στήριξη ΛΟΑΤΚΙ μαθητών/μαθητριών ή μαθητών/μαθητριών που αμφιταλαντεύονται ως προς τον σεξουαλικό τους προσανατολισμό και την ταυτότητα του φύλου τους (70%) και ο χειρισμός ενστάσεων εκ μέρους των γονέων (70%). Λιγότερο σημαντικές κρίθηκαν η ικανότητα διαχείρισης και επηρεασμού της σχολικής πολιτικής (55%) και η διαχείριση του εθνικού και περιφερειακού πλαισίου και οι αντίστοιχοι περιορισμοί (59%). Άλλες πτυχές της επιμόρφωσης που πρότειναν οι συμμετέχοντες ήταν τρόποι διαχείρισης και επηρεασμού των γονέων που κακοποιούν σωματικά και λεκτικά τα παιδιά τους, τρόποι αυτοενίσχυσης των εκπαιδευτικών στο «Γραφείο Καθηγητών», μαθήματα σεξουαλικής διαπαιδαγώγησης και συνεργασία με τους αρμόδιους φορείς.

3.3.3. Μέτρα που λαμβάνονται σε συνεργασία με ΜΚΟ, δημοτικές και κοινοτικές αρχές, εμπειρογνώμονες και λοιπά σχολεία

Στη διαδικτυακή έρευνα, η συνεργασία της εκπαιδευτικής κοινότητας με άλλους φορείς κρίθηκε πολύ σημαντική για την καταπολέμηση του ομοφοβικού και του τρανσφοβικού

εκφοβισμού από την πλειοψηφία των συμμετεχόντων. Ενδεικτικά, η συνεργασία με ΜΚΟ θεωρήθηκε πολύ σημαντική από το 45% των ερωτηθέντων και σημαντική από το 33%. Συνεχίζοντας, η συνεργασία της εκπαιδευτικής κοινότητας με άλλα σχολεία θεωρήθηκε πολύ σημαντική από το 48% των συμμετεχόντων και σημαντική από το 39%. Παράλληλα, η συνεργασία με τις Δημοτικές και τις Κοινοτικές Αρχές καθώς και με το Υπουργείο Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων κρίθηκε πολύ σημαντική από το 38% και το 60% των ερωτηθέντων αντίστοιχα και σημαντική από το 44% και το 33% του δείγματος αντίστοιχα. Σημαντικότερος παράγοντας, σύμφωνα με τους συμμετέχοντες, είναι η οικογένεια, ο Σύλλογος Γονέων και Κηδεμόνων, ο Σύλλογος των Διδασκόντων, η ΛΟΑΤΚΙ+ κοινότητα γενικά, ψυχολόγοι, κοινωνικές υπηρεσίες – κοινωνικοί λειτουργοί, συνάδελφοι/προσωπικό του σχολείου με διαφορετικό σεξουαλικό προσανατολισμό, το Δίκτυο Καταγραφής Περιστατικών Ρατσιστικής Βίας, το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, ο Συνήγορος του Παιδιού, το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής (ΙΕΠ) και η σχολική κοινότητα εν γένει.

Συμπεράσματα
και προτάσεις

4. Συμπεράσματα και προτάσεις

Ανακεφαλαιώνοντας, στην Ελλάδα οι διακρίσεις που γίνονται λόγω σεξουαλικού προσανατολισμού και ταυτότητας φύλου δεν αντιμετωπίζονται με αποτελεσματικό τρόπο, αν και περιστατικά ομοφοβικού και τρανσφοβικού εκφοβισμού εκδηλώνονται σε διάφορους χώρους ανθρώπινης δραστηριότητας, όπως το περιβάλλον του σχολείου, ο χώρος εργασίας και τα κέντρα κράτησης. Το 2013, το ελληνικό κράτος θεωρήθηκε υπεύθυνο για παραβίαση των δικαιωμάτων των ομόφυλων ζευγαριών από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, διότι ενέκρινε έναν νόμο σχετικά με το σύμφωνο συμβίωσης μόνο μεταξύ ετερόφυλων ατόμων, τη στιγμή που σε άλλες χώρες της ΕΕ τα σύμφωνα συμβίωσης ήταν νόμιμα για όλα τα ζευγάρια, ετερόφυλα ή ομόφυλα, για περισσότερα από 15 χρόνια. Παράλληλα, η ηλικία της συναίνεσης για τους ομοφυλόφιλους δεν ήταν η ίδια με αυτή των ετεροφυλόφιλων μέχρι πολύ πρόσφατα, το 2015. Τότε, η νομοθεσία κατά των διακρίσεων λόγω ταυτότητας φύλου ή σεξουαλικού προσανατολισμού άρχισε να εκλεπτύνεται περισσότερο και να λαμβάνει υπόψη τα δικαιώματα των ΛΟΑΤΚΙ ατόμων. Ωστόσο, αν και έχουν πραγματοποιηθεί μεταρρυθμίσεις στη νομοθεσία για τα δικαιώματα των ΛΟΑΤΚΙ ατόμων μέσω της νομιμοποίησης του συμφώνου συμβίωσης για ομόφυλα ζευγάρια, μέσω της εξίσωσης της ηλικίας συναίνεσης για την ανάπτυξη ομοφυλοφιλικών και ετεροφυλοφιλικών σχέσεων αλλά και μέσω της νομικής αναγνώρισης της ταυτότητας φύλου από τα 15 έτη, δεν έχει παρατηρηθεί μεγάλη διαφορά στις αντιλήψεις της ελληνικής κοινωνίας. Οι άνθρωποι εξακολουθούν να αντιτάσσονται και σε άλλα δικαιώματα που διεκδικούν τα ομόφυλα ζευγάρια, όπως η υιοθεσία τέκνων, επειδή θεωρούν ότι η έκθεση των παιδιών σε ομοφυλοφιλικά πρότυπα γονέων θα έχει αρνητική επιρροή στην κοινωνική τους ανάπτυξη. Η αντίληψη αυτή επιβεβαιώνει ότι η ελληνική κοινωνία είναι διχασμένη όσον αφορά την αποδοχή των δικαιωμάτων των ΛΟΑΤΚΙ ατόμων. Ακόμη, υπάρχει περιορισμένο ενδιαφέρον εκ μέρους των εγχώριων ερευνητών και των ερευνητικών φορέων για μελέτη των δικαιωμάτων ΛΟΑΤΚΙ και της κατάστασης που επικρατεί στην Ελλάδα. Κατά συνέπεια, εξίσου περιορισμένες είναι οι όποιες δράσεις, πολιτικές, εκθέσεις και έρευνες που έχουν πραγματοποιηθεί έως τώρα πάνω σε αυτό το θέμα.

Ένας από τους παράγοντες που συντέλεσαν σε αυτή την εξέλιξη είναι η κυρίαρχη παρουσία της Ελληνορθόδοξης Εκκλησίας στις κρατικές υποθέσεις, η οποία έχει ως αποτέλεσμα τον έντονο επηρεασμό της κοινής γνώμης. Σύμφωνα με μία πρόσφατη έρευνα, η αρνητική στάση της φοιτητικής κοινότητας προς τα ΛΟΑΤΚΙ άτομα στην Ελλάδα εκδηλώνεται κυρίως από ανθρώπους με ισχυρό θρησκευτικό αίσθημα, που παρακολουθούν συχνά θρησκευτικές λειτουργίες και δεν έχουν ΛΟΑΤΚΙ άτομα στο άμεσο περιβάλλον τους. Ακόμη, παρατηρήθηκε ότι, σε γενικές γραμμές, οι γυναίκες συμμετέχουσες ήταν περισσότερο ανεκτικές σε ζητήματα σεξουαλικού προσανατολισμού και ταυτότητας φύλου, γεγονός που επισημάνθηκε στη βιβλιογραφική επισκόπηση και στη συνέχεια, επιβεβαιώθηκε από την έρευνα πεδίου.

Αντιθέτως, οι άνδρες και οι συμμετέχοντες μεγαλύτερης ηλικίας φάνηκαν να είναι λιγότερο ανεκτικοί και περισσότερο αρνητικοί προς τη ΛΟΑΤΚΙ κοινότητα.

Η συχνότητα εμφάνισης του φαινομένου του σχολικού εκφοβισμού στην Ελλάδα θεωρείται υψηλή. Κάποιες συγκεκριμένες εκφοβιστικές συμπεριφορές εκδηλώνονται συχνότερα (μερικές φορές στο διάστημα ενός μήνα), όπως το σπρώξιμο κάποιων μαθητών από συμμαθητές, ενώ άλλες μόνο μερικές φορές στο διάστημα ενός έτους. Στο πλαίσιο της έρευνας πεδίου, οι συμμετέχοντες βαθμολόγησαν ποικίλες συμπεριφορές εκφοβισμού με βάση τη συχνότητα εμφάνισής τους, οι περισσότερες από τις οποίες εκδηλώνονται στον χώρο του σχολείου αλλά μερικές φορές στη διάρκεια ενός έτους ή ενός μήνα και όχι περισσότερο συχνά. Πρόκειται κυρίως για αρνητικά σχόλια σε βάρος ΛΟΑΤΚΙ μαθητών και γενικά εναντίον της ΛΟΑΤΚΙ κοινότητας. Μεγαλύτερη εντύπωση, όμως, προκαλεί το γεγονός ότι ήταν μεγαλύτερος ο αριθμός των ερωτηθέντων που είχαν μάθει ή ακούσει αρνητικά σχόλια για ΛΟΑΤΚΙ μαθητές από εκπαιδευτικούς παρά από άλλους μαθητές. Αυτή η διαπίστωση υποδηλώνει ότι ο ομοφοβικός και ο τρανσφοβικός εκφοβισμός μαθητών στην Ελλάδα δεν προκαλείται μόνο από συμμαθητές του θύματος αλλά επίσης, από το εκπαιδευτικό προσωπικό του σχολείου. Αυτό επιβεβαιώθηκε και στη διάρκεια της συζήτησης της ομάδας εστίασης από τους επαγγελματίες του τομέα της εκπαίδευσης, οι οποίοι έδειξαν να έχουν καλή γνώση ορισμένων χαρακτηριστικών του ομοφοβικού και τρανσφοβικού εκφοβισμού. Επιπλέον, οι επαγγελματίες αυτοί παραδέχτηκαν ότι τα ζητήματα φύλου και σεξουαλικής ταυτότητας είναι κρίσιμης σημασίας και ιδιαιτέρως σημαντικά για τους μαθητές. Γι' αυτό, θα πρέπει να αποτελούν αντικείμενο συζήτησης και να αντιμετωπίζονται στο σχολικό περιβάλλον. Εκτός αυτού, οι συμμετέχοντες τόνισαν τις ποικίλες επιφυλάξεις ή και αντιστάσεις εκ μέρους των εκπαιδευτικών να συζητήσουν ζητήματα σεξουαλικού προσανατολισμού και ταυτότητας φύλου στο σχολείο και τις απέδωσαν στην έλλειψη επιμορφώσεων σχετικά με το φύλο και τη σεξουαλικότητα, στην επαγγελματική στρατηγική των εκπαιδευτικών να απέχουν και μην εμπλέκονται σε ΛΟΑΤΚΙ ζητήματα, στην έλλειψη αποφασιστικότητας του κράτους να αναδείξει τα ζητήματα σεξουαλικού προσανατολισμού και ταυτότητας φύλου υπό τον φόβο των αντιδράσεων των γονέων και λόγω της άγνοιας και των παγιωμένων στερεοτύπων των εκπαιδευτικών και στην απουσία σχετικών κρατικών πολιτικών. Τέλος, οι συμμετέχοντες υπογράμμισαν πόσο μεγάλη είναι η ευθύνη των εκπαιδευτικών να εξασφαλίσουν συνθήκες ασφαλείας στα σχολεία. Ανάμεσα στα υπόλοιπα καθήκοντα που καλούνται να αναλάβουν οι εκπαιδευτικοί είναι η ενίσχυση των διδακτικών και μαθησιακών αξιών που προάγουν το σεβασμό, την ανεκτικότητα, την αποδοχή και την κατανόηση της διαφορετικότητας του ατόμου.

Έπειτα, τόσο οι γονείς όσο και οι μαθητές που έλαβαν μέρος στην έρευνα τόνισαν την απουσία του μαθήματος της σεξουαλικής διαπαιδαγώγησης στα σχολεία της Ελλάδας. Η έλλειψη αυτή φαίνεται να συνδέεται στενά με την κυριαρχία συγκεκριμένων στερεοτύπων σχετικά με τη διαφορετικότητα και την ποικιλομορφία γενικά, είτε πρόκειται για άτομα με ειδικές ανάγκες ή άτομα με μη ετεροκανονική ταυτότητα φύλου, είτε πρόκειται για περιστατικά ομοφοβικού και τρανσφοβικού εκφοβισμού. Μία ενδιαφέρουσα πρόταση θα ήταν να αντικατασταθούν οι διαδικασίες ιατρικής παρέμβασης και παθολογικοποίησης της σεξουαλικότητας με μία ολιστική προσέγγιση που θα περιλαμβάνει βιολογικές, κοινωνικές και ψυχολογικές πτυχές. Επιπρόσθετα, η βιωματική προσέγγιση προτείνεται ως η πλέον κατάλληλη για τη διδασκαλία αυτού του μαθήματος και τη διάδοση γνώσεων σε συνδυασμό με την αξιοποίηση της τέχνης και της μουσικής. Τέλος, ένας σημαντικός παράγοντας για την επιτυχία ανάλογων προγραμμάτων είναι αφενός να υλοποιούνται κατά τη διάρκεια του σχολικού έτους και αφετέρου να έχει προηγηθεί επιμόρφωση των εκπαιδευτικών σε ζητήματα σεξουαλικού προσανατολισμού, ταυτότητας και έκφρασης φύλου.

4.1. Θέματα για μελλοντική έρευνα

Στην Ελλάδα, τα εθνικά στατιστικά στοιχεία απογραφής του πληθυσμού δεν συγκεντρώνουν ούτε περιλαμβάνουν πληροφορίες σχετικά με τα ΛΟΑΤΚΙ άτομα. Μία παρόμοια τάση παρατηρείται και στον περιορισμένο αριθμό των ελληνικών ερευνών που διεξάγονται με σκοπό τη μελέτη του εκφοβισμού που ασκείται σε βάρος μελών της ΛΟΑΤΚΙ κοινότητας στη χώρα μας. Συγκεκριμένα, έχουν εκπονηθεί μελέτες μόνο σε ευρωπαϊκό επίπεδο και όχι σε εθνικό με θέμα τον ομοφοβικό και τον τρανσφοβικό εκφοβισμό που εκδηλώνεται στο σχολικό περιβάλλον και παράλληλα αποτελεί το επίκεντρο του έργου HOMBAT. Σύμφωνα με αυτές τις έρευνες, τα σοβαρότερα περιστατικά διακρίσεων εμφανίζονται κυρίως στον χώρο του σχολείου. Γι' αυτό, οι έρευνες που θα διεξαχθούν στο μέλλον θα πρέπει:

- Να μελετήσουν σε ποιον βαθμό εκδηλώνεται ο ομοφοβικός και ο τρανσφοβικός εκφοβισμός στα ελληνικά σχολεία, τους θρησκευτικούς, πολιτικούς και κοινωνικοοικονομικούς παράγοντες που ενισχύουν το φαινόμενο αυτό, καθώς επίσης, τον ρόλο της εκπαιδευτικής κοινότητας και της οικογένειας στην αντιμετώπισή του στα σχολεία πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης.
- Να διερευνήσουν τις ανάγκες των ΛΟΑΤΚΙ μαθητών στο πλαίσιο της σχολικής κοινότητας, να δώσουν μία σφαιρική εικόνα της τρέχουσας κατάστασης, η οποία θα μπορούσε να βελτιώσει το περιεχόμενο των επιμορφώσεων των εκπαιδευτικών.
- Να επικεντρωθούν στον γενικό πληθυσμό και να επιδιώξουν να συγκεντρώσουν ένα περισσότερο αντιπροσωπευτικό (δηλ. μεγαλύτερο αριθμητικά και πιο ποικιλόμορφο) δείγμα σε σχέση με αυτό της παρούσας έρευνας, που εστίασε κυρίως στα μέλη της εκπαιδευτικής κοινότητας.
- Να συνεξετάσουν τον εκφοβισμό με άλλους παράγοντες που ενδεχομένως ενισχύουν την έντασή του, δεδομένου ότι πρόκειται για ένα πολυδιάστατο φαινόμενο. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον θα είχε να μελετηθεί αν η αλληλεπίδραση ορισμένων παραγόντων που ωθούν σε διακρίσεις, αυξάνει το ποσοστό εκδήλωσης ομοφοβικού και τρανσφοβικού εκφοβισμού. Για παράδειγμα, αν ένας μαθητής εκτός από ΛΟΑΤΚΙ είναι και αλλοδαπός, ή αντιμετωπίζει προβλήματα βάρους, διανοητικά προβλήματα κ.α., πόσο υψηλό κίνδυνο διατρέχει να πέσει θύμα εκφοβισμού; Ας μην ξεχνάμε, ότι τα άτομα που έχουν χαρακτηριστικά, όπως τα παραπάνω, θεωρούνται περισσότερο ευάλωτα σε εκφοβιστικές συμπεριφορές.

4.2. Πολιτικές

Με βάση την κατάσταση που επικρατεί στην Ελλάδα, τα αποτελέσματα της παρούσας έρευνας και την έλλειψη πολιτικών κατά των διακρίσεων, κυρίως λόγω σεξουαλικού προσανατολισμού και ταυτότητας φύλου, θα θέλαμε να υποβάλουμε τις ακόλουθες προτάσεις για το μέλλον:

- Προσαρμογή και διεύρυνση του ισχύοντος νομικού πλαισίου για την καταπολέμηση των διακρίσεων στον χώρο της εκπαίδευσης, με σκοπό τη διασφάλιση του δικαιώματος όλων στην εκπαίδευση. Σε αυτό θα πρέπει να συμπεριληφθεί η αντιμετώπιση των διακρίσεων που γίνονται λόγω του/της/ των πραγματικού/-ής/-ών ή του/της/των εικαζόμενου/-ης/-ων σεξουαλικού προσανατολισμού, ταυτότητας φύλου και χαρακτηριστικών φύλου ενός ατόμου.
- Πολιτικές και σχέδια δράσης που θα προωθούν τη δημιουργία ασφαλών περιβαλλόντων, τα οποία είναι απαραίτητα για τον καθορισμό και την υλοποίηση των δράσεων ενάντια στην ομοφοβία και την τρανσφοβία.

- Συστηματική συλλογή στοιχείων για τον εκφοβισμό με σκοπό την παρακολούθηση της φύσης, της συχνότητας και του αντίκτυπου της σχολικής βίας και του εκφοβισμού γενικά και ειδικότερα, για λόγους σεξουαλικού προσανατολισμού, ταυτότητας φύλου και χαρακτηριστικών φύλου.

4.3. Σχολεία

Οι εκπαιδευτικοί, από την πλευρά τους, τόνισαν την έλλειψη δεξιοτήτων και επιμόρφωσης των μελών της εκπαιδευτικής κοινότητας, όπως επίσης, την έλλειψη πολιτικών και κατευθυντήριων γραμμών, ενημέρωσης και οδηγιών για ΛΟΑΤΚΙ μαθητές και τέλος, την έλλειψη προβολής και ευαισθητοποίησης για τα ΛΟΑΤΚΙ άτομα (FRA, 2016). Ακόμη, σύμφωνα με τα αποτελέσματα της Έρευνας της ΕΕ για τα ΛΟΑΤ άτομα (FRA, 2013), η δημοφιλέστερη πρόταση που κατατέθηκε για τη διευκόλυνση και τη βελτίωση της ζωής των ΛΟΑΤ ατόμων ήταν η εφαρμογή μέτρων στο σχολείο με στόχο την καλλιέργεια του σεβασμού προς τα ΛΟΑΤ άτομα και την επιμόρφωση των δημοσίων υπαλλήλων (π.χ. εκπαιδευτικών) για τα δικαιώματα της ΛΟΑΤ κοινότητας.

Οι παρεμβάσεις συμπερίληψης στην εκπαίδευση θα μπορούσαν να επιφέρουν μία θετική αλλαγή (IGLYO, 2017). Οι προτάσεις μας για τέτοιου είδους παρεμβάσεις θα μπορούσαν να περιλαμβάνουν τα εξής:

- Ένταξη των ΛΟΑΤΚΙ ατόμων και των δικαιωμάτων τους στο εθνικό εκπαιδευτικό σύστημα της χώρας, διότι η εν λόγω κοινότητα υποεκπροσωπείται σε αυτό τον τομέα, γεγονός που ενδέχεται να έχει αρνητικές συνέπειες για όλους τους μαθητές.
- Επιμορφώσεις εκπαιδευτικών αλλά και του υπόλοιπου εκπαιδευτικού προσωπικού σε ΛΟΑΤΚΙ ζητήματα με στόχο τη δημιουργία ενός ασφαλούς περιβάλλοντος αγάπης και στήριξης ΛΟΑΤΚΙ μαθητών για όσο το δυνατόν καλύτερη και πιο αποτελεσματική συμπερίληψη. Τα επιμορφωτικά αυτά προγράμματα θα έπρεπε να (α) είναι υποχρεωτικά, (β) έχουν σχεδιαστεί σύμφωνα με την προοπτική των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, αντί να ευθυγραμμίζονται με ιατρικές συζητήσεις, (γ) να απαιτούν και να περιλαμβάνουν συνεργασία μεταξύ των εκπαιδευτικών, μεταξύ των εκπαιδευτικών και των γονέων, καθώς και λοιπών ενδιαφερόμενων φορέων. Εξίσου σημαντικό και συγχρόνως ιδανικό θα ήταν να παρεχόταν αναγνώριση/μοριοδότηση των προγραμμάτων αυτών.
- Το δικαίωμα επιλογής φύλου εντός της σχολικής κοινότητας για την αποφυγή επιπρόσθετων εμποδίων που ενδέχεται να αντιμετωπίσουν οι μαθητές που είναι διεμφυλικοί, intersex ή χαρακτηρίζονται από πολλαπλότητα ή ρευστότητα φύλου. Όλοι οι μαθητές θα πρέπει να έχουν το δικαίωμα να επιλέγουν το όνομα και τον δείκτη φύλου που επιθυμούν να χρησιμοποιούν στο σχολείο και αυτή τους η απόφαση θα πρέπει να γίνεται σεβαστή από όλους και σε όλα τα έγγραφα.
- Πρόσθετα συστήματα υποστήριξης, τα οποία θα προσφέρονται από το καταρτισμένο προσωπικό κάθε σχολείου προς τους ΛΟΑΤΚΙ μαθητές που έχουν υποστεί διακρίσεις λόγω του σεξουαλικού προσανατολισμού και της ταυτότητας του φύλου τους και έχουν ανάγκη καθοδήγησης και στήριξης. Ιδιαίτέρως χρήσιμοι θα μπορούσαν να φανούν διάφοροι σύνδεσμοι (links) που παραπέμπουν σε ιστοσελίδες με συμπληρωματικές υπηρεσίες για τη νεολαία.
- Εκπαιδευτικό υλικό για ζητήματα σεξουαλικού προσανατολισμού και ταυτότητας φύλου θα πρέπει να συμπεριληφθεί στο αναλυτικό πρόγραμμα σπουδών της υποχρεωτικής εκπαίδευσης, ούτως ώστε τόσο οι μικροί όσο και οι μεγάλοι σε ηλικία μαθητές, και γενικά οι νέοι, να εκπαιδεύονται και να ευαισθητοποιούνται σε ζητήματα ποικιλομορφίας φύλου και σε θέματα ισότητας. Το υλικό αυτό θα μπορούσε να ενσωματωθεί στα σχολεία από την πρωτοβάθμια βαθμίδα

εκπαίδευσης με στόχο την αλλαγή των ετεροκανονικών προτύπων που επικρατούν στο υπάρχον εκπαιδευτικό υλικό. Για παράδειγμα, «Στη Μαρία αρέσουν τα κορίτσια, το ίδιο και στον Γιάννη» ή «Ο πρίγκιπας συνάντησε τον πρίγκιπα».

- Υποχρεωτικό εκπαιδευτικό υλικό για την ανθρώπινη σεξουαλικότητα υπό το πρίσμα τόσο της βιολογίας όσο και της κοινωνιολογίας.
- Εκπαιδευτικό υλικό που θα μπορούσε να περιλαμβάνει επιφανείς προσωπικότητες, όπως για παράδειγμα, διάσημους λογοτέχνες, που ήταν ΛΟΑΤΚΙ.

4.4. ΜΚΟ και δημοτικές και κοινοτικές αρχές

Άλλες προτάσεις που δεν αφορούν αποκλειστικά και μόνο τον χώρο της εκπαίδευσης είναι οι παρακάτω:

- Άμεση συνεργασία των σχολείων με τις αρμόδιες ΜΚΟ και τις δημοτικές και κοινοτικές αρχές σε ζητήματα σεξουαλικού προσανατολισμού και ταυτότητας φύλου, καθώς και άμεση συνεργασία μεταξύ των ΛΟΑΤ ΜΚΟ που δραστηριοποιούνται στην Ελλάδα και στο εξωτερικό.
- Βελτίωση της ενημέρωσης των επαγγελματιών στον τομέα της νομικής και της ιατρικής σχετικά με τα θεμελιώδη δικαιώματα των ΛΟΑΤΚΙ ατόμων και ειδικά των παιδιών.
- Ενίσχυση των γνώσεων της ΛΟΑΤΚΙ κοινότητας που αφορούν το νομοθετικό και διαδικαστικό πλαίσιο, μέσω του οποίου ενεργοποιείται η απαγόρευση των διακρίσεων και η νομική διαδικασία για υποβολή καταγγελίας, δίνοντας με αυτό τον τρόπο τη δυνατότητα στους πολίτες να διεκδικούν τα δικαιώματά τους.
- Αύξηση των δράσεων ευαισθητοποίησης εκ μέρους του κράτους και των αρχών της τοπικής αυτοδιοίκησης, συμπεριλαμβανομένων φορέων ισότητας, ΜΚΟ και εργατικών σωματείων, από εργοδότες και παρόχους υπηρεσιών με την υποστήριξη των θεσμικών οργάνων της ΕΕ, που θα μπορούσαν να συμβάλουν στην περαιτέρω διάδοση των πληροφοριών και τη συλλογική αντιμετώπιση του προβλήματος αυτού.
- Οι εκδηλώσεις ευαισθητοποίησης που απευθύνονται στο ευρύ κοινό θα πρέπει να συνεχίσουν να διοργανώνονται και επιπλέον, να προσελκύουν όσο το δυνατόν μεγαλύτερο αριθμό συμμετεχόντων, ώστε να εκφράζονται ανησυχίες και ερωτήματα για θέματα υγείας και εργασίας που αφορούν τη ΛΟΑΤΚΙ κοινότητα.
- Εδραίωση μίας λειτουργικής σχέσης μεταξύ των αρχών επιβολής του νόμου, των φορέων ισότητας, των εισαγγελέων, των δικηγόρων, των δημόσιων υπηρεσιών και των ΜΚΟ με κοινό στόχο την καταπολέμηση της ομοφοβίας και της τρανσφοβίας τόσο σε εθνικό όσο και σε ευρωπαϊκό επίπεδο.
- Ενθάρρυνση του δημόσιου διαλόγου για το θέμα αυτό σε κλίμα ειλικρίνειας από τα τοπικά και εθνικά μέσα ενημέρωσης, ώστε στη συνέχεια να ακολουθήσουν συζητήσεις για σημαντικά ζητήματα που απασχολούν τα ΛΟΑΤ άτομα και προώθηση των δράσεων της ΛΟΑΤ κοινότητας.

Εν κατακλείδι, δεν υπάρχουν αρκετές διαδικασίες και εργαλεία που εφαρμόζονται στην Ελλάδα για τον εντοπισμό, την καταπολέμηση και την πρόληψη του ομοφοβικού και του τρανσφοβικού εκφοβισμού στα σχολεία, αν και υπάρχουν μερικά προγράμματα επιμόρφωσης και ενημέρωσης για τον εκφοβισμό γενικά. Η κατάσταση αυτή επιτείνει την ανάγκη για στοχευμένη επιμόρφωση της εκπαιδευτικής κοινότητας για τη διαχείριση της ποικιλομορφίας, η οποία θα βοηθήσει στην αντιμετώπιση των προβλημάτων και των ελλείψεων που διαπιστώθηκαν από το δείγμα των συμμετεχόντων στην παρούσα έρευνα. Τόσο τα μέλη

της εκπαιδευτικής κοινότητας, όσο και οι μαθητές και οι γονείς που έλαβαν μέρος σε αυτή την έρευνα έδειξαν μεγάλη προθυμία να αναλάβουν δράση για την καταπολέμηση του φαινομένου. Βέβαια, αυτού του είδους η δράση προϋποθέτει τη συνεργασία πολλών φορέων και παράλληλα, θα πρέπει να δοθεί έμφαση στην ενίσχυση των παιδαγωγικών και διδακτικών δεξιοτήτων των εκπαιδευτικών, τον τρόπο διαχείρισης διαφορετικών απόψεων και τον χειρισμό του μη συνεργάσιμου προσωπικού των σχολείων. Τέλος, κρίνεται απαραίτητο να βρεθούν τρόποι υποστήριξης και συμβουλευτικής καθοδήγησης των μαθητών που έχουν ανάγκη προστασίας, τρόποι εμπλοκής των γονέων σε αυτή την προσπάθεια και αντιμετώπισης των τυχόν ενστάσεων τους και το κυριότερο, τρόποι ανταλλαγής πληροφοριών σχετικά με το ισχύον νομικό πλαίσιο της χώρας.

Βιβλιογραφία

5. Βιβλιογραφία

- Aiden, H., Marston, K., Rerry, T., (2013). Homophobic Bullying – How well we understand the problem? EACH Educational Action Challenging Homophobia
- Androussos, A., (2001). Education for immigrants and anti-racist education. In G. Ktistakis (Ed.), Immigrants, Racism, Xenophobia. From theory to practice, (pp. 51-55). Athens-Komotini: Sakoulas
- Centre for European Constitutional Law – CECL (2010). Legal Study on Homophobia and Discrimination on Grounds of Sexual Orientation and Gender Identity. Accessed online, on 17/11/2017 fra.europa.eu/sites/default/files/fra.../1352-LGBT-2010_thematic-study_EL.pdf
- Colour Youth Athens (2014). Discrimination on the Grounds of Sexual Orientation, Gender Identity and Gender Expression in Greece”, Accessed online, on 7/11/2017 https://www.ilga-europe.org/.../discrimination_on_the_grounds_of_sogje_greece.pdf
- Council of Europe (2010). Recommendation CM/Rec (2010) 5 of the Committee of Ministers on measures to combat discrimination on grounds of sexual orientation or gender identity. Accessed online, on 22/11/2017 https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805cf40a
- Danish Institute for Human Rights (2009). The social situation concerning homophobia and discrimination on grounds of sexual orientation in Greece. Accessed 17th November 2017 from fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/376-FRA-hdgso-part2-NR_EL.pdf
- Δεληγιάννη-Κουϊμτζή, Β., & Ρεντζή, Σ. (2000) «Ο Θεός έπλασε τον άνδρα και τη γυναίκα...»: απόψεις και στάσεις εφήβων για την ομοφυλοφιλία και την ομοφυλοφοβία. Πρακτικά 1ης Διεπιστημονικής Συνάντησης για 33 την Ομοφυλοφιλία και την Ομοφυλοφοβία, Θεσσαλονίκη, 9-10 Οκτωβρίου, Αθήνα: Επίκεντρο.
- Drydakis, N. (2011), ‘Women’s sexual orientation and labor market outcomes in Greece’, Feminist Economics, Volume 17, No. 1.
- Europe’s Anti-bullying Campaign Project (2013). European School Bullying Research: Final Report. Accessed online, on 7/11/2017, <https://ec.europa.eu/justice/grants/results/daphne-toolkit/en/content/europe%E2%80%99s-antibullying-campaign>
- European Antibullying Network – EAN (2012). Accessed online, on 29/11/2017, <http://www.antibullying.eu/>
- European Commission (2016). A comparative analysis of non-discrimination law in Europe 2016. Accessed online, on 9/11/2017 from www.ec.europa.eu/newsroom/document.cfm?doc_id=41931

- European Court of Human Rights – ECtHR, (2013). Case of Vallianatos and others v. Greece, Nos. 29381/09 and 32684/09, 7 November 2013, para. 73.
- European Network Against Bullying in Learning and Leisure Environments - ENABLE (2014). Accessed online, on 29/11/2017, <http://enable.eun.org/>
- European Union (2000). Charter of fundamental rights. Official Journal of the European Communities. Law no. 2000/C 364/01. Accessed online, on 22/11/2017 http://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf
- European Union (2000). Employment Equality Directive. No. 2000/78/EC
- European Union (2000). Race Equality Directive. No. 2000/43/EC.
- European Union (2006). Equal opportunities and equal treatment of men and women in matters of employment and occupation directive. No. 2006/54/EC
- Focus-Bari (2015). Public opinion research on LGBT rights. LGTB Barometer. Accessed online, on 10/11/2017 http://e-learning.sch.gr/pluginfile.php/74680/mod_resource/content/2/LGBT_Barometer_2015_FocusBari.pdf
- Fundamental Rights Agency - FRA (2011), The Racial Equality Directive: Application and challenges, Luxembourg, Publications Office. Accessed online on 28/11/2017, fra.europa.eu/sites/default/files/fra.../1916-FRA-RED-synthesis-report_EN.pdf
- FRA (2013). EU LGBT Survey - European Union lesbian, gay, /bisexual and transgender survey. Accessed online, on 7/11/2017, <https://www.google.gr/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=0ahUKewjlg5D6xd7XAhUEOJoKHADB6cQFggqMAA&url=http%3A%2F%2Ffra.europa.eu%2Fen%2Fpublication%2F2013%2Fen-lgbt-survey-european-union-lesbian-gay-bisexual-and-transgender-survey-results&usg=AOvVaw32V0bQVo43dsjf6Zo2GuMi>
- FRA (2015). Protection against discrimination on grounds of sexual orientation, gender identity and sex characteristics in the EU. Accessed online, on 7/11/2017, https://www.google.gr/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=2&cad=rja&uact=8&ved=0ahUKewjYqr6Wxt7XAhXoDpoKHUsSB10QFgggtMAE&url=http%3A%2F%2Ffra.europa.eu%2Fsites%2Fdefault%2Ffiles%2Ffra_uploads%2Fprotection_against_discrimination_legal_update_2015.pdf&usg=AOvVaw36z7CeEPwvMT1hWdEglH_P
- FRA (2016). Professionally speaking: challenges to achieving equality for LGBT people. Accessed online, on 28/11/2017, fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2016-lgbt-public-officials_en.pdf
- General Secretariat for Transparency and Human Rights, Hellenic Ministry of Justice (2014). Human Rights National Action Plan 2014–2020. Accessed online, on 21/11/2017 from <https://www.coe.int/t/commissioner/source/NAP/Greece-National-Action-Plan-on-Human-Rights.pdf>
- Gerouki, M., (2010). The boy who was drawing princesses: primary teachers' accounts of children's non-conforming behaviours', *Sex Education*, 10(4) 335 — 348
- Global Alliance for LGBT Education – GALE (2015). Worldmap on Implementation of the Right to Education for DESPOGI/LGBTI Students. Accessed online, on 7/11/2017 from <https://www.gale.info/doc/gale-products/GALE-Worldmap2015.pdf>
- Government Gazette of the Hellenic Republic (2016). First Issue no 232, 9th December 2016. Accessed online, on 9/11/2017 from https://www.synigoros.gr/resources/N4443_2016.pdf

- Grigoropoulos, I., (2010). Predictors of Greek students' attitudes towards lesbians and gay men. *Psychology & Sexuality* 1(2), 170-179
- Grigoropoulos, I., & Kordoutis, P. (2015). Social factors affecting antitransgender sentiment in a sample of Greek undergraduate students. *International Journal of Sexual Health*, 27(3), 276-285.
- Guasp, A., Statham, H., Jadv, V., and Daly, I., (2012). *The School Report – The experiences of gay young people in in Britain's schools in 2012*. Stonewall and University of Cambridge
- Hellenic Republic (1979). Prohibition of incitement to racial hatred. No. 927/1979
- Hellenic Republic (1985). Adoption of article 2 "Principle of Progressive Realisation" of the International Covenant of the United Nations on Economic, Social and Cultural Rights. No. 1532/1985.
- Hellenic Republic (2005). Implementation of the principle of equal treatment regardless of racial or ethnic origin, religious or other beliefs, disability, age or sexual orientation. No. 3304/2005.
- Hellenic Republic (2008). Law for the regulation of civil union. No. 3919/2008.
- Hellenic Republic (2010). Equal Treatment of Men and Women in Employment and Labour Relations. No. 3896/2010.
- Hellenic Republic (2013). On substance abuse and other provisions. No. 4139/2013.
- Hellenic Republic (2014). Combating Race Discrimination, amendment 04/09/2014, (4285/2014), 927/1979
- Hellenic Republic (2015). Civil partnership, exercise of rights, criminal and other provisions. No. 4356/2015.
- Hellenic Republic (2016). Transposition of Directive 43/2000/EC on the application of equal treatment principle irrespective of race and ethnic origin, and transposition of Directive 78/2000/EC on the configuration of the general framework of equal treatment in employment and work. No. 4443/2016.
- International Lesbian, Gay, Bisexual, Transgender, Queer & Intersex Youth and Student Organisation – IGLYO (2017). Index of inclusion of LGBTQI individuals in education. Translation in Greek by Rainbow School, Accessed online, on 27/11/2017, <http://rainbowschool.gr/wp-content/uploads/2017/08/IGLYO-Index-final.pdf>
- Lesbian and Gay Community of Greece - OLKE (2010). GREECE: The Status of Lesbian, Gay, Bisexual and Transgender Rights. Submission to the United Nations Human Rights Council for its Universal Periodic Review of Greece (11th Session), Accessed online, on 17/11/2017 http://lib.ohchr.org/HRBodies/UPR/Documents/Session11/GR/OLKE_LesbianandGayCommunityofGreece-eng.pdf
- Ministry of Education Newsletter (2016). Implementation in Secondary Schools of the Thematic Week of Information and Awareness in Nutrition, Addiction-Gender and Gender Issues in the School Year 2016-2017. Accessed online, on 23/11/2017, http://www.minedu.gov.gr/publications/docs2016/thematiki_week.pdf
- Nockleby, John T. (2000), "Hate Speech" in *Encyclopedia of the American Constitution*, ed. Leonard W. Levy and Kenneth L. Karst, vol. 3. (2nd ed.), Detroit: Macmillan Reference US, pp. 1277–79.

- OECD (2017). PISA 2015 Results (Volume III): Students' Well-Being, PISA, OECD Publishing, Paris, p. 137. Available at: <http://dx.doi.org/10.1787/9789264273856-en>
- Pateraki M., Orfanidou F., & Skiba A. (2018). Research on the experience of educators of the implementation of topic "Gender Identities" in the school years 2016-2017. Rainbow School. Available at <http://rainbowschool.gr/wp-content/uploads/2018/01/%CE%88%CF%81%CE%B5%CF%85%CE%BD%CE%B1-%CE%88%CE%BC%CF%86%CF%85%CE%BB%CE%B5%CF%82-%CE%A4%CE%B1%CF%85%CF%84%CF%8C%CF%84%CE%B7%CF%84-%CE%B5%CF%82-%CE%A0%CE%BF%CE%BB%CF%8D%CF%87%CF%81%CF%89%CE%BC%CE%BF-%CE%A3%CF%87%CE%BF%CE%BB%CE%B5%CE%AF%CE%BF-2017-2018.pdf>
- Pew Research Center, 2013. The Global Divide on Homosexuality, p.1. Accessed online, on 7/11/2017 <http://www.pewglobal.org/2013/06/04/the-globaldivide>
- Platform "Live without Bullying" (2016), by KMOP. Accessed online, on 24/11/2017, <https://livewithoutbullying.com/>
- Programme "House of the Children" (2012), by the Greek Prevention Centre COMPASS. Accessed online, on 29/11/2017, <http://www.pyxida.org.gr/index.php/nea/234-to-spiti-ton-paidion-paei-sxoleio>
- Project "Combat Bullying: A Whole School Program – ComBus" (2015). Accessed online, on 29/11/2017, <http://combatbullying.eu/en/>
- Project "Come Forward" (2017). Accessed online, on 24/11/2017, <http://www.colouryouth.gr/en/come-forward/>
- Project "DIVERCITY" (2015). Rights, Equality and Citizenship (REC) Programme of the EU. Accessed online 22/11/2017, on <http://divercity.ub.edu/>
- Project "EpsiLon" (2016). Equipping Professionals for Supporting LGBT refugees. Accessed online 27/11/2017, on <http://www.epsilonproject.eu/about-the-project/>
- Project "Power ACTiON" (2017). Accessed online 27/11/2017, on <https://vimeo.com/240304078>
- Project "School Climate" (2016). Accessed online, on 24/11/2017, http://www.colouryouth.gr/en/school_climate/
- Project "Share it" (2014). Accessed online, on 24/11/2017, <http://www.colouryouth.gr/en/projects/>
- Project "Tell Us" (2013). Accessed online, on 24/11/2017, <http://www.colouryouth.gr/pes-to-se-emas/>
- Project "Vote for your rights" (2014). Final Report. Accessed online, on 24/11/2017, http://colouryouth.gr/wp-content/uploads/2016/06/V4YR_project_summary_EL.pdf
- Project "We are all Citizens" (2014). Accessed online, on 24/11/2017, <http://www.colouryouth.gr/en/projects/>
- Project "11528" (2010). Accessed online, on 24/11/2017, <http://11528.gr/>
- Racist Violence Recording Network (RVRN) (2014). Annual Report. Accessed online, on 24/11/2017, http://rvrn.org/wp-content/uploads/2015/05/Report_2014eng.pdf
- Racist Violence Recording Network (RVRN), (2015). 2015 Annual Report. Accessed online, on 24/11/2017, http://rvrn.org/wp-content/uploads/2016/04/Report_2015eng.pdf
- Research Centre for Gender Equality (KETHI) (2016). "Prevention and Fight against sexism and discrimination on gender identity issues", Accessed online on

7/11/2017, <https://kethi.gr/program/%CF%80%CF%81%CF%8C%CE%BB%CE%B7%CF%88%CE%B7-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CE%BA%CE%B1%CF%84%CE%B1%CF%80%CE%BF%CE%BB%CE%AD%CE%BC%CE%B7%CF%83%CE%B7-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CF%83%CE%B5%CE%BE%CE%B9%CF%83%CE%BC%CE%BF/>

- Sexual Orientation and Gender Identity Working Group (2015). Country report for use in Canadian refugee claims based on persecution on the basis of sexual orientation or gender identity. International Human Rights Program, University of Toronto. Accessed online, on 9/11/2017 from http://ihrp.law.utoronto.ca/utfl_file/count/documents/WorkingGroup_Clinic/IHRP%20SOGI%20Report%20Greece%202015.pdf
- Θεοφιλόπουλος, Θ. (2016). Ομοφοβική, τρανσφοβική βία και διακρίσεις στην Ελλάδα: Έκθεση αποτελεσμάτων Έργου «Πες το σ' εμάς» 01/04/2014 - 30/11/2015, Online 9/11/2017, on <http://colouryouth.gr/wp-content/uploads/2016/06/Ekthesi-Ergou-Pes-to-S-emas.pdf>
- Tauches, K., (2011). Transgendering, Challenging the “normal”. In S. Seidman, N. Fischer, and C. Meeks (Eds), *Introducing the New Sexual Studies*, 2nd ed, (pp. 134-139). London and N. York: Routledge
- Τζαμαλούκα, Γ. (2000). Οι κοινωνικές αναπαραστάσεις της ομοφυλοφιλίας στη σύγχρονη Ελλάδα. Στο Το φύλο και η συμπεριφορά του: Ομοφυλοφιλία – Ομοφυλοφοβία. Επιμέλεια: Θ. Παπαζήση, Ν. Χατζητρύφων και Θ. Κτενίδης. Πρακτικά της 1ης Διεπιστημονικής Συνάντησης για την Ομοφυλοφιλία και την ομοφυλοφοβία «Η κατάσταση στην Ελλάδα και οι προοπτικές βελτίωσής της», 9-10 Οκτωβρίου, Θεσσαλονίκη, 99-118. Αθήνα: Επίκεντρο.
- UNESCO (2012a) Good Policy and Practice in HIV and Health Education – Booklet 8: Education Sector Responses to Homophobic Bullying. Accessed online, on 17/11/2017 <http://unesdoc.unesco.org/images/0021/002164/216493e.pdf>
- UNESCO (2012b). Putting a stop to homophobic bullying: a year of action. Accessed online on 22/11/2017 http://www.unesco.org/new/en/media-services/single-view/news/putting_a_stop_to_homophobic_bullying_a_year_of_action/#.UyAt-8jWHIU
- United Nations Human Rights Council (2010). Press statement of the Special Rapporteur on torture and other cruel, inhuman or degrading treatment or punishment presenting preliminary findings on his mission to Greece, date 20 October 2010. Accessed online, on 28/11/2017, <http://www.ohchr.org/EN/Issues/Torture/SRTorture/Pages/SRTortureIndex.aspx>
- United Nations Human Rights Council (2011). Discriminatory laws and practices and acts of violence against individuals based on their sexual orientation and gender identity. Accessed online, on 21/11/2017, http://www.ohchr.org/Documents/Issues/Discrimination/A.HRC.19.41_English.pdf
- Weeks, J., (2011). *The language of sexuality*. London and N. York: Routledge

www.kmop.gr

The project no 764746 has been funded with support from the European Commission. The content of this publication represents the views of the author only and is his/her sole responsibility. The European Commission does not accept any responsibility for use that may be made of the information it contains.